

Centrum pro studium demokracie a kultury

POLITOLOGICKÁ ŘADA

Svazek č. 28

POLITICKÝ AKTIVISMUS V ČESKÉ REPUBLICĚ

**Sociální hnutí a občanská společnost
v období transformace a evropeizace**

ONDŘEJ ČISAŘ

CENTRUM
PRO STUDIUM
DEMOKRACIE A KULTURY

Císař, Ondřej

Politický aktivismus v České republice : sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace / Ondřej Císař ; [z anglického originálu ... přeložil Jiří Ogrocký]. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. – 287 s. – (Politologická řada ; sv. č. 28)
Název originálu: Political activism in the Czech Republic
ISBN 978-80-7325-168-0

323.21 * 316.48 * 323.22 * 323 * (437.3)

- občanská společnost – Česko
- sociální hnutí – Česko
- protestní hnutí – Česko
- Česko – společnost a politika – 1989–
- studie

323 – Vnitropolitický vývoj, politický život [15]

Císařům – Vladimírovi a Danielovi

Tato publikace byla zpracována v rámci projektu „Politická teorie sociálních hnutí“. Projekt byl realizován za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím Grantové agentury České republiky (reg. číslo 407/05/P051).

Výzkum pro tuto publikaci byl podpořen také Fulbright-Masarykovým stipendiem (ME 659) a Výzkumným záměrem Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407).

Na obálce: Vladimír Císař, bez názvu (1968)

Recenzovali:

- Prof. Pavel Barša
- Prof. László Bruszt
- Prof. Steven Saxonberg

© Ondřej Císař, 2008

Translation © Jiří Ogrocký, 2008

© Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008

ISBN 978-80-7325-168-0

PŘEDMLUVA

V této knize odpovídám na dvě hlavní otázky. Za prvé, do jaké podoby se v České republice rozvinul politický aktivismus kolektivních aktérů, kteří prosazují své zájmy jiným způsobem než přímou účastí ve volbách? Na tuto otázku odpovídá první část studie, v níž pojednám o čtyřech zvláštních druzích či modech aktivismu, jak se v České republice konstituovaly od počátku 90. let 20. století. Jeden z nich, tzv. transakční modus politického aktivismu, který vykazuje na první pohled specifické rysy, nejméně zajímavě pak to, že není založen na masové mobilizaci, je analyzován v následující části knihy. Zde si položím svou druhou otázku: co umožnilo, aby se transakční aktivismus v České republice vůbec rozvinul? Podle výsledků zde prezentované analýzy jej etablovaly mezinárodní programy, které po pádu komunistických režimů pomáhaly v zemích střední a východní Evropy budovat demokratickou „občanskou společnost“. Proto se v této části zaměřím také na konkrétní dopady těchto programů. V protikladu k převládající interpretaci, která tvrdí, že přispěly ke kooptaci nestátních aktérů politickým systémem, budu tvrdit, že naopak přispěly k jejich stabilizaci jako relativně efektivních advokačních organizací.

Části této studie byly prezentovány před různorodým publikem. Nejdůležitější byli bezpochyby účastníci *Workshop on Contentious Politics, ISERP, Columbia University* v New Yorku. V tomto workshopu, který mi poskytl neocenitelné intelektuální prostředí a komentáře k původní verzi druhé části knihy, jsem participoval v akademickém roce 2006–2007. Na jaře 2008 jsem v tomtéž workshopu prezentoval i první část knihy. Zvláště bych chtěl poděkovat, i když bohužel již jen symbolicky, letos zesnulému Charlesi Tillymu, organizátorovi workshopu a mému mentorovi během doby, kdy jsem byl v New Yorku. Stejně tak můj dík míří k Sidney Tarrowovi, jehož práce a hluboké komentáře mě inspirovaly k výzkumu politického aktivismu a sociálních hnutí. Celá řada dalších lidí přispěla, často nevědomky, k práci na tomto rukopisu v jeho různých fázích. Z nich asi nejvýrazněji mi pomohli Tsveta Petrova, Sun-Chul Kim, Roy Licklider, Andreas

Koller, Michal Luczewski, Andrea Baršová, Pavel Barša, Ondřej Slačálek, László Bruszt, Steven Saxonberg, Mitchell Orenstein, Laura Anne Bunt, Maxmilián Strmiska, Radim Marada, Miroslav Mareš, Aneta Valterová a Jiří Navrátil. Na závěr bych chtěl zvláště poděkovat Kateřině Vráblíkové, která opakovaně četla různé verze celého rukopisu a poskytla mi celou řadu neocenitelných odborných podnětů. Odpovědnost za všechna případná zbylá pochybení nesu jen já sám.

Rukopis této knihy vznikl v angličtině. Autorem první verze českého překladu, s nímž jsem dále pracoval, je Jiří Ogrocký.

KAPITOLA 1

ÚVOD

Politická mobilizace, kterou se vyznačoval konec komunistických režimů v mnoha zemích střední a východní Evropy, vzbudila – zejména mezi západními pozorovateli – vysoká očekávání ohledně budoucnosti demokratického občanství v tomto regionu. Čteme-li rané úvahy o „revolucích“ ve střední a východní Evropě, nutně dojdeme k závěru, že těsně po roce 1989 převládalo široce sdílené přesvědčení o možnosti oživení aktivní politické participace a pulzujícího občanského života v postkomunistických zemích. Po krátkém období entusiasmů však začalo být zřejmé, že se tyto naděje v dohledné budoucnosti nenaplní. V souladu s tím se změnil i interpretace postkomunistické situace v literatuře: nastal citelný posun od popisů prvotního nadšení občanů středo- a východoevropských zemí k pochmurnému obrazu pasivní, lhostejné a cynické populace (viz Sztompka, 1997; Mishler a Rose, 1998). Toto vnímané selhání Středo- a Východoevropanů se vysvětlovalo mnoha důvody. Nejvýznamnější z nich byly dědictví komunismu, rozčarování z postkomunistického vývoje a nevhodné strategie západoevropských programů podpory demokracie (Wedel, 1998; McMahan, 2001; Howard, 2003).

V mnoha postkomunistických zemích se však nehledě k prokazatelně nízké participaci jednotlivců rozvinula v podobě sítí advokačních organizací poměrně masivní infrastruktura občanské společnosti a sociálních hnutí (Toepler a Salamon, 2003). Jak naznačují dostupné údaje, tato infrastruktura poskytla základnu pro vznik zvláštního typu relativně vysoce účinného politického aktivismu v tomto regionu. Petrova a Tarrow ve snaze definovat specifickou povahu tohoto středo- a východoevropského neparticipačního aktivismu zavedli pojem „transakční aktivismus“, který odlišují od aktivismu založeného na participaci jednotlivců (Petrova a Tarrow, 2007). Nyní zbývá vysvětlit, jaké faktory se podílely na rozvoji tohoto neparticipačního politického aktivismu. To je hlavní problém, který se pokouší vyřešit tato studie. Zaměří se na případ České republiky a ukáže, co v této zemi umožnilo

zrod transakčních aktivistů. Než však v druhé části nabídne toto vysvětlení, nejdříve v první části zmapuje obecnou situaci českého politického aktivismu.

Skeptické úvahy o politické mobilizaci v zemích střední a východní Evropy nacházejí v nedostatečné participaci jednotlivců obecný ukazatel slabosti politického aktivismu, sociálních hnutí a organizované občanské společnosti (Wedel, 1998; McMahon, 2001; Howard, 2003). Přesto však někteří autoři, podílející se na zkoumání středo- a východoevropského politického aktivismu, odmítají klást rovnítko mezi nedostatečnou participací a absencí aktivismu a spíše odhalují jeho specifickou povahu. Političtí aktivisté už nejsou pokládáni jen za mobilizující činitele, schopné uspořádat kolektivní protest, ale i za „sociální činitele, kteří nalézají a usměrňují zdroje, aby předkládali sporné otázky veřejnosti a ovlivňovali agendu své politické obce“ (Flam, 2001: 5; viz také Petrova a Tarrow, 2007).

Seznámíme-li se s těmito studii, jsme nuceni nově promyslet vztah mezi participací a aktivismem. Východiskem této knihy je, že mezi *participací* a *aktivismem* existuje důležitý *konceptuální rozdíl*. Zatímco první pojem zachycuje to, co dělají běžní občané jako jednotlivci, tj. na mikroúrovni, když se angažují v politice, druhý zahrnuje více či méně profesionální aktivity obhájců určitých politik a sociálních opatření na úrovni politických organizací, tj. na mezoúrovni. Díky jejich konceptuální odlišnosti tedy můžeme uvažovat o participaci bez aktivismu stejně jako o aktivismu bez participace. Z výše zmíněných studií vyplývá, že právě druhá kombinace je příznačná pro postkomunistickou realitu. Ačkoli tedy existují přesvědčivé doklady, že v průměru je participace Středoevropanů a Východoevropanů nižší než participace jejich protějšků v zavedených demokraciích, ještě to nutně neznamená, že jsou v postkomunistických zemích slabé i občanské společnosti. Občanská společnost, pokud ji chápeme jako soubor zprostředkujících organizací a skupin, jejichž síť vytvářejí různá sociální hnutí a které jsou *relativně* nezávislé na státě a na zájmech soukromých firem (viz Habermas, 1996; Ekiert a Kubik, 2001: 83-84), se může dobře rozvíjet, i když se nemůže spoléhat na participaci jednotlivců.

V této studii postupují v několika krocích. Za prvé, vymezují použité metody a data (kap. 2). Předložená analýza se zakládá na

rozmanitých zdrojích a uplatňuje jak kvantitativní, tak kvalitativní metody. V popisně-analytické první části studie prezentují údaje o protestních událostech v postkomunistické České republice, získané z elektronického archivu České tiskové kanceláře (ČTK). Pro analýzu protestních událostí jsem zvolil období mezi lety 1993 a 2005. Kvůli omezením výzkumné kapacity pracuji se vzorkem pěti let: 1993, 1996, 1999, 2002 a 2005. Údaje o všech událostech v těchto letech, získané z archivu ČTK, jsem manuálně zakódoval pro vybrané proměnné. Druhá část, v níž je předloženo vlastní vysvětlení, čerpá především z kvalitativních a sekundárních zdrojů dat. Tyto zdroje konkrétně zahrnují semistrukturované rozhovory, které byly vedeny v České republice a v Bruselu, vládní a nevládní dokumenty a sekundární zdroje.

Další kapitola (kap. 3) nabízí konceptuální diskusi, založenou na původní dichotomii mezi participačním a transakčním aktivismem, kterou zavedli Petrova a Tarrow. Záměrem této části je poskytnout dostatečné konceptuální nástroje pro následující deskripci a analýzu politického aktivismu v České republice. Tato kapitola reinterpretuje dva typy aktivismu, které rozlišují Petrova a Tarrow, jako dvě dimenze nové typologie politického aktivismu. Každá z nich se týká určité schopnosti aktivistických organizací: první dimenze odkazuje k *mobilizační kapacitě* politických aktivistů, tj. k jejich schopnosti mobilizovat jednotlivce; druhá dimenze popisuje jejich *transakční či advokační kapacitu*, tj. schopnost budovat meziorganizační sítě, kooperovat a začlenit se do politického procesu.¹ Každá z těchto schopností může být buď vysoká, nebo nízká; tato typologie tedy charakterizuje čtyři *typy aktivismu* (viz tabulka 2). Do čtyřech kvadrantů této typologie je následně umístěno pět *modů aktivismu*, které jsou na základě provedené analýzy definovány zvláštními charakteristikami aktérů. Jinými slovy řečeno, *mody jsou soubory v realitě se opakujícími rysy politického aktivismu*. Zachycují tak pět podob současného politického aktivismu.

¹ Tato studie pracuje s dvěma *indikátory mobilizační kapacity*, totiž s počtem organizovaných členů a s počtem účastníků protestních událostí, a s čtyřmi *indikátory transakční (či advokační) kapacity*, které zahrnují organizační existenci, počet organizovaných událostí, schopnost spolupracovat s organizacemi jiných sociálních hnutí a začlenění do politického procesu.

Mody vykazují vzhledem k dvěma uvedeným dimenzím tyto charakteristiky: *starý participační aktivismus* charakterizuje vysoká míra jak mobilizační, tak advokační capacity. Organizace, které patří do této kategorie, jsou členské a mají schopnost mobilizovat relativně masovou podporu; zároveň jsou schopny navzájem spolupracovat a získat přístup k politickým institucím. Ve srovnání s jinými mody aktivismu se organizace participačních aktivistů, jako jsou odbory, ve skutečnosti těší privilegovanému přístupu k politickému systému, který je obecně poskytován v rámci existujícího korporativistického uspořádání. *Nový transakční aktivismus* je kategorie definovaná relativně nízkou mobilizační kapacitou a zároveň vysokou kapacitou advokační. Zahrnuje různé organizace takzvaných „nových sociálních hnutí“, jako jsou sítě skupin bojujících za ochranu životního prostředí, za lidská práva nebo za práva žen. Tyto organizace, i když jsou v některých případech organizacemi členskými, se neopírají o širokou členskou základnu a nejsou schopny zaštitit velké protestní události. *Nový radikální aktivismus* postrádá schopnost mobilizovat jednotlivce a chybí mu i advokační kapacita. Radikální skupiny nepřitahují „masy“ a zároveň je jim uzavřena struktura politických příležitostí. V tomto modu se nacházejí aktivisté z obou okrajů politického spektra, například anarchisté a skinheadi. Tyto skupiny obvykle nemají formalizovanou organizační strukturu a opírají se o jednotlivé aktivisty. Čtvrtý modus, tzv. *občanská sebeorganizace*, sice popisuje aktéry od radikálů naprosto odlišné, ale vzhledem k uvažovaným dimenzím vykazují stejné charakteristiky. *Sebeorganizace* se vyznačuje omezenou mobilizační i advokační kapacitou. Na rozdíl od ostatních modů aktivismu je tento založen na organizačním úsilí jednotlivců, nikoli organizací. Kategorie sebeorganizace se vynořila v průběhu analýzy protestních událostí induktivně jako neočekávaný modus; v tomto okamžiku o něm proto ještě mnoho nevíme. Poslední modus, charakterizovaný vysokou schopností mobilizace a nízkou advokační schopností, tvoří *epizodická masová mobilizace*, tedy krátkodobá seskupení vysokého počtu protestujících.

Jak ukazuje provedená analýza, v České republice se lze setkat se čtyřmi z těchto pěti modů (kap. 4). Po roce 1993 nelze v České republice o epizodické masové mobilizaci hovořit jakožto o samostatném aktivistickém modu. Ačkoli se tento *typ* aktivismu

objevil, počet takovýchto událostí byl příliš malý na to, abychom mohli hovořit o zvláštním *modu*. Epizodická masová mobilizace proto není v této studii předmětem zkoumání. Předložená deskriptivní analýza se zaměřuje především na to, zda a jak se různé mody aktivismu liší ve smyslu několika základních proměnných. Jde především o počet a geografické umístění jednotlivých událostí, které aktivisté zaštiťují, o počet individuálních účastníků, které jsou schopni mobilizovat, a dále o použité strategie (reper-toár jednání), deklarované požadavky a cíle, vůči nimž jsou tyto požadavky vznášeny.²

Co se týká počtu událostí, které byly *organizovány nějakou organizací nebo skupinou*, dopadá nejlépe nový transakční aktivismus, následovaný radikály a aktivisty starého participačního modu. Vezmeme-li však v úvahu všechny mody, v počtu organizovaných událostí předstihují transakční aktivisty sebeorganizující se občané. To je jedním z nejméně překvapivých výsledků analýzy, který jasně dokazuje, že postkomunistický aktivismus se neomezuje jen na transakční modus. Předkládaná analýza se nicméně zaměřuje na organizované formy politického aktivismu a pro nečekaně vysokou míru sebeorganizujících se občanů v České republice nemá v této chvíli žádné konečné vysvětlení. Tato otázka zbývá pro budoucí výzkum.

Pokud jde o geografické umístění, představují sebeorganizace občanů nejvíce decentralizovaný aktivistický modus. Ve srovnání s ostatními je u nich největší pravděpodobnost, že se vyskytnou na nižší úrovni než je hlavní nebo krajské město. Opakem sebeorganizací jsou radikálové. Z hlediska místa protestu je nový radikální aktivismus nejvíce centralizovaným modem: více než šedesát procent jeho událostí se odehrálo v Praze. V hlavním městě proběhla také přibližně polovina událostí zaštitěných aktivisty nového transakčního a starého participačního modu. Aktivisté starého participačního modu zároveň ze všech modů organizují největší podíl celorepublikových protestních událostí.

² Čtyři mody politického aktivismu zkoumám v kontextu jedné země; lze je tedy srovnávat jen mezi sebou navzájem. Mezinárodní srovnání provádím tam, kde to pokládám za relevantní, s pomocí dostupných výzkumů publikovaných jinými autory.

I když noví transakční aktivisté dokazují svou schopnost organizovat velký počet událostí, je rovněž patrné, že mají jen omezenou mobilizační schopnost, což je charakteristické i pro radikály a sebeorganizace. Jediným modem aktivismu, který je *pravidelně* schopen mobilizovat jednotlivce, je starý participační aktivismus.³ Pokud jde o repertoár jednání, staří aktivisté obvykle využívají omezenou škálu standardních nenásilných strategií, jako jsou petice a demonstrace. Noví transakční aktivisté tuto škálu rozšiřují o „kulturní“ strategie, jako jsou performance, výstavy a festivaly. Radikálové mají ze všech aktivistických modů největší sklon k užití násilných strategií, i když rozhodně v jejich repertoáru nepřevažují – jde u nich většinou o nenásilné demonstrace. V repertoáru sebeorganizací převládají petice.

Z hlediska cílů je starý aktivismus zaměřen hlavně na státní instituce na národní úrovni a firmy; portfolio cílů transakčních aktivistů je pestřejší a vedle dvou právě zmíněných míří také na instituce nižší úrovně, veřejné mínění a instituce jiných států. Centrální státní instituce a jejich protějšky na nižších úrovních představují také hlavní cíle sebeorganizací. Na rozdíl od předchozích tří modů, radikální aktivismus na konkrétní státní instituce vůbec nemíří; dominantními cíli radikálů jsou mezinárodní instituce, veřejné mínění, instituce jiných států, političtí aktéři a český stát jako celek se svou politickou elitou.

Z hlediska politických požadavků vévodí starému participačnímu aktivismu ekonomické požadavky, po nichž následují požadavky týkající se veřejných politik. V protikladu k materialistické orientaci starého aktivismu vystupuje transakční aktivismus hlavně s požadavky, které se týkají ekologie, životního prostředí a práv zvířat, následují lidská a občanská práva a svobody a požadavky související s veřejnými politikami. Požadavky radikálů se týkají většinou problematiky národní bezpečnosti a zahraniční politiky, ale vyskytují se v nich i lidská práva a požadavky zaměřené proti ideologickým nepřítelům. Portfolio občanské sebeorganizace tvoří požadavky týkající se fungování státních institucí, soudního systému a policie, životního prostředí a veřejných politik. Data

³ V období, na které se tato studie zaměřila, se daly pozorovat i případy epizodické masové mobilizace, jako byla akce „Děkujeme, odejděte!“; kvůli jejich vzácnému výskytu však netvoří samostatný aktivistický modus.

z České republiky po roce 1993 celkově vykazují snad překvapivou, ale jasnou převahu postmaterialistických požadavků nad požadavky materialistickými.

Výsledky analýzy protestních událostí nám přinášejí určité informace o transakční schopnosti zkoumaných organizací. (Data o protestních událostech nás informují o čtyřech ze šesti uvedených indikátorů mobilizační a transakční kapacity.)⁴ Neříkají nám však nic o schopnosti aktivistů spolupracovat, ani o tom, zda jsou zapojeni do politického procesu či nikoli. Kapitola 4 je proto uzavřena hodnocením transakční schopnosti vybraných aktivistických organizací i v těchto zbývajících dimenzích. Uzavíráme tím zároveň prezentaci naší závislé proměnné. V této části se tak setkáváme s aktivistickými sektory, které jsou analyzovány ve druhé části knihy. Jde o aktivisty v oblastech ochrany životního prostředí, lidských práv a práv žen. Tyto tři oblasti nového transakčního aktivismu budou v druhé části studie využity k objasnění toho, co umožnilo, aby se v České republice transakční aktivismus vůbec rozvinul. Ve středu pozornosti analýzy přitom budou environmentalisté, protože v České republice tvořili páteř transakčního aktivismu. Pro potřebu srovnávací perspektivy, která umožní vysvětlit rozvoj transakčního aktivismu, je do analýzy začleněn také konkrétní případ radikálního aktivismu – anarchismus.

Zatímco čtvrtá kapitola mapuje terén českého politického aktivismu, jak se vyvíjel od roku 1993, následující kapitoly se zaměřují na hlavní otázku knihy, jak byla položena výše: *Co umožnilo vznik transakčního aktivismu v České republice?* Ačkoli analýza protestních událostí ukazuje, že transakční aktivismus byl jen jedním ze čtyř modů aktivismu, které se v České republice rozvinuly, zároveň také dokazuje jeho nepřehlédnutelný význam.

Další kapitola (kap. 5) nabízí explanační rámec založený na dvou faktorech – politických příležitostech a zdrojích aktivismu (Jenkins, 1983; Tilly, 1995; Tarrow, 1998; McAdam et al., 2001; Edwards a McCarthy, 2004). Politické příležitosti mohou být buď otevřené, nebo uzavřené; zdroje mohou být buď hojné, tj. vysoké, nebo nedostatečné, tj. nízké. Na základě těchto dvou faktorů si lze představit čtyři hypotetické situace: 1) *příležitostnou, nepřítelš*

⁴ Viz pozn. pod čarou 1.

rozsáhlou mobilizaci (otevřené příležitosti, nízké zdroje); 2) *začlenění* (otevřené příležitosti, vysoké zdroje); 3) *marginalizaci/extra-institucionální mobilizaci* (uzavřené příležitosti, vysoké zdroje); a 4) *vyloučení* (uzavřené příležitosti, nízké zdroje). Tuto explanační typologii doplňují různé mechanismy *získávání zdrojů*, např. shromažďování individuálních příspěvků, samostatná produkce a patronát nadací a jiných institucí. Jako celek tato typologie vztahuje explanační faktory, tj. příležitosti a získávání zdrojů, k závislé proměnné, tj. k politickému aktivismu.

Explanační rámec jasně demonstuje, že české aktivisty z environmentálního hnutí a ze skupin bojujících za lidská práva a práva žen zachránil před jejich vyloučením z politického systému *zahraniční patronát*. Ten jim také umožnil rozvíjet jejich transakční kapacitu. I když politické příležitosti, které se v České republice otevřely po roce 1998, přispěly ke zvýšení jejich advokační schopnosti, v nepříznivých podmínkách poloviny devadesátých let byly tyto aktivisté schopni organizačně přežít a do jisté míry dokonce prosperovat jen díky financování ze zahraniční. Způsoby získávání zdrojů obecně a patronát zvláště jsou tak v centru mé analýzy.

Obecně řečeno, zahraniční patronát nad místními advokačními organizacemi ve střední a východní Evropě se v současnosti stal v literatuře velmi diskutovaným tématem (viz např. Wedel, 1998; Carothers, 1999; Phillips, 1999; McMahon, 2001; Mendelson a Glenn, 2002; Henderson, 2002, 2003; Hrycak, 2002; Narozhna, 2004; Carothers, 2004; Fagan, 2005; Herman, 2005; Aksartova, 2006). Vzhledem k tomu tak druhá část studie, ačkoli sleduje oba uvedené explanační faktory, totiž příležitosti a zdroje (především patronát), věnuje mnohem větší pozornost druhému. V důsledku toho kniha ukazuje nejen vliv patronátu na transakční aktivismus v České republice, ale vyjadřuje se také k současné diskusi o dopadu a povaze zahraničního patronátu. Závěr páté kapitoly je proto věnován shrnutí dostupných poznatků o vlivu mezinárodního patronátu ve střední a východní Evropě. Stručně řečeno, dosavadní příspěvky zdůrazňují negativní účinky mezinárodních asistenčních programů na středoevropské a východoevropské advokační organizace a jimi tvořená sociální hnutí. Tyto programy údajně napomáhaly *kooptaci místních aktivistických organizací* a v konečném důsledku tak podle této interpretace vedly k ochromení domácích sociálních hnutí.

Následující kapitola (kap. 6) podává přehled vývoje politických příležitostí pro vybrané sektory aktivismu v České republice. Ukazuje se, že zatímco se environmentální aktivisté a bojovníci za lidská práva mohli na začátku devadesátých let dvacátého století těšit krátkému období podpory a veřejného uznání, které skončilo v roce 1992 příchodem Václava Klause k moci, skupiny hájící práva žen stály od samého počátku devadesátých let před uzavřenou strukturou politických příležitostí. Na rozdíl od environmentalistů a obhájců lidských práv, kteří mobilizovali veřejnost už před zhroutilím komunistického režimu a při jeho likvidaci hráli aktivní roli, genderová problematika se nikdy nestala součástí antikomunistického diskursu a naopak byla pevně spojena s oficiální propagandou bývalého režimu. Díky tomu se environmentalisté a obhájci lidských práv mohli stát v krátkém období po roce 1989 důležitými aktéry, zatímco skupiny hájící práva žen byly viditelně marginalizovány.

Tato marginalizace se ještě prohloubila po roce 1992, kdy nová vláda fakticky uzavřela pro nové transakční aktivisty veškeré příležitosti k zapojení se do rozhodovacích procesů. Reakce na tyto nepříznivé podmínky se lišila v závislosti na konkrétním sektoru aktivismu: zatímco skupiny spojené s prosazováním práv žen akceptovaly svou politickou marginalizaci a zaměřily se na poskytování služeb, environmentalisté byli do jisté míry schopni pokračovat v mobilizaci, i když vně oficiálních institucí. Oproti environmentalistům, kteří oslovovali veřejné mínění prostřednictvím médií, skupinám bojujícím za práva žen byl upřen nejen přístup k institucím, ale i do mediální sféry. Aktivisté v oblasti lidských práv zaujali k politickým autoritám té doby spíše smířlivý postoj. Pokud jde o radikální aktivisty, ti byli vyloučeni z politického systému od samého počátku devadesátých let.

Konec středopravicové koalice v roce 1997 a zahájení přístupového procesu České republiky do Evropské unie (EU), který začal ovlivňovat podmínky domácí politiké hry, znamenaly citelnou změnu pro všechny sektory nového aktivismu s výjimkou radikálů, kteří zůstávali vyloučeni z politického systému po celé období, pro něž se tato studie prováděla. Požadavky EU pomohly legitimizovat nové aktivistické skupiny v očích místní politiké elity, která by je jinak neuznala jako nositele relevantních politických zájmů. To se týkalo všech tří zde studovaných sektorů.

Od konce devadesátých let působila EU v České republice jako „certifikační agentura“ (viz McAdam et al., 2001; Tilly a Tarrow, 2007), jejíž podmínky určovaly relativní váhu různých politických požadavků. Obecně řečeno, tento tlak působil ve prospěch těch nových aktivistických skupin, které se angažovaly v otázkách, na jejichž řešení měla EU zájem, například při prosazování antidiskriminačních opatření, genderové rovnosti či ochrany životního prostředí. Ke konci devadesátých let se tak do velké míry díky tomuto tlaku EU otevřely domácí politické příležitosti i pro transakční aktivisty.

V kapitole 7, která podává podrobnou analýzu zdrojů českých transakčních aktivistů, se nachází jádro druhé části studie. Prezentují zde dostupná data o rozmanitých typech zdrojů, abych dokázal převahu zahraničních fondů v rozpočtech advokačních organizací. Následuje přehled mezinárodních programů podpory občanské společnosti, tj. sítí advokačních organizací, které se týkaly České republiky. Než v následující kapitole přejdu k analýze výsledků těchto programů, kladu si otázku, proč se advokační nevládní organizace (advokační NGO) rozšířily ve střední a východní Evropě jako zvláštní organizační model. Tato otázka obrací naši pozornost k situaci v USA a ke zkoumání transformace amerického občanského života a zájmových skupin od konce šedesátých let dvacátého století. Tato část je klíčová přinejmenším ze dvou důvodů.

Za prvé ukazuje, že výběr organizačního modelu, který byl po pádu komunismu zpočátku exportován hlavně nadacemi se sídlem v USA, nebyl výsledkem korupce nebo špatného řízení, jak se často udává v kritických studiích mezinárodních asistenčních programů (viz např. Wedel, 1998; Phillips, 1999; Narozhna, 2004), ale vyplýval z pevně zavedené rutinní praxe. Americké nadace od začátku sedmdesátých let dvacátého století významně přispívaly k vnitřní transformaci domácí zájmové politiky a podporovaly širokou paletu nových profesionálních advokačních skupin obsahujících veřejné zájmy. Výsledkem byl rozmach těchto malých nátlakových organizací, které nebyly založeny na mobilizaci individuálních členů. Slovy T. Skocpolové (1999) univerzum americké zájmové politiky začali zalidňovat „lobbisté bez členů“ (*advocates without members*). Na konci osmdesátých let, když padl komunismus, začaly americké nadace exportovat právě ten

model, který tak dlouho sponzorovaly doma. Pokračovaly v aktivitách, které důvěrně znaly. V důsledku toho začaly být advokační nevládní organizace prosazující veřejné zájmy pokládány za ztělesnění občanské společnosti, v níž zase zahraniční dárci spatřovali důležitý předpoklad stabilních demokracií v postkomunistických zemích.

Za druhé, údaje o občanských advokačních skupinách v USA dokazují, že v jejich financování hraje důležitou roli patronát. Ve srovnání se zaměstnaneckými a jinými zájmovými skupinami se skupiny prosazující veřejné zájmy v USA zásadně spoléhají na nadační a veřejné fondy. A protože tento typ externího financování upřednostňoval určité problémové oblasti, došlo v USA v populaci zájmových skupin k viditelnému posunu od ekonomických, tj. materialistických, požadavků k postmaterialistickým, jako jsou práva žen a ochrana životního prostředí.

Podobný trend charakterizoval vývoj v České republice po roce 1989: došlo k nápadnému zvýšení počtu profesionalizovaných zájmových organizací závislých na zahraničním patronátu, které provázal příliv postmaterialistických témat týkajících se životního prostředí, lidských práv a diskriminace. V první polovině devadesátých let přicházela podpora těchto témat od amerických a evropských státních i nestátních institucí, od konce devadesátých let převzaly roli hlavního zdroje financování fondy EU. Jak se EU stávala dominantním finančním zdrojem místních nevládních organizací, tlak na jejich profesionalizaci se ještě více zesiloval. Zároveň s tím se nepřestávala těšit podpoře jejich postmaterialistická agenda. A tak přestože mezi americkými nadacemi a evropskými fondy existují rozdíly, současná evropeizace transakčního aktivismu dobře doplňuje minulé období jeho amerikanizace. Lze proto uzavřít, že zahraniční patronát vytvořil příznivé podmínky pro vznik a vývoj transakčního aktivismu v České republice. Jaký dopad to mělo na místní politické aktivisty?

S podporou mezinárodního patronátu jsou transakční aktivisté často schopni zaujmout relativně asertivní postoje. Situace v České republice po roce 1989 to dokládá zcela jasně. Zatímco například obháječi lidských práv volili v kontextu České republiky kontroverzní strategie odhalování případů rasové diskriminace, aktivisté a aktivistky prosazující práva žen neváhali vznášet požadavky na zrovnoprávnění jejich politického zastoupení. Namísto

v *koopraci* proto tato studie vidí důsledky zahraničního patronátu v *usměrnění* místních advokačních organizací (rozdíl mezi kooperací a usměrněním, viz Jenkins, 1998). I když české organizace byly usměrněny k profesionalizaci a formalizaci své činnosti, nutně to pro ně neznamenovalo jejich depolitizaci nebo zmírnění jejich nekonformních postojů, jak si myslí zastánci kooperativní teze.

Argumentaci o dopadu mezinárodního patronátu v České republice jsem podpořil případovými studii transakčních aktivistů v oblastech ochrany životního prostředí, lidských práv a práv žen. Tyto studie dokazují, že transakční aktivistické skupiny se ani zdaleka nedepolitizovaly, jak často předpokládají někteří kritičtí badatelé (McMahon, 2001; Fagan, 2005), ale pod mezinárodním vlivem se staly sebevědomějšími a lépe organizovanými obhájci dané věci. Mezinárodní patronát jim poskytl nejen finanční pomoc, ale i jiné zdroje, například know-how. Aby se objasnila specifická povaha transakčního aktivismu, osmá kapitola obsahuje také analýzu příkladu radikálního aktivismu – anarchistického hnutí.

Knihu uzavírá diskuse, která odhaluje některé přehmaty kritiků mezinárodního patronátu. Ačkoli často poukazují na opravdu existující problémy při implementaci toho kterého konkrétního programu, někdy ze svých zjištění vyvozují závěry, které jsou přitažené za vlasy. V tomto ohledu vylívají s vaničkou i dítě: jednotlivé problémy pokládají za ukazatele celkového selhávání mezinárodního patronátu. Závěrečná kapitola se snaží nastínit některé obecné normativní předpoklady, které tuto kritiku podněcují a podobně hodnotí i normativní předpoklady předkládané studie. Zatímco mnoho kritiků mezinárodního patronátu vychází ve svém hodnocení z modelu participativní demokracie, tato studie poměřuje jeho výsledky poněkud méně náročným měřítkem demokracie liberální.

KAPITOLA 2

DATA A METODOLOGIE

Ve snaze odhalit konfiguraci politické mobilizace v České republice po roce 1993 využívá tato studie nástroje analýzy protestních událostí (viz Tarrow, 1989; Tilly, 1995; Imig a Tarrow, 2001; Koopmans a Rucht, 2002; Tilly a Tarrow, 2007; Koopmans, 2007). Analýza protestních událostí byla rozvinuta k tomu, aby „prostřednictvím obsahové analýzy a s využitím zdrojů, jako jsou novinové zprávy a policejní záznamy, systematicky mapovala, analyzovala a interpretovala výskyt a vlastnosti velkého počtu protestů“ (Koopmans a Rucht, 2002: 231). Poskytuje tak zkoumání sociálních hnutí a politické mobilizace relativně pevnou metodologickou základnu, která umožňuje badateli systematicky analyzovat řadu charakteristik kolektivního jednání, jako je místo protestů, četnost jejich výskytu, repertoár jednání zainteresovaných aktérů, vyjadřované požadavky, cíle protestu a počet individuálních účastníků.

Co je protestní událost? S. Tarrow (1989: 359) definuje protestní událost jako „rozvratnou (disruptive) přímou akci na podporu kolektivních zájmů, při níž se vznášejí požadavky vůči jiným skupinám, elitám nebo autoritám“. Tarrowova definice uvádí jen rozvratnou přímou akci, protože její autor se „zajímá o akce, které přesáhly běžná očekávání“ politických aktérů (tamtéž). Charles Tilly (1995) však ve své studii protestní politiky ve Velké Británii uplatňuje s využitím pojmu „konfliktní shromáždění“ (contentious gathering) širší definici. Podle Tillyho se při konfliktním shromáždění „sejde nějaký počet – zde deseti a více – lidí vně státních institucí na veřejně přístupném místě, aby vznášeli požadavky nejméně na jednu osobu mimo jejich skupinu, které by se v případě realizace dotkly zájmů cílů vznesených požadavků“ (tamtéž: 63). Definice užívaná v této studii je poněkud bližší Tillyho konceptu konfliktního shromáždění.

Protestní událost zde definuji jako skutečné shromáždění nejméně tří lidí, kteří se sejdou na veřejném místě, aby vznášeli požadavky, které se dotýkají zájmů nějakého institucionálního nebo kolektivního aktéra, nebo kteří sepsali petici adresovanou takovému

aktérovi. Do zkoumání zahrnují jen skutečné epizody kolektivního jednání. K hrozbám, že se skupina uchýlí ke kolektivnímu jednání, jako je například stávková pohotovost, nepřihlížím. Hrozby jsou běžnou výbavou oficiálních představitelů organizací, a proto nejsou protestními událostmi ve smyslu představené definice. Do studie nezahrnuji ani mítinky politických stran během volebních kampaní.

Nejběžnějším zdrojem dat pro analýzu protestních událostí jsou články z periodického tisku (Tarrow, 1989; Tilly, 1995; Kriesi et al., 1995). Existují však také studie založené na analýze archivů elektronických médií, jako je například archiv agentury Reuters (Imig a Tarrow, 2001). Také já jsem se přiklonil k využití elektronického archivu. Vybral jsem si elektronický archiv České tiskové kanceláře (ČTK), protože umožňuje jedinému badateli v rozumném časovém rámci získat a utřídit relativně vysoce kvalitní údaje o protestních událostech.⁵ Archiv ČTK obsahuje informace o všech důležitých událostech, k nimž došlo v České republice od roku 1988. Nepochybně představuje nejdůležitější jednotlivý zdroj dat o událostech v zemi. Ve srovnání s různými tiskovinami nemá ČTK žádnou otevřenou předpojatost ve prospěch nebo v neprospěch nějakého konkrétního typu událostí nebo aktérů. Podle zástupce šéfredaktora ČTK „agentura nemá názor, pouze přináší fakta, která seřazuje podle běžných agenturních postupů, dbá na vyváženost a věrohodnost zpravodajství. Agentura si nemůže dovolit preferenci té či oné politické strany, toho či onoho politika, té či oné firmy atd.“ (Chrát, 2007). Naopak například stávky a události vztahující se k aktivitám odborů zaujímají v levicovém tisku často nadměrný rozsah, kdežto stejný typ událostí je v novinách stranických pravici částečně přehlížen (Koopmans a Rucht, 2002). Vzhledem k tomu, že taková předpojatost v ČTK neexistuje, se při rozhodování

⁵ Kdyby se archivní zdroje doplnily novinovými články, pravděpodobně by to katalog událostí obohatilo o nová data. Takový projekt však přesahoval možnosti autora. Například Charles Tilly (1995) „odhaduje, že jeho studie o britském protestu v sedmiletém období 1828–1834 vyžadovala od jeho badatelského týmu na každý zkoumaný rok roční úsilí při sběru a kódování informací“ (Imig, 2001: 253). Navíc: podle dostupných dokladů je, „kvantitativně vzato, počet nových událostí, získaných dodáním druhého zdroje, ve značném nepoměru k dodatečnému času, který je nutný pro jejich kódování“ (Koopmans a Rucht, 2002: 238).

vání, který jednotlivý zdroj informací o událostech v České republice zvolit, archiv ČTK nabízí jako nejpříjemnější alternativa.

Ačkoli archiv ČTK nabízí relativně vysoce kvalitní data, stále zde existuje problém selektivnosti. Bez ohledu na zdroj představuje selektivnost dat potenciální problém pro každý výzkum založený na analýze protestních událostí. Archiv ČTK je však velmi příhodnou volbou i z tohoto hlediska. Za prvé, ČTK nefunguje jen na centrální úrovni, ale má rovněž síť šestnácti regionálních poboček; díky tomu pokrývá stejně dobře i události na regionální úrovni. Za druhé, ČTK je nejzavedenější institucí tohoto druhu v České republice. Jejím hlavním úkolem je vybírat nejdůležitější události z pohledu široké veřejnosti. „O tom, jaké události budeme pokrývat, rozhodují naši klienti. Zpětnou vazbu nám poskytuje čtení novin, sledování TV, rozhlasu atd... Pokud v běžném životě přibylo nějakých událostí a média to zohlednila, tak na to reagovala také ČTK...“, říká zástupce šéfredaktora ČTK a dodává: „ČTK tyto události neurčuje (to dělá společnost), pouze se na ně snaží reagovat“ (Chrát, 2007). Analogicky s jinými výzkumnými projekty tak lze dospět k závěru, že ČTK rozhodně nabízí to, „co média pokládají za hodně zaznamenaní a co proto zasahuje široké publikum... Neměli bychom zapomínat, že pro mnoho analytických účelů není předmětem zájmu ani tak skutečná úroveň protestů, jako jejich skladba a trendy v čase“ (Koopmans a Rucht, 2002: 247). I když může být v datech ČTK určitá jednostrannost, je to jednostrannost systematická a nezhodnocuje tak výsledky analýzy. ČTK důsledně zaznamenává to, co se v určitém časovém okamžiku pokládá za relevantní z hlediska médií; provádí tak vlastně předběžný výběr dat podle jejich obecné relevance (pro široké publikum).

S využitím archivu ČTK jsem nejprve vytvořil katalog protestních událostí, k nimž došlo v České republice v letech 1993–2005. Pro samotný projekt jsem z třinácti uvažovaných let vybral pro vlastní kódování pět let: 1993, 1996, 1999, 2002 a 2005.⁶ Jak už

⁶ Největším problémem spojeným s využitím analýzy protestních událostí je to, že chceme-li vytvořit rozsáhlý katalog protestních událostí, je náročná na zdroje: „Na rozdíl od provedení několika rozhovorů nebo práce s malou experimentální skupinou je kvantitativní analýza protestních událostí časově náročná a nákladná. Kódování velkého počtu událostí může stěžít vykonat jeden člověk za pár měsíců“ (Koopmans a Rucht, 2002: 241). Při jejím užití proto musíme pečlivě rozhodnout, které zdroje do analýzy zahrneme, a které

bylo řečeno, cílem analýzy nebylo vytvořit seznam všech událostí, ale zachytit dlouhodobější změny ve vzorcích politické mobilizace a popsat variace v modech aktivistické politiky z hlediska důležitých charakteristik kolektivního jednání. Všechny události ve vybraných letech jsem roztřídil a zakódoval; nepracoval jsem tedy s výběrovým vzorkem určitých dnů. Celkový počet kódovaných událostí byl 1 043 a byly v období pěti zkoumaných let rozloženy nerovnoměrně: 80 připadalo na rok 1993, 155 na rok 1996, 318 na rok 1999, 225 na rok 2002 a 265 na rok 2005.

Zprávy o událostech jsem vybral s použitím třinácti klíčových slov, která se obvykle ve zprávách o protestních událostech používají: protest, demonstrace, petice, bojkot, stávka, pochod, blokáda, shromáždění, barikáda, průvod, performance, happening a konfrontace (k podobné strategii viz Kim, 2006; viz také Imig, 2001). V analýze jsem se zajímal o co nejširší možné portfolio strategií uplatňovaných nestátními aktéry v České republice; nevyužil jsem však veškeré možné strategie jako klíčová slova. Některé strategie se poji k událostem, jako jsou tiskové konference, které neodpovídají definici protestní události.

Vyhledávání přineslo překvapivě vysoký počet zpráv, které bylo nutno manuálně z datového souboru vyloučit. Například pro rok 2002 elektronický výběr přinesl 2 529 položek, ale jen 225 z nich bylo nakonec zahrnuto do katalogu protestních událostí. V tomto případě pouze devět procent položek vyhovovalo definici protestní události užívané v této analýze. Protože se často stávalo, že různé zprávy referovaly o stejné události, musely být vyřazeny také všechny duplikáty. Do katalogu byly zařazeny ty zprávy, které byly nejobsažnější. Zprávy tak sice sloužily jako zdroj informací, ale nepředstavovaly jednotky analýzy (viz také Tarrow, 1989: 360). Jednotkou analýzy byla protestní událost. Všechny události vybral a zakódoval sám autor.⁷

proměnné budou pro každou událost kódovány. Obvyklou strategií k překonání tohoto problému je vytvoření výběrového vzorku, který může zároveň redukovat pracovní zátěž a stále zachovat schopnost analýzy zachytit důležité informace o protestních událostech (Kim, 2006; Koopmans a Rucht, 2002).

⁷ Odpadla tedy nutnost provádět testy reliability mezi jednotlivými kodéry, která nastává vždy, když data vybírá a kóduje tým spolupracovníků (viz Koopmans a Rucht, 2002: 239).

Všechny vybrané události byly manuálně zakódovány (viz kódovací tabulku v příloze I) pro následující proměnné: datum, místo, organizátor (subjekt), počet organizátorů, repertoár jednání, požadavek, cíl (objekt požadavku) a počet účastníků. Tyto proměnné zachycují hlavní rysy kolektivního jednání (viz Ekiert a Kubik, 2001: 116–139). V případě některých proměnných bylo uvedeno více hodnot, aby se podchytily i kombinace různých organizátorů, strategií, požadavků a cílů, kterými se vyznačovaly některé události.

Ne vždy se podařilo získat informace pro všechny proměnné. Z analýzy jsem však žádnou z událostí nevyloučil. S užitím Tarrowových kritérií jsem v mém katalogu neidentifikoval relevantní podíl nekódovatelných událostí. Tarrow (1989: 362) se domnívá, že minimum informací o nějaké události nutné k tomu, aby byla zahrnuta do analýzy, musí obsahovat datum začátku události, požadavky aktérů a při dané události uplatňovanou strategii. Tomuto základnímu kritériu vyhovovaly prakticky všechny případy; vyskytly se jen dvě události, u nichž chyběla přesná informace o požadavcích. To byl zanedbatelný podíl, a proto jsem se rozhodl je z katalogu nevyloučit.⁸

Více než v deseti procentech případů se uváděla vágní informace u proměnné „počet účastníků“ – zpráva hovořila například o několika jednotlivcích nebo o několika desítkách lidí. Abych i tyto události zahrnul do analýzy participace, přiřadil jsem jim počet účastníků odhadem. Vágní kategorie se vztahují k následujícím intervalům počtu účastníků: několik jednotlivců (1–9 účastníků); několik desítek lidí (10–99 účastníků); několik stovek lidí (100–999 účastníků); několik tisíc lidí (1 000–9 999 účastníků); a desítky tisíc lidí (více než 10 000). Odhad jsem pak vypočítal jako průměrný počet účastníků pro daný interval počtu účastníků pro konkrétní strategii v daném roce. Kde chyběly údaje k výpočtu tohoto odhadu, dosadil jsem místo něho pro patřičné intervaly čísla 5, 50, 500, 5 000 a 50 000.

Zatímco první část studie čerpá z údajů o protestních událostech, druhá se zakládá především na kvalitativních a sekundárních zdrojích. Za prvé, hovořil jsem s klíčovými informanty, abych

⁸ V Tarrowově případě bylo ze 7 000 událostí vyčleněno 1 900 jako nekódovatelných (Tarrow, 1989: 361).

získal informace o (zahraničním) patronátu v rámci vybraných organizací v sektorech ochrany životního prostředí, lidských práv a práv žen. Většina z 22 semistrukturovaných interview byla provedena na jaře a v létě 2006 s představiteli vybraných organizací v České republice a v Bruselu.⁹ S výjimkou místních feministických skupin jsem všechny informanty vybíral a rozhovory s nimi vedl sám.¹⁰ Tyto informanty jsem vybíral podle jejich formálního postavení v daných organizacích; obvykle jsem tedy prováděl rozhovor s jejich vedoucími představiteli. Pokud nebylo možné získat pozitivní reakci od vedoucího činitele organizace, snažil jsem se vyhledat alternativní kontakt (viz seznam rozhovorů). Informace o anarchitech jsem obdržel především na základě e-mailové komunikace s klíčovým informantem z tohoto hnutí. Ten mi také pomohl prostřednictvím e-mailu rozšířit krátký dotazník mezi aktivisty, kteří se podíleli na pražských událostech v září 2000, jež jsou rovněž předmětem mé analýzy. Za druhé, v druhé části jsem využil veřejně dostupné informace (vládní dokumenty, dokumenty týkající se jednotlivých organizací sociálních hnutí, sekundární zdroje). Za třetí, některé oficiální dokumenty a zprávy jsem si vyžádal od vládních úřadů i od nestátních organizací. Za čtvrté, i ve druhé části, v níž prezentuji vysvětlení transakčního aktivismu v České republice, jsem využil údaje ze zpráv ČTK.

⁹ Cílem metody interview s klíčovými informanty je „položít otázky několika informantům, kteří se nacházejí ve vhodném postavení... a získat tak informace, které by strukturovanější metody sběru a zpracování dat odhalily jen stěží nebo s velkými nároky na čas...“ (Blee a Taylor, 2002: 105).

¹⁰ Autor měl k dispozici přepisy rozhovorů, které s místními feministickými skupinami vedla K. Vráblíková. Také tyto rozhovory se prováděly na jaře 2006.

KAPITOLA 3

DEFINICE A TYPOLOGIE POLITICKÉHO AKTIVISMU

O stavu organizovaného politického a sociálního aktivismu ve střední a východní Evropě (dále SVE) pojednávají dva typy literatury (přehled viz v Petrova a Tarrow, 2007). Každý z nich porovnává aktivismus a občanskou společnost jinak. První typ zahrnuje studie zaměřené na individuální participaci. Tyto studie, které za hlavní indikátor síly občanské společnosti pokládají organizované členství, shodně zjišťují, že hodnoty tohoto indikátoru jsou v SVE nízké. V souladu s tím docházejí ke svému hlavnímu závěru: protože úroveň organizovaného členství v zemích SVE je nízká, občanské společnosti jsou tam slabé. Například Marc Howard (2003: 69) na základě World Values Survey (1995–1997) dokládá, že v průměru je občan postkomunistických zemí členem menšího počtu dobrovolných organizací než občan starších demokracií a postautoritářských zemí.¹¹ Zatímco ve starších demokraciích je tento průměr 2,39 a v postautoritářských zemích 1,89, postkomunistické země za nimi zaostávají s hodnotou jen 0,91. Výsledky ukazují stejným směrem, i když Howard srovnává tyto tři skupiny zemí podle různých typů organizací. Jedinou výjimkou jsou *odborníky*. Země SVE vykazují vyšší úroveň odborové organizovanosti než postautoritářské země. Zvláště nízké úrovně členství lze pozorovat u politicky orientovaných organizací, jako jsou politické strany a environmentální skupiny a u církevních, vzdělávacích, kulturních a uměleckých organizací (tamtéž: 65–67).

¹¹ V Howardově studii (2003: 58–59) zahrnuje skupina starších demokracií Austrálii, Finsko, Japonsko, Norsko, Švédsko, Švýcarsko, USA a Západní Německo. V kategorii postautoritářských zemí jsou Argentina, Bangladéš, Brazílie, Chile, Filipíny, Jižní Afrika, Jižní Korea, Španělsko, Uruguay a Venezuela. Vzorek postkomunistických zemí se skládá z České republiky, Estonska, Litvy, Lotyšska, Maďarska, Makedonie, Rumunska, Ruska, Slovenska, Slovinska, Ukrajiny a Východního Německa.

Druhý typ literatury o politickém aktivismu v SVE, který přesouvá svou pozornost od individuální k organizační úrovni, závěry literatury prvního typu zpochybňuje a ve stejné skupině zemí dokládá existenci rozvinuté infrastruktury advokačních organizací. Ačkoli tyto studie nepopírají fakta uváděná badateli, kteří zkoumají individuální úroveň, chtějí poskytnout úplnější obraz politického aktivismu v zemích SVE. Pro celý tento region dokládají působivý nárůst počtu různých nevládních organizací (NGO). Ukazuje se tak, že zde sice ve sféře politického aktivismu po roce 1989 nedošlo k velké mobilizaci na individuální úrovni, ale přesto nastal skutečně velký rozvoj na úrovni organizační. Dostupná data dokazují, že některé ze zdejších organizací vyzrály do podoby efektivních advokačních skupin, které jsou schopny ovlivňovat rozhodovací procesy na státní i regionální úrovni a v některých případech dokonce i na úrovni transnacionální (Toepler a Salamon, 2003; Císař 2004; Petrova a Tarrow, 2007).

Dosud nejkompexnější hodnocení středoevropských NGO, pokud jde o jejich advokační kapacitu, nabízejí na základě studií Agentury USA pro mezinárodní rozvoj (USAID) Petrova a Tarrow (2007). Využívají při tom Index udržitelnosti USAID, který měří sedm dimenzí sektoru nevládních organizací: právní prostředí, organizační schopnost, finanční životaschopnost, advokační kapacita, poskytování služeb, infrastrukturu NGO a obraz v očích veřejnosti. Obecně vzato, advokační dimenze, která nás zde zajímá, odráží „dosažené výsledky NGO při ovlivňování veřejné politiky“. Analyzuje přítomnost advokačních organizací „v různých sektorech a na různých úrovních vlády“ a hodnotí, „v jaké míře se kolem určité problematiky utvářely koalice NGO... a zda NGO monitorují stranické platformy a výkonnost vlády“ (USAID, 2005a). Index má sedmibodovou škálu, v níž 7 znamená nejvyšší úroveň rozvoje sektoru nevládních organizací a 1 odpovídá velmi rozvinutému sektoru. Petrova a Tarrow shrnují zjištění USAID pro nové východoevropské členské země EU v tabulce 1.

Země, které se v advokační dimenzi pohybují v pásmu 1 až 3, pokládá USAID v tomto ohledu za konsolidované (viz USAID, 2006). Jak můžeme vidět, nevládní organizace v téměř všech zemích zahrnutých v tabulce dosáhly značné advokační kapacity. Ačkoli mezi jednotlivými státy existují určité rozdíly, většina středoevropských a východoevropských zemí, včetně České republiky, dosáhla

konsolidace advokační schopnosti místních skupin.¹² Tyto organizace sice nemají schopnost mobilizovat jednotlivce, tj. zapojit je do „participačního aktivismu“, nicméně z hlediska „transakčního aktivismu“ si vedou mnohem lépe. *Transakční aktivismus* znamená „spojení – trvalá i dočasná – mezi organizovanými nestátními aktéry a mezi nimi a politickými stranami, držiteli moci a jinými institucemi“ (Petrova a Tarrow, 2007: 79).

Tabulka 1: Advokační kapacita organizací občanské společnosti ve východní Evropě

země	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Bulharsko	2,8	3,0	3,0	3,0	2,5	2,5	2,5	2,5	2,4
Česká republika	–	–	2,0	1,8	1,8	2,0	2,2	2,2	2,4
Estonsko	–	–	2,0	1,8	2,1	2,0	2,0	2,0	1,9
Litva	2,0	1,5	2,0	2,0	1,8	1,6	2,0	1,9	2,0
Lotyšsko	4,0	–	3,0	2,2	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
Maďarsko	1,0	1,5	2,0	3,5	3,5	3,3	3,3	3,2	3,2
Polsko	2,0	2,5	3,0	2,0	2,2	2,2	1,9	1,8	1,8
Rumunsko	3,5	4,0	3,5	4,5	4,0	3,8	3,6	3,4	3,4
Slovensko	2,0	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	2,2	2,3	2,4
Slovinsko	–	–	–	–	–	3,0	3,8	4,0	4,0

Zdroj: Petrova a Tarrow, 2007: 85; výsledky pro roky 2005 a 2006 dodal autor podle USAID, 2005b, 2006.

Údaje, z nichž vycházeli badatelé individuální participace, tedy sice vypovídají o omezené mobilizační schopnosti těchto organizací, ale neříkají nic o jiných aspektech aktivismu. Jinými slovy řečeno, fakt, že středoevropské organizace vykazují nízké úrovně organizovaného členství, ještě nutně neznamená absenci jakéhokoli aktivismu. Právě naopak, pokud se neomezujeme jen na aktivismus v jeho participačním aspektu, můžeme „ve střední a východní Evropě vidět bohatší obrázek občanských skupin a jejich transakcí sestávajících z vytváření koalic za účelem řešení jednotlivých problémů, budování sítí a vyjednávání s elitami...“ (tamtéž: 80).

¹² Rozdíly v advokační schopnosti mezi jednotlivými zeměmi nás v této studii nezajímají.

Pojem transakčního aktivismu byl navržen s cílem zachytit specifický charakter politické mobilizace v regionu SVE. Petrova a Tarrow kladli důraz na to, že ačkoli v zemích SVE není velký počet jednotlivců zapojených do politické participace, po pádu komunismu se v tomto regionu vytvořila vrstva relativně úspěšných advokačních organizací. Stručně řečeno, i když tu neexistuje velká participace na mikroúrovni, hodně se toho děje na mezoúrovni. Koncepce transakčního aktivismu tak zachycuje politický aktivismus advokačních organizací a profesionálních aktivistů, kteří v nich pracují. Koncepce umožňuje postihnout relativně bohaté politické interakce mezi rozmanitými aktéry občanské společnosti, přestože tito aktéři postrádají schopnost mobilizovat větší počet lidí.

Ve skutečnosti má využití konceptu transakčního aktivismu větší teoretické implikace, než předpokládali Petrova a Tarrow. Tento pojem nejen umožňuje přehodnotit stav politického aktivismu v postkomunistických zemích, ale podněcuje i širší teoretické inovace ve studiu sociálních hnutí. Dichotomie participační a transakční formy politického aktivismu vlastně rozlišuje mezi dvěma formami toho, co aktivismus může dokázat. Zatímco participační aktivismus odkazuje na schopnost aktivistů *mobilizovat* jednotlivce, tj. přivést je k participaci, transakční aktivismus zachycuje jejich schopnost vstupovat do *transakcí* s jinými nestátními aktéry i s reprezentanty oficiálních politických institucí. Rozlišení mezi těmito dvěma kapacitami nám umožňuje pozorovat transakční formu aktivismu, která se nezakládá na participaci; jinými slovy řečeno, formu aktivismu, která vykazuje nízkou schopnost mobilizace.

Transakční aktivismus se vymyká definici sociálních hnutí, které stavějí na faktické schopnosti sociálních hnutí mobilizovat jednotlivce. Podle Charlese Tillyho (2004: 4–5) vznikají sociální hnutí syntézou tří složek: trvalých kampaní proti autoritám, konkrétních forem jednání a sdružování (repertoáru) a veřejné sebeprezentace. V tomto pojetí je sebeprezentace sociálního hnutí na veřejnosti založena na jeho schopnosti mobilizovat jednotlivce. Řečeno konkrétněji, podle této definice (Tilly a Tarrow, 2007) sociální hnutí dávají veřejně najevo svou:

„• *Důstojnost*: střízlivé vystupování; upravený zevnějšek a oblečení; přítomnost duchovních a jiných hodnostářů, matek s dětmi,

nebo naopak známek bojovnosti, jako jsou armádní uniformy nebo nástroje řemesla.

- *Jednota*: připnuté odznaky, stužky do vlasů, transparenty nebo kostýmy; pochodování v řadách; zpěv a skandování; symboly solidarity, jako je například určitá barva.
- *Počet*: zjišťování počtu přítomných; podpisy peticí; poselství od členů (constituents); zaplněné ulice.
- *Oddanost*: vzdorování špatnému počasí; viditelná účast starých a postižených lidí; odpor vůči represí; okázalé oběti; sbírky a/nebo dary.“ (str. 120)

Výše citovaná definice spojuje aktivismus s participací a sociálními hnutími s určitou formou aktivismu, tj. s participačním aktivismem. Koncept transakčního aktivismu však umožňuje aktivismus a participaci rozpojit a chápat je jako dva analyticky oddělené pojmy. Zatímco *aktivismus* odkazuje k tomu, co dělají aktivisté a jejich organizace, *participace* postihuje to, co dělají obyčejní občané. Podle této studie jsou aktivisté jednotlivci, kteří věnují podstatnou část svého času nebo jiných zdrojů politickým, avšak zároveň přímo s volbami nespojeným aktivitám v rámci nějaké skupiny, platformy nebo organizace. Politický aktivismus je tak v pojetí této knihy chápán jako úsilí zaměřené na ovlivňování politických výstupů jinou cestou než skrze účast v jakémkoli typu voleb. Aby se dali kvalifikovat jako aktivisté, nemusejí být jednotlivci za své úsilí placeni. Ostatní lidé, tj. běžní občané, aktivisty nejsou – politiky se mohou, ale nemusejí účastnit. Také v současném výzkumu politické participace se za participaci pokládá „jednání řadových občanů“ (viz Verba et al., 1995: 39; Teorell et al., 2007: 336).

Uplatníme-li tyto konceptuální nástroje, dostaneme tři logicky možné kombinace aktivismu a participace, které lze popsat následovně:

1. *aktivismus s participací*: tato kombinace charakterizuje modus aktivismu, kterému budeme říkat „(starý) participační aktivismus“;
2. *aktivismus bez participace* (nebo s omezenou participací): ten definuje dva mody aktivismu, zde označené jako „(nový) transakční aktivismus“ a „(nový) radikální aktivismus“;
3. *participace bez aktivismu*: odkazuje k dvěma modům aktivismu, totiž k „občanské sebeorganizaci“ a k „masové mobilizaci“.

Tyto tři kombinace představují původní východisko typologie aktivismu, která bude rozvedena níže (viz tabulku 2).¹³ Zatímco podle Tillyho definice lze charakterizovat jako sociální hnutí pouze první kombinaci, jiné definice umožňují do této kategorie zahrnout jak první, tak i druhou kombinaci. Podle D. della Porta a M. Dianio jsou sociální hnutí „1) neformálními sítěmi, které se zakládají na 2) sdílených přesvědčeních a solidaritě a které mobilizují v 3) konfliktních otázkách prostřednictvím 4) častého využívání různých forem protestu“ (della Porta a Dianio, 1999: 16). V této definici není žádný odkaz k počtu mobilizovaných jednotlivců; zahrnuje jak participační („starý“), tak neparticipační („nový“ transakční a radikální) modus aktivismu.

Předefinováním původních dvou typů aktivismu, s nimiž přišli Petrova a Tarrow, jako *dimenzí* participace a transakce, dostaneme čtyři možné typy. Než přistoupíme k jejich další specifikaci, musíme předefinovat a operacionalizovat původní dva pojmy:

1. Zatímco Petrova a Tarrow (2007: 79) chápou participační aktivismus jako „potenciální a skutečnou míru individuální a skupinové participace v občanském životě, aktivitách zájmových skupin, hlasování a volbách“, v kontextu této studie odkazuje participační dimenze k schopnosti politických aktivistů mobilizovat jednotlivce vně volebního procesu. Zachycuje schopnost aktivistů zapojit občany do kolektivního jednání, tj. přimět je k účasti v politice. Tato dimenze tedy zachycuje faktickou mobilizační schopnost aktivistů a jejich organizací, a proto ji lze operacionalizovat jako (1) *počet organizovaných členů* a (2) *počet účastníků* při protestních událostech.
2. Transakční dimenze charakterizuje schopnost aktivistů a jejich organizací zapojovat se do „transakčního aktivismu“ (definici viz výše), tj. vytvářet sítě, kooperovat a komunikovat s jinými aktivisty, organizacemi a veřejnými institucemi a vznášet požadavky na úkor zájmů někoho jiného. Transakční schopnost lze tedy operacionalizovat jako 1) *kontinuitu organizační existence*,

¹³ V této typologii je aktivismus chápán z hlediska své transakční, tj. advokační kapacity, kdežto participace se zde interpretuje jako mobilizační schopnost aktivistů. Participace a mobilizace představují dvě strany stejné mince: mobilizační kapacita znamená schopnost aktivistů přimět jednotlivce, aby skutečně participovali.

tence, 2) *počet organizovaných událostí*, 3) *schopnost kooperovat s jinými organizacemi sociálních hnutí* a 4) *začlenění do politického procesu*.¹⁴

Oproti původní definici dvou typů aktivismu v práci Petrové a Tarrowa navrhuji, aby se pojímaly jako dvě dimenze nové typologie politického aktivismu. Umožňují tak rozlišovat mezi mobilizační a advokační schopností aktivismu. Pokud je chápeme jako dichotomické proměnné, jejich usouvstažněním získáme čtyři kombinace, z nichž každá popisuje určitý typ politického aktivismu (viz tabulku 2). Dva typy jsou charakterizovány relativně dobře rozvinutou transakční kapacitou, tj. zakládají se na efektivních organizacích. *Horní levý kvadrant* představuje kombinaci vysoké transakční a vysoké mobilizační schopnosti, která je typická pro „staré“ organizace, jako jsou odbory. Tyto organizace jsou ve srovnání s jinými typy budovány na široké členské základně a mají schopnost kooperovat, vytvářet sítě a komunikovat se svými protějšky. Politický systém je uznává za legitimního partnera. *Horní pravý kvadrant* definuje vysoká transakční schopnost v kombinaci s nízkou schopností mobilizace. Těmito charakteristikami

¹⁴ K. Fitzgeraldová a D. Rogersová (2000) tvrdí, že tím, co zde nazýváme transakční schopností, nelze poměřovat „úspěšnost“ organizací radikálních sociálních hnutí. Radikálové totiž záměrně odmítají budovat stabilní organizační strukturu, mobilizovat velké finanční zdroje a vstupovat do politického procesu. Radikální organizace proto není možné posuzovat na základě ukazatelů, které byly vyvinuty pro organizace „reformně orientovaných“ sociálních hnutí. Musíme je posuzovat z jejich vlastního hlediska. Podle tohoto názoru nemá smysl hodnotit radikály na základě indikátorů, které sami neakceptují. Fitzgeraldová a Rogersová tvrdí: „Pokud použijeme pro analýzu organizací radikálních sociálních hnutí prostředky teorie mobilizace zdrojů [jak by se mohlo zdát, že činí tato studie], výsledky analýzy budou minimalizovat jejich úspěšnost a zdůrazňovat nedostatek zdrojů jako příčinu jejich „selhání“ (tamtéž: 575). Přestože je tato kritická argumentace obecně platná a rozdíly mezi radikály a reformisty si později ukážeme i v naší studii, netýká se zde uvedeného souboru indikátorů, který má měřit nejen transakční, ale také mobilizační kapacitu. Jinými slovy řečeno, tento soubor indikátorů nepodřizuje radikály jednostranné metodě hodnocení, která je jim naprosto cizí, ale obsahuje cíle, které samotní radikálové pokládají za žádoucí sledovat. Jak uvádějí Fitzgeraldová a Rogersová (tamtéž: 580), radikálové „se při sledování svých cílů spoléhají na masové akce a organizaci grassroots“.

se vyznačuje nový transakční aktivismus, jak ho původně popsali Petrova a Tarrow.

Další dva typy charakterizuje absence organizací a skupin. Řadoví občané se mohou mobilizovat i bez formálních organizací a profesionálních aktivistů. Příkladů neformálních nebo *ad hoc* vytvořených občanských skupin, které vznikají kvůli nějakému konkrétnímu problému, je celá řada: epizodické masové mobilizace, místní sousedská sdružení, skupiny sebeobrany a komunitní aktivismus. Tyto „sebemobilizace“ probíhají, aniž by je organizovali „kandidáti, strany, aktivisté a skupiny“ (Rosenstone a Hansen, 2003: 25). V některých případech se později objevují profesionální aktivisté, aby pomohli organizovat protestní aktivity či je přizpůsobili svým vlastním záměrům. *Dolní levý kvadrant* charakterizuje vysoká schopnost mobilizace spolu s nízkou transakční schopností. Protestní události tohoto typu mohou získat na nějakou dobu velkou veřejnou podporu, ale nepřetrvávají v čase a jejich mobilizační úspěch se neodráží v nějaké formě trvalé organizace. *Dolní pravý kvadrant* představuje kombinaci nízké schopnosti mobilizace a nízké transakční schopnosti. Tento typ zahrnuje dva mody aktivismu – občanskou sebeorganizaci a radikální aktivismus. Občanská sebeorganizace nemobilizuje velký počet jednotlivců a podobně jako masová mobilizace nepřetrvává v čase v organizované podobě. Radikální aktivismus se sice zakládá na aktivní angažovanosti horlivých aktivistů a na existenci organizačních platforem, není však schopen mobilizovat široké řady stoupenců, ani není schopen nebo odmítá jít cestou institucionalizace, tzn. cestou budování organizační kapacity, která je přitom předpokladem vysoké advokační schopnosti.

Tabulka 2: Typologie aktivismu

		mobilizační kapacita	
		vysoká	nízká
transakční kapacita	vysoká	starý participační aktivismus	nový transakční aktivismus
	nízká	epizodická masová mobilizace	nový radikální aktivismus; občanská sebeorganizace

Ve čtyřech kvadrantech této teoretické typologie je umístěno pět *modů aktivismu*, tj. starý participační aktivismus, nový transakční aktivismus, nový radikální aktivismus, občanská sebeorganizace a epizodická masová mobilizace. Mody aktivismu zachycují pět různých souborů *vlastností aktérů* (viz také další kapitolu). Jinými slovy řečeno, představují pět *souborů v realitě se opakujících rysů* politického aktivismu:

1. *Starý participační aktivismus* se zakládá na členských organizacích. Tyto organizace se těší poměrně dobrému přístupu k politickému systému a jsou schopny spolupracovat s jinými kolektivními aktéry. Neuchylují se k mobilizaci občanů příliš často. Když ale mobilizují, jsou schopny přivést do ulic vysoký počet stoupenců. Veřejná sebeprezentace se v tomto modu zakládá na „málo událostech a mnoha účastnících“.
2. *Nový transakční aktivismus* se zakládá na malých advokačních organizacích. Otevřenost politického systému vůči požadavkům transakčních aktivistů se v čase a podle tématické oblasti mění. Totéž platí o schopnosti těchto skupin tvořit sítě a kooperovat s jinými politickými aktéry. Ačkoli organizace v tomto modu poměrně často mobilizují, nejsou schopny demonstrovat podporu vysokého počtu stoupenců. Sebeprezentace v tomto modu je založena na „mnoha událostech a málo účastnících“.
3. *Nový radikální aktivismus* se zakládá převážně, i když ne výlučně, na velmi volných organizačních platformách a jednotlivých aktivistech, kteří nemusejí být členy žádné konkrétní skupiny. Pokud jde o jejich požadavky, radikální aktivisté čelí naprosto uzavřenému politickému systému. Podobně omezená je i jejich schopnost vytvářet sítě a spolupracovat. Mobilizují častěji než starší aktivisté, ale mnohem méně často než jejich transakční kolegové. Častěji než jiní aktivisté využívají radikální a násilné strategie. Sebeprezentace v tomto modu je tedy založena na „malém počtu účastníků a militantních strategiích“.
4. *Občanská sebeorganizace* se zakládá na „individuálním“ organizačním úsilí, což znamená, že protest v této kategorii nepodporuje žádná formální organizace nebo neformální skupina. Z hlediska otevřenosti politického systému se sebeorganizace pravděpodobně nacházejí v podobné situaci jako transakční aktivisté. Možnosti přístupu jsou pro ně proměnlivé. Pravděpodobně

ČTYŘI MODY POLITICKÉHO AKTIVISMU V ČESKÉ REPUBLICE

stejně je to i s jejich schopností vytvářet sítě a spolupracovat. Sebeorganizace se na veřejnosti prezentují „*mnoha událostmi, neexistencí organizací a malým počtem účastníků*“.

5. *Epizodická masová mobilizace* je založena na krátkodobých událostech, při nichž se veřejnosti předvádí vysoký počet účastníků. Formální organizace ani profesionální aktivisté nehrají v těchto událostech zpočátku klíčovou roli a ani z těchto událostí samotných nevyrůstá nějaká nová organizační infrastruktura. Participanti se demobilizují stejně rychle, jako se mobilizovali. Masové mobilizace se prezentují na základě „*mnoha účastníků a žádných organizací*“.

Jaký vzorec politického aktivismu se rozvinul v České republice po roce 1993? V této kapitole představím výsledky analýzy protestních událostí. Zaměřím se přitom na nejdůležitější charakteristiky kolektivního jednání: jeho četnost, umístění, počet účastníků, repertoár jednání, cíle a požadavky (viz také Ekiert a Kubik, 2001: 116–139). Analýza poskytne informace o několika *indikátorech mobilizační a transakční schopnosti*. Pokud jde o první z nich, analýza uvádí údaje o počtu účastníků, které budou doplněny dalšími daty o členství v organizacích. Co se týče druhé, přináší analýza informace o počtu událostí organizovaných různými aktivistickými organizacemi.

Analýza protestních událostí, k nimž došlo v České republice po roce 1993, identifikovala čtyři z pěti výše uvedených modů. Epizodická masová mobilizace se zde v tomto období jako samostatný modus aktivismu neprojevila. I přesto, že se tento *typ* událostí vyskytoval (např. kampaň „Děkujeme, odejděte!“), skutečných událostí, které by do této kategorie mohly spadat, bylo příliš málo na to, abychom mohli hovořit o samostatném aktivistickém *modu*. Čtyři mody, tj. starý participační aktivismus, nový transakční aktivismus, nový radikální aktivismus a sebeorganizace, vznikly sloučením původních 38 hodnot proměnné „aktér“ (viz kódovací tabulku v příloze I) do čtyř kategorií. Nejprve jsem vytvořil deset skupin, které zahrnovaly podobné aktéry: „občanské sebeorganizace“, „politické strany“, „odborové svazy, zaměstnanecké a zemědělské organizace“, „environmentální organizace“, „jiné nové organizace“, „radikální levicové organizace“, „náboženské organizace“, „nacionalistické a radikální pravicové organizace“, „jiné“ a iniciativu „Děkujeme, odejděte!“.¹⁵ Následně

¹⁵ Při slučování původních hodnot jsem byl na jedné straně veden teorií sociálních hnutí, která odlišuje „stará“, „nová“ a „radikální“ hnutí od neorganizovaných událostí kolektivního jednání, na straně druhé jsem přihlížel ke

bylo těchto deset skupin sloučeno do pěti kategorií: čtyři z nich reprezentují mody aktivismu (starý participační, nový transakční, nový radikální a sebeorganizaci), jak se rozvinuly v České republice, poslední pátá představuje reziduální kategorii.¹⁶

svému katalogu protestních událostí. Zavedení modu „občanská sebeorganizace“, který zahrnuje spontánní události, k nimž došlo bez pomoci jakéhokoli organizátora, a případy sebeorganizace občanů, jako je ustavení petičního výboru bez pomoci ze strany nějaké organizace, si díky vysoké frekvenci těchto událostí vynutila sama data. V kategorii „politické strany“ se nacházejí politické strany, které, i když nebyly předmětem vlastní analýzy, byly přesto kódovány: Česká strana sociálně demokratická (ČSSD), Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), Občanská demokratická strana (ODS), Strana zelených (SZ), Křesťansko-demokratická unie – Československá strana lidová (KDU–ČSL), Občanská demokratická aliance (ODA), Unie svobody (US) a jiné politické strany. Kategorie „odborové svazy, zaměstnanecké a zemědělské organizace“ obsahuje profesní sdružení, odborové svazy a organizace, zemědělské skupiny a organizace a zaměstnance, tj. stručně řečeno „stará“ hnutí či aktéry reprezentující sociálněekonomické zájmy. V kategorii „environmentální organizace“ jsou environmentální skupiny a organizace (včetně skupin bojujících za práva zvířat). Environmentalisté tvoří v katalogu výrazně nejpočetnější skupinu tzv. „nových“ sociálních hnutí; ostatní aktéry stejného typu zahrnuje kategorie „jiné nové organizace“, která pokrývá feministické skupiny a organizace bojující za práva žen, lidskoprávní skupiny a organizace, skupiny a organizace obhajující práva etnických menšin, postižených lidí, gayů a leseb a mírové skupiny a organizace. Kategorie „radikální levicové organizace“ zahrnuje anarchisty, antiglobalizační skupiny a organizace, trockistické a komunistické skupiny a organizace, skupiny a organizace radikální levice obecně a humanistické skupiny a organizace. Kategorii „náboženské organizace“ tvoří náboženské skupiny a organizace a církve. Kategorii „nacionalistické a radikální pravicové organizace“ tvoří nacionalistické skupiny a organizace, skinheadi a skupiny a organizace radikální pravice obecně. V kategorii „jiné“ lze nalézt skupiny a organizace poskytující sociální služby, kulturní, volnočasové a sportovní skupiny a organizace, rozvojové skupiny a organizace, nevládní organizace obecně, zahraniční skupiny a organizace a jiné. Nová proměnná byla vytvořena rekódováním vstupní proměnné „aktér 1“. Původně jsem kódoval vícečetné organizátory, pokud byla událost organizována více organizátory různého typu. V důsledku toho, že na jednu událost se nikdy neobjevily více než dva typy organizátorů, v katalogu k nim odkazují dvě proměnné („aktér 1“ a „aktér 2“). Vzhledem k tomu, že 97,5% případů vykazovalo v proměnné „aktér 2“ nulovou hodnotu, tuto proměnnou jsem do další analýzy nezahrnul.

¹⁶ Modus „občanská sebeorganizace“ zahrnuje vedle „občanské sebeorganizace“ i iniciativu „Děkujeme, odejděte!“. I když byla tato iniciativa příkladem

Tyto čtyři odlišné mody politického aktivismu představují čtyři zvláštní způsoby politické mobilizace v České republice po roce 1993. Představují čtyři zvláštní soubory charakteristik politických aktérů; tyto charakteristiky odlišují mody jeden od druhého. Mody se liší z hlediska četnosti protestních událostí, jejich geografického umístění, velikosti, tj. počtu účastníků, které byly schopny mobilizovat, repertoáru jednání (užívaných strategií), cílů a vznášených požadavků. Jednoduše řečeno, mody představují čtyři odlišné způsoby, jak byl provozován politický aktivismus v postkomunistické České republice. Jak vyplývá z analýzy, mody lze charakterizovat následovně:

1. „Starý“ *participační aktivismus* vykazuje ve srovnání s jinými mody aktivismu nižší četnost protestních událostí, ale zároveň je založen na relativně široké participaci. Jinými slovy řečeno, i když organizace jako například odborové svazy nesaňají k mobilizaci příliš často, pokud už k mobilizaci dojde, jsou schopny přivést do ulic mnoho lidí. Organizují poměrně vysoký podíl celostátních událostí. Z hlediska repertoáru jednání (strategií) se tato forma aktivismu vyznačuje příklonem k omezenému

epizodické masové mobilizace, tento modus nebyl v České republice identifikován. „Děkujeme, odejděte!“ tvoří v katalogu výjimečný případ (ve skutečnosti jedenáct případů) a neposkytuje základ pro existenci zvláštního modu aktivismu. Obecně řečeno, epizodická masová mobilizace vývoj českého aktivismu po roce 1993 systematicky nepoznamenala. Tato událost je tedy začleněna do modu „občanská sebeorganizace“, protože je ze všech kategorií, které připadají v úvahu, nejbližší. Pro analýzu velikosti událostí ji však z této kategorie vyjímám. Modus „starý (participační) aktivismus“ obsahuje „odborové svazy, zaměstnanecké a zemědělské organizace“ a „náboženské organizace“; „nový (transakční) aktivismus“ zahrnuje „environmentální organizace“ a „jiné nové organizace“; kategorie „nový (radikální) aktivismus“ pokrývá „radikální levicové organizace“ a „nacionalistické a radikální pravicové organizace“ a kategorie „jiné“ pokrývá „politické strany“ a „jiné“. Mody aktivismu byly vytvořeny na základě teorie a zároveň na základě podobnosti studovaných aktérů v klíčových proměnných, tj. původ, počet protestních událostí, jejich velikost, typ vznášených požadavků, užití strategie, organizační struktura, vztah k politickému systému a způsob financování (jde jak o data z katalogu událostí, tak také o informace z jiných zdrojů). Například radikální levicové organizace a radikální pravicové organizace jsou si jak na základě teorie, tak na základě proměnných původ, velikost událostí, typ požadavků, užití strategie, vztah k politickému systému a způsob financování mnohem podobnější, než jsou si podobné s odborovými nebo environmentálními organizacemi.

počtu standardních nenásilných strategií, jako jsou petice a demonstrace. Pro tento modus je navíc zvláště důležitá stávka, protože tato skupina zahrnuje odborové svazy. Nové „kulturní“ strategie, jako jsou performance nebo happeningy, spojované především s „novými sociálními hnutími“, v repertoáru tohoto modu aktivismu zcela chybí. Pokud jde o cíle požadavků, starý aktivismus míří především na státní instituce na centrální úrovni a na firmy. Dominantní kategorií požadavků v tomto modu aktivismu tvoří ekonomické požadavky; za nimi následují požadavky týkající se veřejných politik. Starý aktivismus je ve své orientaci jasně materialistický.

2. „Nový“ *transakční aktivismus* odpovídá za většinu protestních událostí organizovaných nějakou skupinou nebo organizací. Z hlediska četnosti protestních událostí má tento modus aktivismu velký náskok před všemi ostatními kategoriemi aktivismu s výjimkou sebeorganizace. Pokud jde o velikost událostí, transakční aktivisté nejsou schopni mobilizovat vysoký počet stoupenců. Co se týká repertoáru jednání, transakční aktivisté využívají poněkud rozsáhlejší portfolio strategií než předchozí kategorie. I když se často uchylují k nenásilným demonstracím a peticím, uplatňují také „kulturní“ strategie, jako jsou performance, výstavy a festivaly. Podobně rozmanitý je i soubor cílů transakčních aktivistů. Na jejich cílech se tak téměř rovným dílem podílejí státní instituce na centrální a subnacionální úrovni, firmy, veřejné mínění a poněkud méně často i instituce jiných států. Nejpočetnější kategorií politických požadavků tvoří ekologie, životní prostředí a práva zvířat, následují lidská a občanská práva a svobody a požadavky týkající se veřejných politik. Transakční aktivisté nevznášejí ekonomické požadavky; naopak struktura jejich požadavků se vyznačuje jasně postmaterialistickou orientací.
3. „Nový“ *radikální aktivismus* si z hlediska četnosti událostí vede poněkud lépe než starý aktivismus, ale nemůže soutěžit s novým transakčním aktivismem. Nový radikální aktivismus je nejvíce centralizovaným modem aktivismu. V průměru mobilizují radikální aktivisté ještě méně jednotlivců na jednu událost než aktivisté transakční. Tyto dvě kategorie nového aktivismu se významně odlišují svým repertoárem jednání. Portfolio radikálních aktivistů sice dominují nenásilné demonstrace, ale

ve srovnání s jinými mody aktivismu zahrnuje relativně významný podíl násilných přímých akcí. Stejně tak mezi nimi existuje důležitý rozdíl ve výběru cílů. Radikální aktivismus téměř nikdy nemíří na konkrétní státní instituce; převládajícími typy cílů jsou mezinárodní instituce, veřejné mínění, instituce jiných států, političtí aktéři a český stát a jeho politická elita. Ve srovnání s jinými mody jsou radikální aktivisté orientováni mezinárodně nejen svými cíli, ale rovněž svými požadavky. Radikálové častěji než aktivisté jiných kategorií vznášejí požadavky související s národní bezpečností a zahraniční politikou. Výrazně zastoupeny jsou také požadavky týkající se lidských práv a zaměřené proti ideologickým nepřátelům.

4. *Občanská sebeorganizace*, tj. případy mobilizace bez zapojení nějaké organizace nebo skupiny, představuje nejpočetnější kategorii událostí v postkomunistické České republice. S výjimkou epizodické mobilizace „Děkujeme, odejděte!“, která byla zahrnuta do této kategorie (viz výše), jsou kolektivní mobilizace v tomto modu svým rozsahem spíše malé. Jinými slovy řečeno, jsou sice časté, ale nemobilizují velký počet individuálních účastníků. Je to nejvíce decentralizovaný modus aktivismu. V repertoáru jednání převládají petice, následované nenásilnými demonstracemi. Sebeorganizace se zaměřují převážně na centrální státní instituce, ale i na jejich ekvivalenty na nižších úrovních. V portfolio požadavků sebeorganizací najdeme přibližně rovnoměrně zastoupeny požadavky týkající se fungování národních institucí, soudního systému a policie, environmentální požadavky i požadavky týkající se veřejných politik.

Kolektivní jednání v České republice: Hlavní rysy

V České republice byly identifikovány čtyři mody aktivismu. To znamená, že aktivismus v této zemi nemůžeme plně zachytit jediným pojmem, jako je transakční aktivismus. Vzorec politického aktivismu je rozmanitější, zahrnuje čtyři rozdílné způsoby, jimiž se političtí aktivisté organizují a vyjadřují své požadavky. Zároveň však analýza dokazuje, že transakční aktivismus má mezi ostatními mody aktivismu důležité místo. Jedním z nejvíce překvapujících zjištění je výskyt sebeorganizace jako samostatného modu.

V dalších částech této kapitoly budu tyto čtyři mody charakterizovat podrobněji na základě nejdůležitějších aspektů kolektivního jednání: četnosti protestních událostí, jejich geografického rozložení, počtu účastníků, repertoáru jednání, cílů a politických požadavků.

Organizátoři protestních událostí a jejich geografické rozložení

Prvním indikátorem robustnosti kolektivního jednání je nepochybně četnost jeho výskytu.¹⁷ Nejpočetnější skupinu tvoří sebeorganizace s 310 případy, následuje nový transakční aktivismus (288 případů) a nový radikální aktivismus (147 případů). Starý participační aktivismus má na svém kontě ze všech módů nejmenší počet událostí (103 případů). Distribuce událostí mezi jednotlivými mody tak byla velmi nerovnoměrná. Totéž lze říci o jejich výskytu v čase.

Graf 1 ukazuje distribuci událostí podle modu aktivismu a let. V letech 1993–2005 lze identifikovat dva hlavní trendy: Za prvé, sebeorganizace představovaly jediný modus aktivismu, který byl stále na vzestupu. Zatímco v roce 1993 došlo jen k sedmi případům sebeorganizované mobilizace, v roce 2005 to bylo už 135 událostí. Za druhé, všechny ostatní mody aktivismu měly svůj vrchol

¹⁷ Přestože zde prezentovaný výzkum nemůže poskytnout mezinárodní srovnání, je nicméně s to srovnávat úroveň aktivismu mezi jeho různými kategoriemi v rámci České republiky. Pro zkoumané období neexistují žádná dostupná komparativní data. Jediné veřejně dostupné údaje o protestech v postkomunistických zemích uvádějí Ekiert a Kubik (2001) ve své studii o prvním postkomunistickém období Polska (1989–1993). Ačkoli tato data nemohou sloužit jako základ pro smysluplné srovnání četnosti protestních událostí, protože pokrývají jiné časové období, jsou přesto shrnuty v níže uvedené tabulce. Ekiert a Kubik využili pro svou analýzu údaje z periodického tisku (viz tamtéž: kap. 1).

Počet protestních událostí ve čtyřech středoevropských zemích 1989–1993

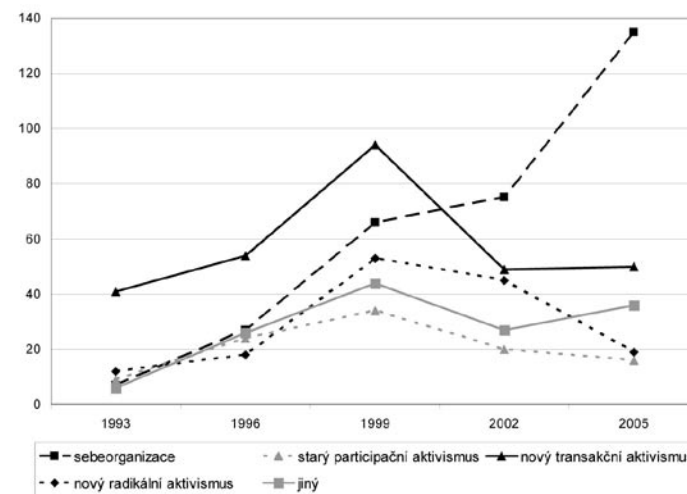
	1989	1990	1991	1992	1993	celkem
Polsko	314	306	292	314	250	1476
Slovensko	–	50	82	116	47	295
Maďarsko	122	126	191	112	148	699
Východní Německo	222	188	191	268	283	1252

Převzato z Ekiert a Kubik, 2001: 113.

na konci devadesátých let, poté klesly a od té doby stagnují. V letech 1993–1999 se počet událostí starého participačního a nového radikálního aktivismu ztrojnásobil a počet událostí nového transakčního aktivismu se zdvojnásobil. V letech 1999–2005 pak počet událostí klesl na polovinu u všech třech módů.

Obecně vzato, tato čísla dokazují, jak důležité místo mezi českými protestními událostmi po roce 1993 mají ty, které organizovali transakční aktivisté; zároveň se ukazuje překvapivě vysoký podíl sebeorganizací. Podle indikátoru počtu organizovaných událostí odhaluje analýza vysokou *transakční schopnost* transakčního aktivismu. U sebeorganizací vzhledem k jejich povaze neznamená vysoký počet událostí ještě nutně také vysokou transakční schopnost. Sebeorganizace nepřetrvávají v čase; postrádají totiž pevnou organizační bázi. Starý participační aktivismus sice zodpovídá za nejmenší počet událostí, ale tento fakt by neměl být interpretován jako projev nízké transakční schopnosti starých aktivistů (viz níže).

Graf 1: Počet událostí podle módů aktivismu a let

Jak jsou tyto události rozmístěny geograficky? Existují v tomto smyslu rovněž nějaké rozdíly mezi různými mody aktivismu? Tabulka 3 dokládá, že mezi mody skutečně existují důležité rozdíly. Jak ukazuje první sloupec tabulky, zejména centralizovaným

modem aktivismu je občanská sebeorganizace, protože v Praze se odehrálo jen 28 procent událostí příslušejících k tomuto modu. Nejvíce centralizovaný modus aktivismu tvoří radikálové s 60,5 procenty událostí organizovaných v Praze. Nový transakční a starý participační aktivismus vykazují podobné podíly organizovaných událostí v hlavním městě – 46 a 50 procent. Relativní decentralizaci sebeorganizací ukazuje rovněž třetí sloupec: více než jedna třetina událostí tohoto modu se odehrála na nižších úrovních než v hlavním nebo krajském městě. Ve srovnání s ostatními mody aktivismu je tento podíl podstatně vyšší: do stejné kategorie patří jen přibližně jedna pětina událostí organizovaných starými participačními a novými radikálními aktivisty a jedna čtvrtina událostí organizovaných novými transakčními aktivisty. Druhý sloupec ukazuje, že s jedinou výjimkou neexistuje žádný významný rozdíl mezi mody v míře protestu na krajské úrovni. Touto jedinou výjimkou jsou staří participační aktivisté, kteří na této úrovni organizují poměrně malý podíl událostí. Staří participační aktivisté zároveň organizují ze všech modů největší podíl akcí v celostátním měřítku (viz čtvrtý sloupec). Oproti tomu radikální aktivisté žádné celostátní akce nepořádají. Organizace českých sociálních hnutí neorganizují žádné události v cizině. Celkem vzato, distribuce událostí mezi různými mody ukazuje, že sebeorganizace představují nejvíce decentralizovaný modus aktivismu a radikální aktivisté tvoří modus nejvíce centralizovaný.

Tabulka 3: Geografické rozmístění událostí podle modů aktivismu

modus aktivismu	Praha	krajské město	zbytek země	celostátní událost	zahraničí	celkem
občanská sebeorganizace	85 28,0%	88 28,9%	111 36,5%	20 6,6%	0 0,0%	304 100,0%
starý participační aktivismus	51 50,0%	10 9,8%	18 17,6%	23 22,5%	0 0,0%	102 100,0%
nový transakční aktivismus	131 46,1%	64 22,5%	69 24,3%	18 6,3%	2 0,7%	284 100,0%
nový radikální aktivismus	89 60,5%	26 17,7%	31 21,1%	1 0,7%	0 0,0%	147 100,0%
jiné	75 54,3%	17 12,3%	23 16,7%	23 16,7%	0 0,0%	138 100,0%

Exkurs o „blbě náladě“

S výjimkou sebeorganizací organizovaly aktivistické skupiny největší počet událostí na konci devadesátých let. Nárůst politické mobilizace tak koincidoval s obdobím ekonomické stagnace a politické krize, jejíž počátek v roce 1997 symbolizoval soubor restriktivních ekonomických opatření (tzv. „balíčky“) a která pokračovala, když padla druhá Klausova vláda a na tehdejší politickou elitu se snesla obvinění z korupce (detailní popis viz Císař a Tomáš 2007). Krize kulminovala v roce 1999, když se údajně zkorumpovaná postkomunistická politická elita stala cílem iniciativy „Děkujeme, odejděte!“ (viz Orenstein, 2002; Dvořáková, 2002; Císař, 2006). Podle tehdejšího prezidenta V. Havla zavládla na konci devadesátých let v České republice „blbá nálada“ (Orenstein, 2002: 91).

Zdá se, že zvýšená mobilizace na konci devadesátých let dokazovala, že Češi se skutečně mobilizovali proti problémům, jako byly finanční skandály politických stran, ekonomické potíže a všeobecně pocíťovaná korupce mezi politickou elitou, které postihly zemi ke konci první postkomunistické dekády. Tyto důvody podle všeho nutily občany, aby veřejně vyjádřili svou nespokojenost, nejviditelněji symbolizovanou kampaní „Děkujeme, odejděte!“. Abychom však tuto hypotézu mohli opravdu zhodnotit, vedle počtu protestních událostí musíme přihlídnout také k údajům o počtu jejich účastníků a vyjadřovaných požadavcích. Má-li se teze o vlivu „blbě nálady“ na politickou mobilizaci prokázat, v našich datech bychom měli vidět, že v roce 1999 došlo k podstatnému nárůstu průměrného počtu účastníku na jednu událost a zároveň s tím v portfoliu požadavků začaly převažovat ty, které se týkají fungování státních institucí, veřejných politik a ekonomiky.

Pokud jde o politické požadavky, v roce 1999 převládaly environmentální požadavky (21 procent). Těm se téměř vyrovnaly požadavky týkající se lidských a občanských práv a ekonomiky, přičemž každá kategorie představovala 15 procent všech požadavků. Požadavky související s veřejnými politikami se podílely na celku pouze 11 procenty; stejný podíl tvořily požadavky spojené s národní bezpečností a zahraniční politikou. Požadavky týkající se fungování politických institucí byly, možná překvapivě, zastoupeny

pouhými osmi procenty politických požadavků. Celkem vzato, pro vliv „blbě nálady“ na politickou mobilizaci nelze v datech nalézt příliš velkou oporu. Ačkoliv ekonomické požadavky hrály určitou roli, fungování politických institucí, nehledě na spektakulární iniciativu „Děkujeme, odejděte!“ na konci roku 1999, se na předních místech agendy aktivistů v tomto roce neobjevilo. Vysoký podíl environmentálních a lidskoprávních požadavků (společně 36 procent) dokazuje pro rok 1999 převahu postmaterialistických témat nad tématy materialistickými.

Tato zjištění jsou ve shodě s některými kvalitativními studiemi, které zdůrazňují relativní význam environmentálních otázek, jako bylo dokončení druhého bloku jaderné elektrárny Temelín, ve veřejné diskusi té doby (Fagan, 2004; Císař, 2004). Relativně vysoký podíl požadavků byl také spojen s národní bezpečností a zahraniční politikou. Česká republika vstoupila v roce 1999 do NATO, což z této organizace učinilo atraktivní terč protestů zejména ze strany nových radikálních aktivistů.

Abychom to shrnuli: politická mobilizace v roce 1999 byla mnohem rozmanitější, než jak předpokládala „hypotéza blbě nálady“. Ve srovnání s jinými nároky požadavky týkající se národních politických institucí a jejich fungování v portfoliu požadavků z roku 1999 nápadně chybějí. Očekávání této hypotézy nedopadne o mnoho lépe, podíváme-li se na počty účastníků protestních událostí. Průměrný počet účastníků se v roce 1999 nezvýšil. Ve skutečnosti tento průměr klesl z 1 142 v roce 1996 na 694 v roce 1999. Další část nabídne podrobnější popis a analýzu participace na kolektivním jednání v České republice.

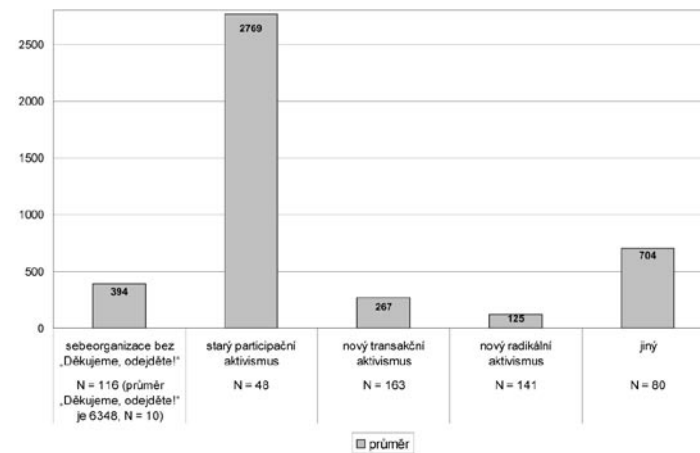
Velikost protestních událostí

Nízkou míru individuální participace, poměřováno organizovaným členstvím, pokládají badatelé, kteří se ve svém zkoumání pohybují na individuální úrovni, za hlavní problém občanských společností ve střední a východní Evropě (viz kap. 3). Jak se tato zjištění odrážejí v participaci na protestních událostech? Koreponduje v České republice nízká úroveň organizovaného členství s nízkou účastí na protestních událostech? Než odpovíme na tuto otázku, musíme nejprve popsat vzorec individuální participace na protestních událostech.

Graf 2 ukazuje, že různé mody aktivismu se liší ve schopnosti mobilizovat jednotlivce.¹⁸ Ani sebeorganizace a ani oba typy nového aktivismu nejsou schopny přivést do ulic větší počet lidí.¹⁹ Nicméně mezi těmito mody existují, pokud jde o jejich mobilizační schopnost, značné rozdíly. Zatímco občanské sebeorganizace dosahují průměru téměř 400 osob na událost, radikálové zaostávají se 125 lidmi. Průměr transakčního aktivismu se nachází téměř přesně mezi těmito dvěma a vykazuje 267 účastníků na událost.

Jak dokládá graf 2, starý participační aktivismus si vede, pokud jde o schopnost mobilizovat jednotlivce, zdaleka nejlépe ze všech modů aktivismu. Staří aktivisté neorganizují mnoho událostí, ale když k takové události dojde, jsou schopni mobilizovat relativně velký počet lidí. Tyto výsledky dále podporují zjištění vědců zkoumajících individuální participaci, kteří shodně poukazují na nízké úrovni participace ve všech typech organizací v SVE vyjma odborů (viz Howard, 2003 a výše).

Graf 2: Průměrná participace podle modů aktivismu

¹⁸ Petice zatím z analýzy vylučuji, protože tvoří strategii kategoricky odlišnou od ostatních. Peticemi se budu zabývat samostatně na konci této části.

¹⁹ Iniciativa „Děkujeme, odejděte!“ je zde pokládána za zvláštní kategorii. Tato kampaň byla výjimečnou událostí, v níž se na konci roku 1999 epizodicky mobilizoval velký počet lidí.

Schopnost mobilizovat velký počet lidí vykazuje jen starý participační aktivismus. Na základě zjištění badatelů, kteří se věnují individuální úrovni, bychom tedy mohli dospět k závěru, že existuje korelace mezi organizovaným členstvím a účastí na protestních událostech. I když počet členů odborových organizací v České republice po pádu komunismu významně poklesl, odbory stále zůstávají poměrně masovými organizacemi, které jsou schopny mobilizovat (viz graf 2).²⁰ Ve srovnání s odbory je členství v organizacích nového transakčního aktivismu nižší: podle výsledků European Values Survey v České republice z roku 1999 (World Values Survey Association, 2007) se 6,6 procenta respondentů prohlašovalo za členy environmentálních organizací, 2,5 procenta bylo organizováno ve feministických skupinách a 0,7 procenta byli členové organizací pomáhajících rozvoji v bývalém třetím světě nebo bojujících za lidská práva. V téměř roce 15 procent české populace participovalo v odborovém hnutí (Vašková et al., 2005: 142). Tyto výsledky odpovídají jiným studiím, které zjistily pozitivní korelaci mezi organizovaným členstvím a politickou participací (viz Verba et al., 1995; Putnam, 2000; Norris, 2002; McAdam, 2003; Teorell, 2006; viz také níže). V tomto případě členství v odborech pravděpodobně usnadňuje individuální účast na protestních událostech, které jsou jimi organizovány. Celkem vzato, jediným modelem aktivismu, který vykazuje *mobilizační schopnost*, jak ji měří naše indikátory, tj. organizované členství a počet účastníků při protestních událostech, je starý participační aktivismus.

Průměrná účast sice jasně demonstruje rozdíly mezi čtyřmi mody aktivismu, pokud jde o jejich mobilizační schopnost, ale nemůže nám poskytnout žádnou informaci o typické velikosti událostí ani obecně ani v rámci jednotlivých modů aktivismu. Přehled o událostech podle jejich velikosti a let, v nichž k nim došlo, nabízí tabulka 4.²¹ Jak ukazuje první řádek tabulky, v kaž-

²⁰ Zatímco na konci roku 1990 bylo 62 procent české populace (84 procent všech zaměstnanců) v odborech, v polovině roku 2003 to bylo jen 12 procent (22 procent všech zaměstnanců). Podle dostupných odhadů (protože přesné počty neexistují) si mohly na konci roku 2004 české odbory nárokovat 860 000 členů (Vašková et al., 2005: 142).

²¹ Z katalogu jsem vyloučil všechny petice, tj. 350 událostí.

dém zkoumaném roce převládaly velmi malé protestní události. Celkově téměř polovina všech událostí nemobilizovala více než padesát jednotlivců. A jak ukazuje součet prvních tří řádků tabulky, tři čtvrtiny všech událostí nepřitáhly více než 200 účastníků. Čtvrtý řádek navíc vypovídá o tom, že jen deset procent všech událostí spadalo do kategorie 500 a více protestujících. Z tabulky nelze vypožorovat žádný konzistentní trend. Mobilizační schopnost českých organizací sociálních hnutí se v čase neměnila.

Tabulka 4: Počet událostí podle počtu účastníků (petice byly vyloučeny)

počet účastníků	1993	1996	1999	2002	2005	celkem
3-50	35 57,4%	50 54,3%	77 41,2%	63 55,8%	64 47,8%	289 49,2%
51-100	7 11,5%	10 10,9%	26 13,9%	20 17,7%	20 14,9%	83 14,1%
101-200	6 9,8%	11 12,0%	33 17,6%	15 13,3%	20 14,9%	85 14,5%
201-500	7 11,5%	13 14,1%	27 14,4%	6 5,3%	13 9,7%	66 11,2%
501 a více	6 9,8%	8 8,7%	24 12,8%	9 8,0%	17 12,7%	64 10,9%
celkem	61 100,0%	92 100,0%	187 100,0%	113 100,0%	134 100,0%	587 100,0%

Přestože nelze zjistit žádný obecný trend, mezi čtyřmi mody aktivismu existují významné rozdíly (viz tabulku 5) ve velikosti jimi organizovaných událostí. Občanské sebeorganizace mají obvykle malé události (40 procent) a ostatní kategorie jsou zastoupeny zhruba stejně. Starý participační aktivismus je jediným modelem aktivismu, který vykazuje vysoký podíl velkých událostí (38 procent). V tomto modu jsou však zároveň silně zastoupeny i malé události. Událostí, za nimiž stojí starí aktivisté, je přitom poměrně malý počet. Malé události zcela převládají u obou modů nového aktivismu. V obou případech představují události, jichž se zúčastnilo do 100 jednotlivců, téměř tři čtvrtiny všech organizovaných událostí. Transakční aktivismus je založen především na velmi malých událostech (téměř dvou třetin všech jeho událostí se

zúčastnilo do 50 jednotlivců). U modů nového aktivismu se velké události téměř nevyskytují.

Tabulka 5: Počet účastníků podle modů aktivismu (petice vyloučeny, zahrnuta iniciativa „Děkujeme, odejděte!“)

modus aktivismu	3–50	51–100	101–200	201–500	501 a více	celkem
občanská sebeorganizace	50 39,7%	17 13,5%	23 18,3%	16 12,7%	20 15,9%	126 100,0%
starý participační aktivismus	12 25,0%	5 10,4%	8 16,7%	5 10,4%	18 37,5%	48 100,0%
nový transakční aktivismus	99 60,7%	19 11,7%	23 14,1%	14 8,6%	8 4,9%	163 100,0%
nový radikální aktivismus	76 53,9%	26 18,4%	20 14,2%	16 11,3%	3 2,1%	141 100,0%
jiné	38 47,5%	11 13,8%	10 12,5%	10 12,5%	11 13,8%	80 100,0%

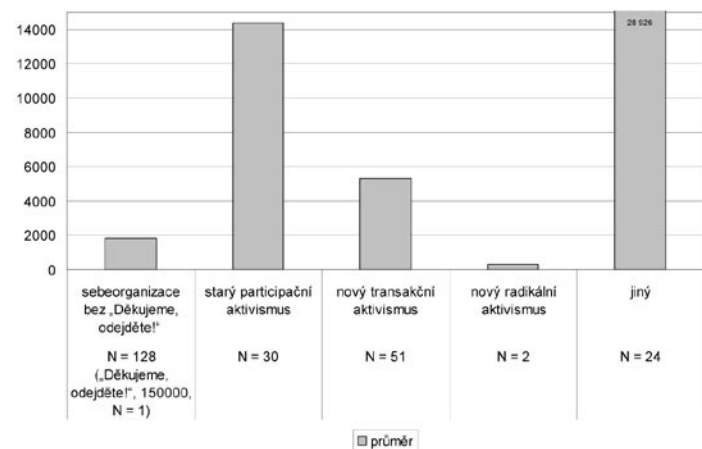
Rozdíly v mobilizační schopnosti mezi čtyřmi mody aktivismu se jasně projevují, i když vezmeme v úvahu petice (viz graf 3).²² Zatímco noví radikální aktivisté žádné petiční akce neorganizují, petice občanských sebeorganizací jsou poměrně početné, ale zároveň v průměru velmi malé. Ve srovnání se sebeorganizacemi je peticí transakčních aktivistů mnohem méně, ale průměrný počet signatářů je mnohem vyšší. Přesto je to zároveň jen jedna třetina průměru signatářů, které dokázali získat starí aktivisté, kteří zase naopak organizují nejmenší počet petičních akcí ze všech modů, které tuto strategii využívají.

Jaká je typická velikost peticí v rámci jednotlivých modů aktivismu? Podíváme-li se na distribuci petičních akcí, vidíme, že bez ohledu na rozdíly v průměrném počtu signatářů jak občanské sebeorganizace, tak starý participační aktivismus využívají především spíše malé petice (viz tabulku 6). Petice do jednoho tisíce podpisů představují dvě třetiny všech peticí v těchto dvou modech. U starého aktivismu je však zároveň relativně vysoký podíl *velkých peticí* – tvoří více než jednu čtvrtinu všech peticí v tomto modu. Nový transakční aktivismus se od předchozích

²² V katalogu je dohromady 350 peticí; 236 případů zahrnuje informaci o počtu sebraných podpisů.

dvou liší: dvě třetiny všech událostí spadají do kategorie, která pokrývá petice podepsané více než tisícem lidí. Petice s více než 10 000 podpisů tvoří u transakčního aktivismu přes 16 procent všech událostí tohoto druhu.

Graf 3: Průměrný počet účastníků petičních akcí podle modů aktivismu

Zjištění týkající se průměrné participace při petičních akcích a velikosti peticí zdánlivě odporují jak našim teoretickým předpokladům, tak výsledkům analýzy individuální participace při ostatních protestních událostech. Navzdory našim hypotézám i datům o jiných protestních událostech, které dokazovaly, že transakční aktivismus není schopen masově mobilizovat, se nyní ukazuje jeho relativně vysoká schopnost přimět jednotlivce, aby se účastnili petičních akcí. Tato dvě zjištění však nemusejí být nutně navzájem protikladná. Za prvé, pro jednotlivce je méně nákladné podepsat petici než se připojit k demonstraci (Verba et al., 1995). Proto je i pro aktivisty snadnější přesvědčit potenciální participanty, aby podepsali petici, než aby vyšli do ulic: „Pro málo nákladné aktivity s krátkým trváním lze mobilizovat větší počet stoupenců... než pro aktivity s vyššími náklady, z nichž navíc vyplývají trvalejší závazky k obětování času a energie...“ (Edwards a McCarthy, 2004: 141).

Za druhé, jak jasně ukazuje srovnání starého a nového modu aktivismu, masovou participaci usnadňuje organizované členství (viz výše). Obecně řečeno, výzkum politické participace dokazuje významnou pozitivní korelaci mezi politickou participací a členstvím ve sdruženích a organizacích (viz Verba et al., 1995; Putnam, 2000; Norris, 2002; McAdam, 2003; Teorell, 2006). Členové organizací jsou lépe mobilizovatelní, protože jsou pro aktivisty snadněji dosažitelní. Tito aktivisté jim zároveň mohou poskytovat jiné zdroje, které je přimějí k tomu, aby participovali. Transakční aktivismus se nezakládá na organizovaném členství; jeho schopnost mobilizovat jednotlivce je tedy omezená. Zároveň však, jak ukazují naše data, mají tito aktivisté relativně rozvinutou organizační kapacitu, která jim umožňuje, aby se angažovali v dlouhodobých petičních kampaních. Podpisy může sbírat hrstka vysoce motivovaných aktivistů v relativně dlouhém časovém období. Výskyt velkých peticí v rámci transakčního modu tak vypovídá o schopnosti aktivistů tohoto modu organizovat nízkonákladové protestní události. Nezpochybňuje však zjištění o omezené schopnosti transakčních aktivistů vtáhnout jednotlivce do politických aktivit spojených s vyššími náklady.

Tabulka 6: Velikost petičních akcí podle modů aktivismu

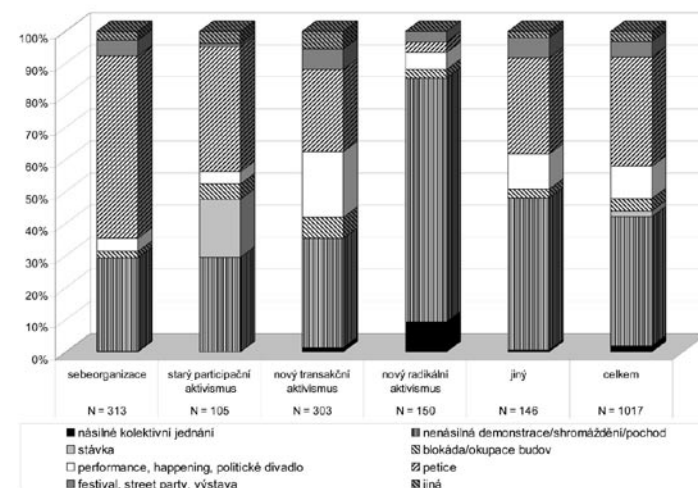
modus aktivismu	3-200	201-500	501-1000	1001-3000	3001-10000	10001 a více	celkem
občanská sebeorganizace	45 34,9%	25 19,4%	16 12,4%	21 16,3%	16 12,4%	6 4,7%	129 100,0%
starý participační aktivismus	9 30,0%	8 26,7%	2 6,7%	1 3,3%	2 6,7%	8 26,7%	30 100,0%
nový transakční aktivismus	4 7,8%	4 7,8%	9 17,6%	16 31,4%	10 19,6%	8 15,7%	51 100,0%
nový radikální aktivismus	1 50,0%	1 50,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 100,0%
jiné	4 16,7%	3 12,5%	2 8,3%	4 16,7%	2 8,3%	9 37,5%	24 100,0%
celkem	63 26,7%	41 17,4%	29 12,3%	42 17,8%	30 12,7%	31 13,1%	236 100,0%

Repertoár jednání

Podle Charlese Tillyho (1995: 42) představuje repertoár „omezený soubor rutinních praktik, které se učí, sdílejí a vykonávají prostřednictvím záměrné volby“. Konkrétní repertoáry spojují specifické páry těch, kteří vznášejí požadavky, a jejich cílů; obracejí „pozornost k nakupeným, naučeným a přesto improvizovaným interakcím lidí, kteří vůči sobě navzájem vznášejí určité požadavky“ (Tilly a Tarrow 2007: 16). Výsledky této studie dále podporují Tillyho závěry: konkrétní soubory strategií se seskupují do podob rozdílných repertoárů jednání, jimiž se vyznačují různé mody aktivismu.

Graf 4 ukazuje repertoáry jednání čtyř modů aktivismu. Dobře demonstroeje omezený repertoár kolektivního jednání v postkomunistické České republice, v němž převládají standardní strategie užívané dnes kolektivními aktéry v demokratických a k demokracii směřujících režimech. V tomto ohledu jsou české výsledky ve shodě s výsledky jiných studií o postkomunistickém kolektivním jednání (viz Ekiert a Kubik, 2001: 127). Obecně řečeno, většinu protestních událostí tvoří nenásilné demonstrace, shromáždění, pochody, petice, happeningy a performance. Také v tomto ohledu

Graf 4: Repertoár jednání podle modů aktivismu

podporují české výsledky závěry Ekierta a Kubika, podle nichž je postkomunistické kolektivní jednání „*rozhodně nenásilné*“ (tamtéž). Násilné kolektivní jednání bylo v této studii definováno jako násilná přímá akce, která zahrnuje útoky na majetek a osoby a násilné/konfrontační demonstrace. Pro léta, která zkoumá tato studie, šlo jen o 22 případů (2,2 procenta všech událostí).

Nejzajímavější zjištění se týkají rozdílů v repertoáru jednotlivých modů aktivismu. I když se tři obecně nejvyužívanější strategie objevují v každém repertoáru, jejich podíl je proměnlivý; navíc existují strategie, které jsou využívány převážně jen v jednom modu:

1. Jak dokládá první sloupec grafu 4, při občanské sebeorganizaci převládají petiční kampaně, což napovídá o omezené dostupnosti organizačních a jiných zdrojů v tomto modu aktivismu. Petiční kampaně patří mezi nejméně nákladné strategie jak z hlediska jejich organizátorů, tak také z pohledu jejich účastníků. V tomto ohledu se výsledky této analýzy shodují s výsledky dostupných průzkumů individuální participace, které konzistentně udávají účast v peticích jako nejběžněji používanou „nekonvenční“ participační strategii v České republice (World Values Survey Association, 2007). Když se ale podíváme na všechny případy (viz poslední sloupec), ukáže se, že nejvíce zastoupenou strategií jsou nenásilné demonstrace (40 procent) a teprve pak následují petice (34 procent). To však může být spíše důsledek metody použité v této studii než reálný rozdíl. Je nasnadě, že demonstrace a shromáždění jsou pro média atraktivnějším tématem než petice. V archivu ČTK se objevují jen velké petice a petice, na které jejich organizátoři ČTK sami upozornili. Měli bychom tedy předpokládat, že petice jsou v našem katalogu zastoupeny nedostatečně. Tím se ještě více potvrzuje skutečnost, že petiční akce jsou dominantní strategií sebeorganizací.

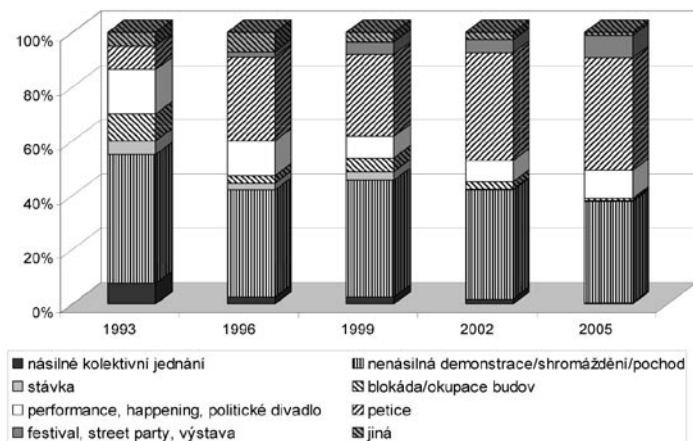
2. Druhý sloupec grafu 4 zobrazuje skladbu strategií starého participačního aktivismu. Ačkoli v repertoáru starého participačního aktivismu tvoří petice a nenásilné demonstrace s 39 a 30 procenty většinu, tento modus je specifický tím, že jako jediný využívá stávek, které mají na jeho portfoliu strategií osmnáctiprocentní podíl. Kdybychom vzali v úvahu jen repertoár odborových organizací a profesních asociací, viděli bychom, že stávky tvoří 30 procent jejich souboru strategií.

3. Třetí sloupec ukazuje, že repertoár nového transakčního aktivismu většinou obsahuje nenásilné demonstrace (34 procent) a petice (26 procent). Specifickou složkou tohoto repertoáru jsou happeningy a performance, které se na něm podílejí jednou pětinou. Tak vysokým podílem tohoto typu repertoáru se nevyznačuje žádný jiný modus aktivismu.
4. Podle čtvrtého sloupce vykazuje nový radikální aktivismus dvě pozoruhodné charakteristiky. Za prvé, zcela v něm převládají nenásilné demonstrace (76 procent); za druhé, jeho repertoár obsahuje relativně vysoký podíl násilných akcí (9 procent), které v repertoárech ostatních modů fakticky chybí. Ze všech modů aktivismu se radikálové nejpravděpodobněji uchylují k použití násilných strategií, i když ty stále představují méně než 10 procent jejich strategické výbavy. Radikálové zároveň zcela opovrhují peticemi, které tvoří tak významnou část strategických souborů ostatních modů.

Shrnutí: ačkoli různé mody sdílejí nejběžnější strategie, každý z nich je využívá v jiné míře. Tři mody se navíc vyznačují specifickými strategiemi, které nelze nalézt v repertoárech ostatních modů. Sebeorganizace většinou spoléhají na petiční akce, necharakterizuje je žádná výlučná strategie. Starý participační aktivismus je specifický tím, že jako jediný modus využívá stávek. Nový transakční aktivismus charakterizuje uplatnění „kulturního“ repertoáru spojovaného s novými sociálními hnutími. Radikálové se nejčastěji uchylují k násilným akcím a zároveň nikdy nevyužívají petice.

Jak se repertoár českých skupin vyvíjel v čase? Studie Ekierta a Kubika ukazuje, že repertoár polských skupin byl stabilní. Jejich „databáze nezaznamenala žádný významný posun v protestních strategiích; dominantní formy protestu zůstávaly konzistentní během celého zkoumaného období“ (Ekiert a Kubik 2001: 127). Moje analýza do jisté míry ukazuje podobný vzorec: nezjistila žádný dramatický posun; v repertoáru převládaly nenásilné demonstrace a petice. Přesto lze vysledovat určitý trend k zúžení repertoáru (viz graf 5). Zatímco v devadesátých letech se objevovalo sedm hlavních typů strategií, do roku 2005 se toto portfolio zredukovalo na čtyři základní typy (nenásilné demonstrace, petice, performance a happeningy a kulturní události).

Graf 5: Repertoár jednání podle let

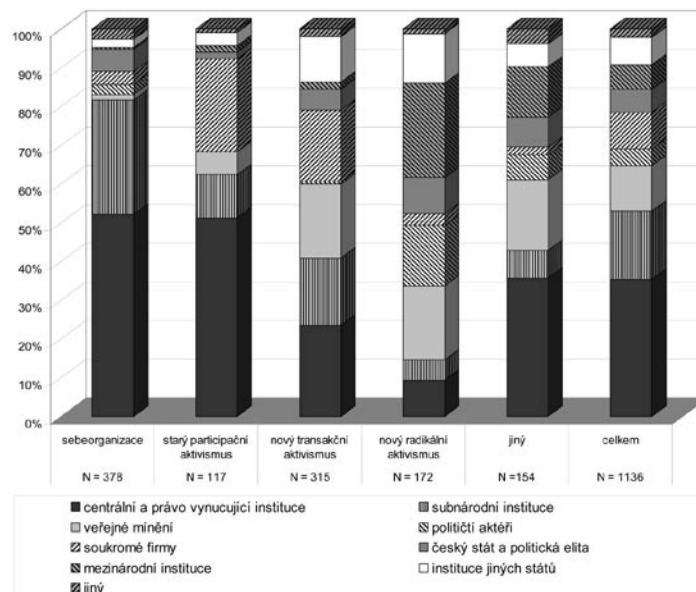

Cíle

Ve shodě se studií Ekierta a Kubika definují cíl kolektivního jednání jako „osobu, instituci nebo organizaci, na nichž si protestující chtějí vynutit odpověď nebo reakci na své požadavky nebo křivdy“ (Ekiert a Kubik 2001: 134). Podobně jako v případě jejich zjištění o postkomunistickém Polsku v období 1989–1993 byl rovněž podle mé analýzy nejčastějším cílem kolektivního jednání v České republice stát.²³ Státní instituce představovaly 59 procent cílů kolektivního jednání v České republice ve zkoumaném období po roce 1993 (podle studie Ekierta a Kubika to bylo v Polsku 77,5%). Rozpleteme-li jednotlivé kategorie cílů bez ohledu na jejich „státnost“, v posledním sloupci grafu 6 můžeme vidět, že nejčastějším cílem byly ústřední státní instituce (vláda, parlament, prezident – 34 procent), následované institucemi nižších úrovní (18 procent), veřejným míněním (11 procent) a soukromými firmami (9 procent). Zvláště zajímavým zjištěním je relativně vysoký podíl institucí jiných států, obvykle velvysla-

²³ „Státem“ se zde míní souhrn rekódovaných hodnot „centrální instituce a instituce vynucující právo“, „subnacionální instituce“, „český stát obecně a jeho politická elita“.

Graf 6: Cíle podle módů aktivismu

nectví v Praze, které se staly cílem protestů v sedmi procentech případů.

Z hlediska cílů existují mezi různými mody aktivismu významné rozdíly (viz graf 6). Jak ukazuje první sloupec, občanské sebeorganizace se většinou zaměřují na centrální státní instituce a instituce vynucující právo (50 procent) a na instituce na nižších úrovních (30 procent). Všechny typy státních institucí tvoří dohromady 87 procent cílů v tomto modu, což znamená, že sebeorganizace je aktivistickým modem opravdu zaměřeným na stát. To však neplatí pro ostatní mody. Druhý sloupec dokládá, že starý participiční aktivismus zaměřuje polovinu svých požadavků na ústřední státní instituce a čtvrtinu na soukromé firmy. Všechny typy státních institucí tvoří dohromady 64 procent cílů starého aktivismu. Skladba třetího sloupce napovídá, že nový transakční aktivismus nemá dominantní typ cíle. V jeho portfoliu jsou přibližně stejně zastoupeny čtyři kategorie: centrální státní instituce, instituce na subnacionální úrovni, veřejné mínění a soukromé firmy. Dohromady tvoří tři čtvrtiny cílů tohoto modu aktivismu.

Zvlášť zajímavý je relativně vysoký podíl událostí, které nebyly namířeny proti institucím, ale měly spíše přesvědčit veřejné mínění (téměř jedna pětina všech událostí).

Tento rys je společný oběma novým modům aktivismu a poskytuje určitý doklad pro podporu hypotézy týkající se jejich proměňující se operační logiky. Podle této hypotézy se nové mody aktivismu už nezaměřují především na mobilizaci velkého počtu lidí, ale spíše rozvíjejí schopnosti, které by jim umožnily formovat veřejné diskuse a ovlivňovat rozmanité publikum prostřednictvím médií: „Protest přijímá podobu objektivní statistiky, šokujících a nepříjemných fotografií, zpráv očitých svědků, letáků, plakátů, graffiti, protestních e-mailů, lobbování nebo vědecké expertizy. Vyjadřuje se publikacemi, právními kroky, filmovými festivaly, výstavami výtvarného umění, školícími programy, konferencemi a budováním národních a mezinárodních sítí“ (Flam, 2001: 5). Zatímco transakční aktivisté se obvykle kloní k profesionálním metodám práce s veřejností a „aktivistickému marketingu“, což znamená, že pracují na pro veřejnost atraktivním rámování své problematiky a snaží se ji dostat do nejdůležitějších médií, radikálové často vyjadřují své rozhořčení v přímé akci, která je už z definice pro média atraktivní (viz také druhou část této studie).

Nový transakční aktivismus se zdaleka nezaměřuje jen na stát (všechny typy státních institucí tvoří jen 46 procent jeho cílů); jak ale ukazuje čtvrtý sloupec grafu 6, nový radikální aktivismus je spojen se státem ještě méně. Všechny typy se státem spojených cílů představují jen 24 procent cílů radikálů. Radikálové jsou ve své orientaci do velké míry zaměřeni mezinárodně, protože mezinárodní instituce a instituce jiných států tvoří 37 procent cílů tohoto modu. Jedna pětina všech událostí se snaží upoutat veřejné mínění a 16 procent událostí je namířeno proti jiným politickým aktérům. Toto číslo dobře ilustruje skutečnost, která je zřejmá už jen z letmé četby běžného tisku, že političtí radikálové často útočí na své nepřátele z opačného konce politického spektra. Tato analýza však vážně zpochybňuje poměrně rozšířenou domněnku, že radikálové zaměřují většinu svých akcí na své bezprostřední politické protivníky. Ve srovnání s jinými cíli v jejich portfoliu nejsou nepřátelští političtí aktéři ani zdaleka dominantní kategorií.

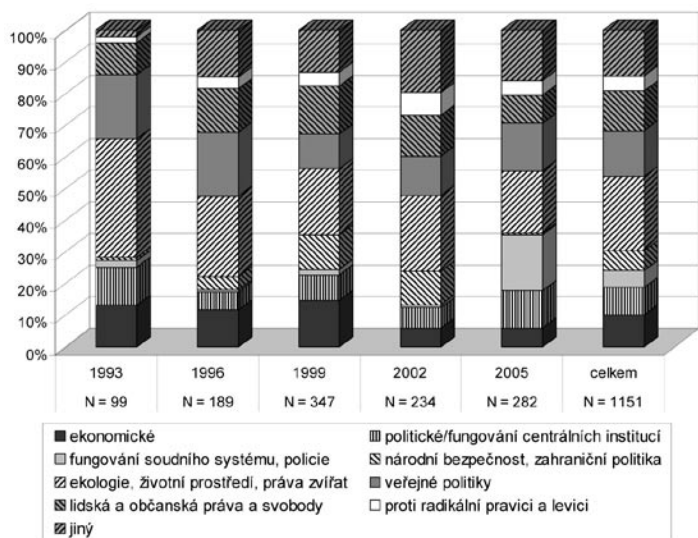
Požadavky

I když během prvních postkomunistických let nedocházelo v zemích SVE ke skutečně velkým sociálním konfliktům spjatým s transformací (Greskovits, 1998), dostupná data ukazují, že pokud mobilizace nastala, týkala se především transformačního procesu, tzn. ekonomických problémů. Například studie Ekierta a Kubika o polských protestech v období 1989–1993 dokazuje, že „požadavky protestujících měly převážně ekonomickou povahu. Poláci protestovali *převážně* proto, aby zlepšili svou životní úroveň“ (Ekiert a Kubik, 2001: 130).

Jedním z nejdůležitějších zjištění mé studie je to, že povaha požadavků protestujících Čechů v období 1993–2005 byla naprosto jiná. Zatímco Ekiert a Kubik na začátku devadesátých let v Polsku nezjistili téměř žádné postmaterialistické požadavky běžně spojené s novými sociálními hnutími, tvořily tyto požadavky, započteme-li do této kategorie ochranu životního prostředí a obsah lidských práv, v České republice v mnohém zkoumaném období jednu třetinu všech požadavků (viz graf 7). To je větší podíl než činily požadavky ekonomické, a to i když mezi ně zahrneme požadavky týkající se veřejných politik, které obvykle mají přímý dopad na státní rozpočet. Tato hromadná kategorie ekonomických požadavků představovala jen jednu čtvrtinu všech politických požadavků. Pokud vezmeme v úvahu jen požadavky explicitně ekonomické, ve zkoumaném období je to v České republice jen jedna desetina všech veřejně vyjádřených požadavků. Jak dokládá graf 7, nejčastěji zastoupenou jednotlivou kategorií politických požadavků konzistentně tvořily požadavky ekologické (23 procent všech požadavků).

Vzorec politických požadavků pozorovaný v České republice tedy vykazuje, možná poněkud překvapivě, postmaterialistické rysy. Vzhledem ke skutečnosti, že ve srovnání se západoevropskými zeměmi nevykazovala česká populace v devadesátých letech nijak zvláštní postmaterialistickou orientaci (Rabušic, 2000), vyvstává z těchto zjištění zajímavá otázka, kterou se budeme zabývat dále. Prozatím musí stačit, když řekneme, že pokud jde o politickou mobilizaci a protest, Češi se zabývali životním prostředím a lidskými právy rozhodně více než svým ekonomickým postavením a blahobytem.

Graf 7: Politické požadavky podle let

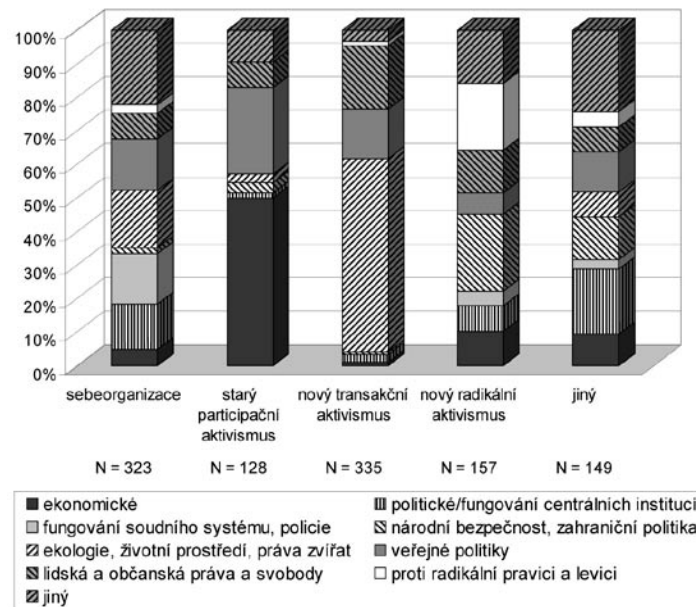
Z analýzy politických požadavků vyplývá ještě další zajímavá skutečnost. Relativně vysoký podíl požadavků týkajících se lidských práv, národní bezpečnosti a zahraniční politiky (společně představují téměř jednu pětinu všech požadavků) naznačuje, že čeští aktivisté jsou ve své orientaci mnohem méně provinční, než by se dalo soudit na základě dostupných studií o internacionalizaci současného politického aktivismu (viz Imig a Tarrow, 2001). To do jisté míry potvrzuje i podíl mezinárodních cílů: ty tvoří více než 13 procent všech cílů.

Když se na požadavky podíváme skrze optiku jednotlivých modů aktivismu, vykazují podobné strukturální rysy jako cíle a repertoáry: kolem různých modů aktivismu se shlukují rozdílné trsy požadavků (graf 8). Nejrozmanitější portfolio požadavků mají občanské sebeorganizace. Týkají se řady různých problémů a nepřevládá v nich žádný konkrétní požadavek. Tento modus aktivismu navíc charakterizuje poměrně největší skupina požadavků v reziduální kategorii (22 procent). Tato skutečnost dále podtrhuje různorodou povahu portfolio požadavků sebeorganizací. Zhruba rovnoměrně jsou v něm zastoupeny čtyři kategorie: činnost státních

institucí, soudního systému a policie, environmentální požadavky a požadavky týkající se veřejných politik, které společně představují 61 procent všech požadavků. Další 8 procent tvoří požadavky týkající se lidských práv a 5 procent ekonomické požadavky.

Portfolio požadavků starého aktivismu odhaluje jeho materialistickou orientaci: ekonomické požadavky a nároky dotýkající se veřejných politik tvoří tři čtvrtiny všech požadavků tohoto modu aktivismu. V tomto ohledu představuje nový transakční aktivismus ideální protiklad svého starého participačního protějšku. V portfolio požadavků nového transakčního aktivismu jasně převládají požadavky spojené s ochranou životního prostředí a s bojem za lidská práva, které společně tvoří 77 procent požadavků tohoto modu. Analýza nového radikálního aktivismu dále potvrzuje to, co už o něm bylo řečeno: do velké míry se zabývá sám sebou a zároveň je to kategorie aktivismu nejvíce zaměřená do zahraničí a na mezinárodní scénu. Jedna pětina jeho požadavků směřuje proti bezprostředním politickým oponentům, tj. radikálům opačného

Graf 8: Požadavky podle modů aktivismu

politického přesvědčení. Národní bezpečnost, zahraniční politika a lidská práva tvoří 36 procent jeho požadavků.

Shrnutí zjištění

Abychom mohli charakterizovat vzorec politického aktivismu v České republice po roce 1993, zaměřili jsme se v této kapitole na několik důležitých aspektů kolektivního jednání (shrnutí v tabulce 7). Tato analýza nám poskytla informace o čtyřech ze šesti indikátorů mobilizační a transakční kapacity politických aktivistů. *Mobilizační schopnost* jsme operacionalizovali jako počet organizovaných členů a počet účastníků protestních událostí. Jediným modelem aktivismu, který vykazoval mobilizační schopnost, jak ji poměřovaly tyto dva indikátory, byl starý participační aktivismus. Analýza protestních událostí přesvědčivě dokázala, že zatímco staří aktivisté jsou schopni občany mobilizovat, noví aktivisté takovou schopnost nemají. Organizace starého aktivistického modu jsou založeny na členské základně, i když od počátku devadesátých let prodělávaly odliv členů. Nové organizace širokou členskou základnu postrádají, i když některé z nich jsou také členskými organizacemi.

Transakční schopnost byla operacionalizována jako počet organizovaných událostí, kontinuita organizační existence, schopnost kooperovat s jinými organizacemi sociálních hnutí a jako začlenění do politického procesu. Data z protestních událostí nám poskytla informace o prvních dvou z těchto indikátorů. Neříkají nám však nic o schopnosti organizací a aktivistů spolupracovat nebo o tom, zda jsou zapojeni do politického procesu či nikoli (viz níže). Pokud jde o počet událostí, mají transakční aktivisté náskok před všemi ostatními mody organizovaného aktivismu, který vypovídá o jejich (transakční) schopnosti organizovat protestní události i o jejich organizační existenci. Tato zjištění odpovídají výsledkům dostupných kvalitativních studií, které rovněž poskytují údaje o trvalosti organizací a platform nového transakčního aktivismu v české politice (rovněž viz níže).

Ačkoli staří aktivisté neorganizují mnoho událostí, nemělo by se to chápat jako ukazatel jejich nedostatečné transakční kapacity. Vzhledem k míře, v níž jsou organizace starých aktivistů inkorporovány do oficiální institucionální struktury státu, je pro ně protest obvykle jen strategií „posledního prostředku“. Staří aktivisté jsou

více než jiné typy aktivismu obecně schopni využívat formálně institucionalizované kanály reprezentace zájmů (Brokl et al., 1997), které lze zkoumat pomocí nástrojů analýzy protestních událostí jen velmi těžko. Odborové organizace, které zodpovídají za většinu událostí v této kategorii, se těšily s výjimkou poloviny devadesátých let poměrně privilegovanému přístupu k českému politickému systému, zejména prostřednictvím instituce tripartity a díky jejich kontaktům se sociálnědemokratickou stranou (Brokl et al., 1997; Frič, 2001; Hála et al., 2002).

Tabulka 7: Shrnutí analýzy protestních událostí

modus aktivismu	starý participační aktivismus	nový transakční aktivismus	nový radikální aktivismus	sebeorganizace
počet organizovaných událostí	nízký	vysoký	nízký	vysoký
místo	relativně centralizovaný; celostátní	relativně centralizovaný	nejvíce centralizovaný	nejvíce decentralizovaný
počet členů a/nebo protestujících	vysoký	nízký	nízký	nízký
repertoár jednání	petice; nenásilné demonstrace plus stávky	nenásilné demonstrace; petice plus kulturní strategie	převážně nenásilné demonstrace plus násilné akce	hlavně petice
cíle	státní instituce; soukromé firmy	státní a subnacionální instituce; veřejné mínění a firmy	mezinárodní instituce a instituce jiných států; veřejné mínění; jiní aktéři	národní a subnacionální instituce
požadavky	materialistické	postmaterialistické	národní bezpečnost; proti ideologickým oponentům	velmi různorodé

Na počátku devadesátých let byla výkonná moc českého státu komunikací s reprezentanty starých advokačních organizací, zejména s odbory, velmi otevřena. Někdo dokonce tvrdí, že díky

tomuto sociálnímu dialogu, který sestával z konzultací v rámci tripartitní struktury, se Česká republika dokázala vyhnout určitým transformačním excesům, které zasáhly některé jiné postkomunistické země (Stark a Bruszt, 1998). Konzultace s odbory a svazy zaměstnavatelů úspěšně probíhaly během celého období první Klausovy vlády (1992–1996). Tento korporativní mechanismus byl narušen až v polovině devadesátých let (Bruszt, 2000). V roce 1998 v souvislosti s příchodem sociálních demokratů k moci pak získaly odbory větší vliv než kdykoli předtím (Hála et al., 2002; Mansfeldová 2005).

Nový aktivismus: Vybrané sektory

Analýza protestních událostí nám sice poskytuje některé informace týkající se naší hlavní závislé proměnné, tj. *nového transakčního aktivismu*, ty je však nutno doplnit dalšími daty o tom, jak tyto nové aktivisté navzájem spolupracovali a zda byli součástí politického procesu. Vykazují noví aktivisté transakční schopnost rovněž z hlediska dvou zbývajících indikátorů? Abychom předložili informace o těchto indikátorech, ve zbytku této části se zaměříme na *čtyři sektory nového politického aktivismu*: na skupiny hnutí environmentálního, lidskoprávního a hnutí za práva žen jakožto příklady transakčních aktivistů a na anarchisty jakožto zástupce radikálního modu aktivismu.

Tyto čtyři sektory aktivismu, pokud jde o jejich schopnost spolupracovat a získat přístup do politického procesu, se velmi liší. Zatímco environmentalisté a skupiny bojující za lidská práva úspěšně rozvíjeli svou transakční schopnost od počátku devadesátých let, i když v polovině této dekády nebyli začleněni do politického procesu, skupiny hájící ženská práva v devadesátých letech tuto kapacitu nebyly schopny rozvinout a dokázaly zlepšit své postavení až ke konci desetiletí. Anarchisté nerozvinuli ani mobilizační, ani transakční schopnost.

Environmentalisté a skupiny hájící lidská práva

Kvantitativní data dokazují, že environmentální aktivisté jsou nejviditelnějšími a nejaktivnějšími neparlamentními politickými

aktéry v České republice. V tomto směru potvrzuje naše analýza výsledky jiných kvalitativních studií o politickém aktivismu v České republice po roce 1989 (Fagin a Jehlička, 1998; Fagin, 2000; Jehlička, 2001; Fagin a Jehlička, 2003; Fagin, 2004, 2005; Davis, 2004; Jehlička et al., 2005). I když environmentalisté nebyli schopni mobilizovat masy, jejich organizace se ve zkoumaném období v české politice viditelně angažovaly. První oficiální environmentální organizace vznikla už na konci šedesátých let 20. století; v sedmdesátých letech pak následovaly další ochránářské organizace. Přestože to byly oficiálně ustavené organizace působící pod dohledem režimu, v osmdesátých letech některé z nich začaly poskytovat platformu pro nezávislejší formy environmentálního aktivismu (Jehlička, 2001). Problematiku zhoršování životního prostředí zároveň přijímali za svou protirežimní aktivisté bojující za lidská práva, kteří jí přikládali význam ještě po konci komunistického režimu (viz rovněž níže). Po roce 1989 začaly vznikat nové environmentální organizace a platformy, které přijímaly explicitní politickou agendu a začaly působit jako obhájci opatření v oblasti ochrany životního prostředí (Fagin a Jehlička, 1998; Fagin, 2000; Jehlička, 2001; Fagin a Jehlička, 2003; Davis, 2004). Právě na tyto organizace se zaměřuje naše analýza.

Přestože organizace bojující za lidská práva byly mnohem méně viditelné, přinejmenším podle výsledků analýzy protestních událostí po roce 1993, hrály ve skutečnosti v české politice důležitou roli. Existence skupin hájících lidská práva sahá zpět do předchozího režimu, kdy začaly vznikat v sedmdesátých letech jako ohniska antikomunistického odporu. Nejdůležitější platformou disidentského aktivismu spojeného s lidskými právy před rokem 1989 byla Charta 77 (Šilhánová, 2004). Na začátku devadesátých let se z dřívějších lidskoprávních aktivistů stali klíčoví političtí aktéři, kteří tvořili jednu z důležitých základů pro rekrutaci politické elity nového režimu, přinejmenším v počáteční fázi jeho vývoje (Frič, 2001). Zatímco na začátku devadesátých let ovládali oblast aktivismu spojeného s lidskými právy dřívější disidenti, od konce první postkomunistické dekády se situace změnila a vznikla celá řada nových organizací s programem obhajoby lidských práv (Baršová, 2004; viz také níže).

Pokud jde o začlenění do domácího politického procesu, české environmentální a lidskoprávní advokační organizace v období

středopravicových vlád V. Klause (1992–1997) transakční schopnost nepochybně postrádaly. Nicméně i během tohoto období přetrvávaly a vznikaly i organizace nové. Tyto skupiny navzájem spolupracovaly a podle některých zjištění se jejich advokační schopnost, kterou mohly plně uplatnit až po roce 1997, dokonce zvyšovala. Podle jednoho prominentního environmentálního aktivisty, který v roce 1998 působil několik měsíců jako vedoucí tiskového odboru na Ministerstvu životního prostředí, „zelené hnutí bylo Klausovým velkým nepřítelem. Ale svým způsobem to tyto NGO posilovalo – učily se být houževnaté – některé neměly zpočátku [v roce 1992] ani právníka. Nyní jsou organizovány lépe... už se navzájem nehádají“ (citováno ve Fagan, 2004: 89). Ve skutečnosti, jak dokazovala kampaň proti dostavbě druhého bloku jaderné elektrárny v Temelíně, environmentalisté uměli projevit poměrně vysokou transakční schopnost i v nepříznivých podmínkách poloviny devadesátých let. A navíc, protože tyto organizace byly vyloučeny z domácího politického procesu, uměly využívat své už tehdy existující transnacionální vazby a snažily se s jejich pomocí obcházet národní vládu (viz níže).

Pokud jde o kooperaci v environmentálním sektoru, už v roce 1989 byla založena organizace, která měla usnadňovat komunikaci a kooperaci mezi zelenými skupinami (Zelený kruh) a úspěšně pokračovala ve svých aktivitách i po celé zkoumané období (Fagan, 2004). Existovaly zde také menší koalice a sítě. Například v roce 1998 vznikla významná městská koalice pražských environmentálních organizací (SOS Praha), jejímž hlavním cílem bylo monitorovat případy konfliktů zájmů členů zastupitelstev v tomto městě (Cisář, 2003b).

Z hlediska spolupráce v rámci sektoru existují mezi environmentálními aktivisty a obhájci lidských práv rozdíly: v oblasti lidských práv nevznikla žádná zastřešující organizace. Zatímco v devadesátých letech v tomto sektoru dominoval Český helsinský výbor (ČHV), který hrál významnou roli jako zástupce a mluvčí celé této oblasti, od konce devadesátých let, kdy ČHV ztratil své privilegované postavení, žádná podobná organizace nevznikla (viz Baršová, 2004). Kooperace v tomto sektoru se tedy odehrává jen na bázi jednotlivých projektů.

Exkurs o protitemelínské kampani aneb transakční schopnost environmentalistů

Projekt jaderné elektrárny Temelín (JETE) má počátek v roce 1981, kdy tehdejší Československo a Sovětský svaz uzavřely dohodu o vybudování čtyř bloků jaderné elektrárny v Československu. Na plánech se začalo pracovat v roce 1984 a v roce 1986 byly v jihočeském Temelíně zahájeny přípravné práce. Když roku 1989 padl komunistický režim, bylo rozhodnuto, že výstavba třetího a čtvrtého bloku elektrárny bude zastavena. Dokončení a spuštění prvních dvou bloků se stalo předmětem ostrých politických sporů.

Do těchto sporů se v důsledku mezinárodní povahy tohoto problému (JETE se nachází pouze 36 kilometrů od hranice s Rakouskem) vložilo nejenom několik domácích, ale také zahraničních a transnacionálních organizací. K neaktivnějšími odpůrcům Temelína patřily ekologické organizace působící v Rakousku (Greenpeace a Global 2000 – od roku 1999 člen mezinárodní organizace Friends of the Earth) a v České republice (Greenpeace, Jihočeské matky a Hnutí DUHA – člen Friends of the Earth od roku 1993). Kromě těchto nevládních organizací se na stranu odpůrců Temelína postavily také rakouské *Bundesländer* (především Dolní a Horní Rakousko) a rovněž sama ústřední vláda a její představitelé. Velmi důležitou roli v odporu proti Temelínu hrály také rakouské politické strany, jakož i jednotliví politici. Jelikož v této části mi jde nikoli o podrobnou analýzu všech jednotlivých stránek protitemelínské kampaně, nýbrž o ilustraci advokační schopnosti ekologických aktivistů, téměř výhradně se v ní zaměřuji na vybrané aktivity Hnutí DUHA (HD).²⁴

První vhodná příležitost k mobilizaci domácího odporu proti jaderné elektrárně se naskytl v roce 1992, neboť v roce 1993 měla vláda rozhodnout o její budoucnosti. Protitemelínské organizace v Československu se mobilizovaly ve druhé polovině roku 1992. Možnost zabránit spuštění elektrárny se tehdy zdála reálná a JETE se tak stala v environmentálním sektoru hlavním tématem.

²⁴ Tato část vychází z rozsáhlejší studie antitemelínské kampaně, založené na kvalitativní analýze tiskových zpráv ČTK týkajících se JETE (viz Cisář, 2003a, 2004).

V červenci roku 1992 aktivisté z Děti Země několikrát na kratší dobu zablokovali hlavní bránu staveniště. Aktivisté z Greenpeace zase na začátku školního roku jezdili přednášet o jaderné energii středoškolským studentům v jižních Čechách. K odporu se přidalo také několik obcí z oblasti kolem JETE. Hnutí DUHA, které vzniklo roku 1989 v Brně, se na kampani proti jaderné elektrárně začalo podílet koncem roku 1992, ale zapojovalo se do ní poměrně pomalu. V té době byli tedy nejdůležitějšími jejími aktéry aktivisté z Děti Země a Greenpeace. Přestože organizace Greenpeace vyvíjela na začátku devadesátých let v tomto směru velkou aktivitu, později se z kampaně stáhla ve snaze ukázat přátelskou tvář českému veřejnému mínění (viz níže).

Česká vláda navzdory protestům ekologických organizací a intervencím ze strany rakouských politiků rozhodla dva bloky JETE dokončit (18 ministrů hlasovalo pro dokončení, proti nebyl žádný a ministr životního prostředí se hlasování zdržel). Kampaň proti elektrárně však v České republice i v Rakousku pokračovala a v této fázi začalo Temelín pojmát jako dominantní problém právě HD. Protitemelínský odpor, který se mobilizoval v roce 1992, začal poté, co vláda přijala rozhodnutí o dokončení elektrárny, celkově slábnout. Zdálo se, že možnost ovlivnit v této otázce vládní politiku je nenávratně ztracena. Jak uvedl spoluzakladatel HD a dlouholetý koordinátor jeho energetické kampaně, hlavní organizace, které původně koordinovaly odpor proti JETE – Greenpeace a Děti Země –, Temelín vzdaly. Aktivisté HD však byli přesvědčeni, že kolem JETE stále panuje určitá nejistota a že má smysl věnovat této věci čas a energii a i nadále se jí snažit prezentovat jako důležité téma k veřejné diskusi (rozhovor 4). Hnutí DUHA se přitom ve svých aktivitách neomezovalo na domácí politickou scénu. Už na jaře roku 1993 rozpoznalo, že jednou z možností, jak zastavit výstavbu JETE, je zabránit tomu, aby Vývozní a dovozní banka Spojených států amerických (EXIM banka) poskytla záruku na půjčku pro financování dodávek pro Temelín od firmy Westinghouse (viz níže).

V dubnu roku 1993 u příležitosti výročí černobylské katastrofy Hnutí DUHA poprvé obsadilo hlavní bránu JETE. Podle tehdejšího předsedy Hnutí DUHA J. Patočky zde HD uplatnilo strategii, již do České republiky přivezl americký protijaderný aktivista Paxus Calta. Jak napsal Patočka, „Paxovy zkušenosti z blokad

jaderných elektráren v Kalifornii, brilantní analytické schopnosti i mezinárodní rozhled byly pro zdejší protijaderné aktivity zejména v první půli devadesátých let nenahraditelné – ostatně i první blokáda Temelína se uskutečnila 26. dubna 1993 jako vyvrcholení mezinárodního semináře, který Paxus vymyslel a společně s Duhou organizoval“ (Patočka, 1999: 18). Interpersonální síť, jinými slovy řečeno „relační difuze“, v tomto případě obohatily český repertoár protestního jednání (viz Tarrow, 2005 a níže).

V červnu 1993 HD oznámilo, že zahájilo kampaň zaměřenou na otevření diskuse o JETE. Ve stejném roce začalo organizovat pravidelné tábory poblíž stavby elektrárny. Hnutí plánovalo vytvořit kooperativní vztahy s místními zájmovými skupinami a pomoci jim v jejich boji proti elektrárně. Tato strategie otevřeně napodobovala podobné kampaně ve Spojených státech a v zemích západní Evropy. Na základě těchto příkladů se věřilo, že spolupráce s místními odpůrci elektrárny nakonec povede k úspěchu, tj. k zastavení výstavby. V roce 1993 proběhl u elektrárny první tábor, který trval jeden měsíc a podle údajů uváděných samotnými organizátory se ho zúčastnilo více než 150 lidí. Účastníci tábora poskytovali informace místnímu obyvatelstvu a samosprávám a organizovali petiční akci proti dostavbě elektrárny. Vedle těchto více či méně konvenčních strategií HD zároveň uspořádalo blokádu staveniště elektrárny.

Do této doby získalo HD zkušenost v lobbování. Organizace se nesnažila pouze kopírovat zahraniční vzory doma, ale angažovala se rovněž v transnacionální lobbistické kampani a pomáhala tak „vyvážet“ domácí spory ohledně JETE do zahraničí – a to do Kongresu USA. V roce 1994 se v Kongresu diskutovalo o garancích půjčky pro temelínský projekt, kterou měla udělit EXIM banka. Garance byla vnímána jako věc zásadní důležitosti pro budoucnost JETE. V druhé polovině roku 1993 se proto Kongres USA stal ohniskem intenzivního lobbování. Ve snaze zabránit udělení garance půjčky pro Temelín využívali různí rakouští političtí aktéři širokou paletu přímých i nepřímých lobbistických technik. Vedle nich odcestovali do Washingtonu lobbovat v Kongresu také dva zástupci HD. Ačkoli garance byla nakonec udělena, odpůrci Temelína zaseli pochybnosti o informacích, které tvořily základ pro rozhodování banky, a to motivovalo některé kongresmany, aby se k celé věci postavili negativně. Podle koordinátora energetické

kampaně (rozhovor 4) šlo o první zapojení HD do politického procesu mimo území České republiky:

„Tehdy mělo smysl zaměřit se na americkou půdu, protože tam se v tu chvíli rozhodovalo. My jsme byli asi tři týdny v Kongresu v těch klíčových dnech a už samozřejmě i před tím jsme spolupracovali s nějakými americkými organizacemi ve Washingtonu, které se věnovaly buď lobbingu, nebo obecně problému jaderné energetiky. Nejbližším partnerem byly *Nuclear Information and Resources Service, Greenpeace...* byly tam potom velké lobbistické organizace z Washingtonu. To byly *Environmental Defence Fund, Natural Resources Defence Council* a další.“

Hnutí DUHA zůstalo dominantním aktérem kampaně do konce devadesátých let a jeho aktivity pomohly udržet tento problém v popředí politické debaty. HD organizovalo u Temelína každoroční tábory, které se snažily oslovit obyvatelstvo poblíž elektrárny a propagovat úspory elektrické energie. Podnikalo pravidelné pokusy zablokovat stavbu elektrárny. Jak už bylo uvedeno, HD poprvé blokovalo JETE v roce 1993. Poté využívalo tuto strategii pravidelně. Blokády hrály důležitou roli nejen v antitemelínské kampani, ale také ve vytváření celkového mediálního obrazu HD a environmentálního hnutí v devadesátých letech. Poslední blokáda proběhla v roce 1997. Po roce 1997 se struktura domácích příležitostí pro antitemelínský aktivismus v České republice změnila a podle toho změnilo svůj repertoár jednání i HD. Stručně řečeno, namísto mediálně atraktivních strategií se zaměřilo na lobbování.

Přestože tato kampaň nakonec skončila z hlediska aktivistů neúspěchem, v roce 1999, kdy mělo padnout konečné rozhodnutí vlády o dokončení elektrárny, se HD téměř podařilo dosáhnout svého cíle. V té době bylo HD již všeobecně uznávaným účastníkem veřejné diskuse a bylo schopno přímo lobbovat v nejvyšších patrech politiky. V měsících předcházejících konečnému rozhodnutí vystupňovalo HD se svými spojenci tlak natolik, že budoucnost elektrárny se opět zdála opravdu nejistá. Příhodným indikátorem toho, jaký význam získal problém jaderné elektrárny ve veřejné diskusi, jakož i indikátorem celkové nevyjasněnosti situace v roce 1999, byla skutečnost, že se mobilizovali nejenom

odpůrci Temelína, ale i jeho zastánci. Obhájci JETE najednou neměli jistotu, že bude skutečně dokončena. Na konci dubna 1999 demonstrovalo v Praze 700 odborářů z českých jaderných elektráren, aby podpořili dokončení JETE. Vládě navíc předložili petici s 14 582 podpisy ve prospěch elektrárny. Na antitemelínské straně byl zveřejněn text jiné petice, kterou podepsalo přes 150 prominentních osobností. Proti elektrárně se vyslovila skupina českých senátorů a také prezident Havel, jehož prohlášení bylo velmi ostré. Vláda nicméně jedenácti hlasy pro a osmi proti přijala rozhodnutí o dokončení elektrárny.

Tento exkurs se zaměřil jen na několik důležitých bodů antitemelínské kampaně, aby osvětlil, jakým způsobem rostla advokační schopnost HD. I když tato kampaň skončila neúspěchem, demonstrovala schopnost organizace zásadně zpochybňovat vládní politiku. Jak doložím níže, cíle, které neschvalovala ani politická elita, ani většina populace, mohlo HD prosazovat díky tomu, že nebylo závislé výhradně na finančních prostředcích z domácích zdrojů. Není třeba dodávat, že tato skutečnost se během střetu nezřídka využívala proti HD, které bylo označováno za „pátou kolonu“ rakouských zájmů v České republice (viz též Axelrod, 2004; Fawn, 2006; Cisař, 2008).

Skupiny hájící práva žen

Zatímco požadavkům souvisejícím s ochranou životního prostředí se od počátku devadesátých let přiznávala politická důležitost, i přestože za Klausových vlád byly bagatelizovány, politický status *genderových problémů* političtí představitelé odmítali vůbec připustit. Z hlediska politického systému tyto požadavky neexistovaly. Zjednodušeně řečeno, zatímco ministerstvo životního prostředí fungovalo, žádná instituce, která by byla pověřena řešením genderových problémů, nevznikla (viz také níže). Kdybychom transakční schopnost skupin hájících práva žen poměřovali stupněm jejich začlenění do politického systému, rovnala by se nule. Až na jednu výjimku – organizační přežití – bychom ke stejnému závěru vlastně dospěli bez ohledu na to, jaký ukazatel bychom si vybrali.

V zemi od počátku devadesátých let existovaly desítky skupin hájících práva žen. Kromě dvou organizací – Českého svazu žen

a Pražských matek – byly všechny založeny po roce 1989 (Čermáková et al., 2000). (Český svaz žen, který představoval jedinou oficiální organizaci žen za komunistického režimu, po roce 1989 nejenom přežil, ale udržel si také svou organizační kapacitu.) Obecně však platilo, že i když nové skupiny vznikaly, jejich transakční schopnost byla minimální. V devadesátých letech se zaměřovaly hlavně na vzdělávání a poskytování služeb. Z politického hlediska nebyly schopny ani se mobilizovat, ani se stát viditelnou silou na české politické scéně (Vodrážka, 2006).

Ačkoli environmentalisté byli z procesu tvorby politiky také vylučováni, toto své institucionální vyloučení kompenzovali protesty vně institucí. Byli také schopni se spojit a spolupracovat. Skupiny bojující za práva žen ani neprotestovaly, ani mezi sebou neuměly navázat trvalejší spolupráci, i když existovaly menší sítě kolem konkrétních problémů (Vráblíková, 2007). Sektorem zmítaly spory mezi novými malými skupinami, které vznikly po roce 1989, a velkým, již dříve existujícím Českým svazem žen, který má dodnes „zdaleka největší členskou základnu a nejvíce prostředků a podle všeho je nejvlivnější ženskou organizací, přinejmenším v rámci skupin, které nejsou přímo spojeny s nějakou politickou stranou“ (Saxonberg, 2003: 231).

Transakční kapacita ženských skupin, poměřovaná jejich schopností spolupracovat a zajistit si přístup k politickému procesu, se začala zvětšovat až na konci devadesátých let v souvislosti s institucionálními dopady přístupového procesu České republiky k Evropské unii. Od konce devadesátých let jsou tyto skupiny schopny získat přístup do politického systému a v souvislosti s vlivy přicházejícími z EU se jim daří vytvářet nové formy spolupráce. První reakcí na příležitost, které se v českém politickém systému postupně otevíraly pod tlakem EU, bylo v roce 1998 založení zastřešující organizace Asociace pro rovné příležitosti. Ta však nezahrnula všechny významné skupiny v tomto sektoru. Její organizační kapacitu omezovala zvláště absence Českého svazu žen (Vráblíková, 2007).²⁵

K tomu, aby se české skupiny spojily v první skutečně zastřešující organizaci, je přiměla až snaha zapojit se do evropského

politického procesu prostřednictvím Evropskou unií podporované Evropské ženské lobby. Tak vznikla Česká ženská lobby (která se stala součástí celoevropské struktury v roce 2005). Požadavky spojené s členstvím v této celoevropské síti ženských organizací vnesly do sektoru českého ženského aktivismu motivaci ke spolupráci. Poprvé od pádu komunismu se v rámci jedné organizace setkaly nově ustavené skupiny a Český svaz žen (Císař a Vráblíková, 2007). Transakční schopnost lokálních skupin, pokud ji poměříme schopností spolupráce, se tak zvýšila.

Anarchisté

Anarchisté (a jiní radikálové) představují alternativní podobu politického aktivismu, která je odlišuje od mainstreamového liberálního proudu transakčního aktivismu. Oproti instrumentálně orientovaným NGO vykazují anarchisté více kontrakulturní orientaci. Anarchistické sítě se tak zdánlivě větší autonomii než jejich institucionalizované protějšky z NGO. Radikálové však postrádají jejich advokační schopnost. Ve skutečnosti se jim nesnaží ani budovat. Nestarají se o začlenění do politického procesu: „Získat souhlas [se svými požadavky] od systému, který kritizují, by je uvrhlo do klatby“ (Fitzgerald a Rodgers 2000: 587). Zatímco transakční aktivisté mají zřetelně diverzifikované portfolio strategií, které napovídá, že se nespolehají jen na mimoinstitucionální přímé akce, radikálové pořádají téměř výlučně demonstrace. Jinými slovy řečeno, radikálové v protikladu k transakčním aktivistům zůstávají mimoinstitucionální politickou silou.

Na anarchistech není ani tak pozoruhodné to, že mají omezenou transakční kapacitu, pokud jde o jejich nezapojenost do politického procesu, ale především to, že nejsou schopni organizovat protestní události a spolupracovat s jinými nestátními aktéry. Co se týče prvního indikátoru, anarchisté, kteří odpovídají dohromady za 66 protestních událostí z našeho katalogu, se zdaleka nemohou vyrovnat předním představitelům transakčního modu, tj. environmentalistům, kteří zorganizovali celkem 224 událostí. Pokud jde o druhý indikátor, anarchisté projevují jen omezenou schopnost vytvářet sítě mezi sebou navzájem a chybí jim jakýkoli „koaliční potenciál“ (Bastl, 2001). Ve skutečnosti záměrně odmítají spolupracovat s transakčními aktivisty, kteří se podle nich „prodávají

²⁵ Jinou významnou organizací, která se nestala členem Asociace, byla Unie katolických žen.

systemu“ (e-mailová komunikace 1, rozhovor 3). Podobné postoje odmítající spolupráci lze pozorovat i na straně aktivistů z hlavního proudu transakčního aktivismu, kteří prostě nechtějí být s radikály srovnáváni, protože by to poškodilo jejich pozici ve vztahu k politickým autoritám a veřejným institucím. Kdyby se zapletli s organizacemi a skupinami, které státní autority pokládají za levicové extremisty, narušilo by to jejich obraz legitimních zájmových skupin (rozhovor 5, Císař, 2004).

Pokud jde o mobilizační kapacitu, anarchisté nejsou schopni mobilizovat ani tolik protestujících jako transakční aktivisté. Navíc žádná z platform českého anarchistického hnutí nikdy nepřekročila 100 jednotlivých členů a jen několik z nich má více než padesát aktivních participantů (viz Císař a Slačálek, 2007). Omezenou mobilizační kapacitu českého anarchistického hnutí lze doložit z mnoha zdrojů. Jsou v tom zajedno jak členové hnutí, tak státní úřady monitorující toto hnutí (e-mailová komunikace 1, 2; Ministerstvo vnitra, 1999–2005). Na druhé straně však radikální levicoví aktivisté, s významnou účastí anarchistů, přispěli k některým z nejvíce efektivních mobilizací, k nimž došlo v postkomunistické České republice. Tyto mobilizace však byly jen epizodními událostmi, které ani nepoložily základy fungujících organizací, ani nepootevřely anarchistům uzavřenou strukturu politických příležitostí, jíž musí čelit od začátku devadesátých let.

První skutečně masivní protestní akce, za níž stáli levicoví radikálové, byla Global Street Party, která se odehrála jako globálně koordinovaný protest v Praze v květnu 1998.²⁶ Někteří z českých organizátorů se zúčastnili první konference People's Global Action, která se sešla v Ženevě v únoru roku 1998 a na níž bylo oznámeno, že Party proběhne v květnu (Císař a Slačálek, 2007). Zúčastnily se jí dva tisíce lidí. Po jejím skončení začalo několik stovek účastníků spolu s některými radikály, kteří se k události připojili později, demolovat výlohy v centru Prahy. V tomto okamžiku zasáhla policie a jak se později ukázalo, po brutální a neprofesionální razii zadržela několik desítek protestujících.

V kontextu postkomunistické České republiky hrála tato událost důležitou roli v utváření mediálního obrazu radikálních odpůrců

kapitalismu. Její součástí byly útoky protestujících proti majetku a násilí vůči protestujícím ze strany policejních sil. I když hlavní poselství Party bylo poněkud zastíněno debatami o násilných střetech, problém globalizace a její kritika se poprvé dostaly do mainstreamových médií. Například v elektronickém archivu deníku *MF Dnes*, který pokrývá jeho obsah od roku 1996 do současnosti, mají první články o globalizaci datum 18. května 1998.

Vzhledem k úspěchu první street party svolali organizátoři další na konec léta. Tato událost proběhla už bez násilí. Úřady se dokonce snažily v předstihu s organizátory vyjednávat; z plánovaného setkání však nakonec sešlo. Této události se zúčastnily tři tisíce lidí a navštívil ji dokonce i ministr kultury. Třetí pražská street party se odehrála v červnu roku 1999. Této události se podle oficiálních odhadů zúčastnilo pět tisíc lidí; některé zdroje se ale domnívají, že jejich počet byl dvojnásobný. Party vyvrcholila masovým pochodem středem města a nakonec útokem na velvyslancetv USA. Některé skupiny radikálů se pokoušely zaútočit na restauraci McDonald's, kterou však chránil oddíl policie, která okamžitě reagovala a při poměrně násilném střetu zadržela více než stovku protestujících.

Další pouliční party, které se udály v letech 2000–2002, už nikdy nedosáhly úrovně mobilizace z období 1998–1999. V roce 2000 se objevil návrh uspořádat pouliční party jako součást protestů proti pražskému společnému zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky (viz níže). K této party, kterou podporovaly trockistické organizace, se však ostatní organizátoři protestů odmítli připojit. Ačkoli se party nakonec uskutečnila, zúčastnilo se jí jen přibližně dvě stě padesát lidí. V roce 2001 se původní organizátoři společně s novými aktivisty spojili v platformě Ulice lidem!, která byla inspirovaná britskou Reclaim the Streets!, a uspořádali pouliční party s pěti sty účastníky. Přibližně stejný počet se zúčastnil party organizované anarchisty dva měsíce před pražským summitem NATO v roce 2002.²⁷ Přitažlivost pouličních akcí tohoto typu brzy po roce 2000 vyprchala.

²⁷ Protestů proti summitu NATO se zúčastnilo přibližně 1 000 až 2 000 lidí.

²⁶ Tato část vychází ze zpráv ČTK, které souvisely s anarchistickými mobilizacemi, a z informací, které mi poskytl prominentní anarchistický aktivista.

HLEDÁNÍ VYSVĚTLENÍ: PŘÍLEŽITOSTI A ZDROJE POLITICKÉHO AKTIVISMU

Jak je už dostatečně jasné, čtyři různé mody aktivismu vykazují v několika důležitých ohledech specifické charakteristiky. Jak bychom mohli tyto prokazatelné rozdíly vysvětlit? Ve snaze identifikovat explanační faktory využijí v této studii *model politického procesu* (Tilly, 1995; Tarrow, 1998; McAdam et al., 2001) a *teorii mobilizace zdrojů* (Jenkins, 1983; Edwards a McCarthy, 2004). Zatímco model politického procesu identifikuje jako hlavní explanační faktor politické mobilizace určitý soubor kontextuálních proměnných, takzvanou strukturu politických příležitostí, teorie mobilizace zdrojů se zaměřuje na rozdíly v přístupu ke zdrojům, které pak vysvětlují proměnlivou mobilizační schopnost sociálních hnutí. Tato kapitola tedy předkládá rámec, v němž se kombinují faktory kontextuální a faktory vyplývající z dosažitelnosti zdrojů. První část se zaměřuje na koncept struktury politických příležitostí, druhá část pojednává o různých mechanismech získávání zdrojů a v třetí části bude předložen integrovaný rámec. V poslední části se podíváme na dostupné výzkumy financování občanské společnosti v zemích střední a východní Evropy (SVE).

Struktura politických příležitostí

Koncept struktury politických příležitostí obvykle zahrnuje několik dimenzí, které vymezují prostředí, v němž probíhá politické jednání aktérů. Toto prostředí je především formováno institucionálními faktory, jimiž se bude zabývat první část této sekce. Koncept struktury politických příležitostí přitom bude nutno reinterpretovat tak, aby bylo možno uchopit rozdíly v konfiguraci příležitostí v různých oblastech politiky. Jinými slovy řečeno, tato studie bude pracovat s takovým pojetím struktury politických příležitostí, které bude citlivé k rozdílům její konfigurace v různých oblastech. Za druhé, jak zdůrazňují současné příspěvky, strukturu

politických příležitostí utvářejí nejen institucionální, ale také kulturní aspekty. V souladu s tím se druhá část sekce zaměří na takzvanou „kulturní strukturu politických příležitostí“. Za třetí, v důsledku současného procesu internacionalizace lze strukturu politických příležitostí reinterpretovat jako mnohaúrovňový koncept: v tomto pojetí již nenabízí příležitosti pouze státy, ale také mezinárodní organizace. Poslední část této sekce se proto věnuje formování této „mnohaúrovňové struktury příležitostí“.

Nejdříve se budeme zabývat institucionálními aspekty politických příležitostí. I když se už dlouho debatuje jak o konkrétní konceptualizaci proměnných ovlivňujících prostředí politického jednání, tak o jejich operacionalizaci (viz Kitschelt, 1986; Gamson a Meyer, 1996; Tarrow, 1998; Kriesi et al., 1995; Tilly, 1995; Tilly a Tarrow, 2007), bez ohledu na všechny tyto diskuse jsou jádrem konceptu struktury politických příležitostí formální a neformální politické instituce (Kriesi et al., 1995; Kriesi, 2004). Hlavní myšlenkou přístupu, který se zakládá na tomto konceptu, je to, že otevřené politické instituce usnadňují mobilizaci a uzavřené instituce ji naopak ztěžují. Míra jejich otevřenosti nebo uzavřenosti je funkcí počtu přístupových bodů, které se nabízejí organizacím sociálních hnutí a jiným nestátním aktérům v politickém systému v daném časovém okamžiku. Otevřené příležitosti tak lze operacionalizovat jako existenci formálních a neformálních mechanismů a procedur začlenění nestátních aktérů do politického procesu dané politické obce. Uzavřené příležitosti vykazují opačnou hodnotu. Zatímco otevřený přístup usnadňuje politickou mobilizaci a podněcuje nestátní aktéry, aby se integrovali do politického procesu, uzavřené příležitosti je z tohoto procesu vylučují a zvyšují náklady kolektivního jednání (viz Tarrow, 1998: 71).

Pojem politických příležitostí se užívá v různém smyslu; někdo pojímá strukturu politických příležitostí tak, že jde o koncept zachycující obecné institucionální uspořádání státu (Kitschelt, 1986). V tomto pojetí vysvětluje variace v otevřenosti či uzavřenosti politických příležitostí v různých státech odlišné úrovně mobilizace příslušných sociálních hnutí. Pokud jde o sociální hnutí uvnitř jednoho státu, podle tohoto pojetí čelí všechna hnutí stejné struktuře politických příležitostí. Odlišný přístup bere v úvahu skutečnost, že otevřenost/uzavřenost politických příležitostí, tj. institucionální přístup, se může měnit podle různých politických

oblastí i v rámci institucionální struktury jednoho státu: „Ačkoli nepochybně nastávají období, kdy je stát více či méně otevřený, přístupy založené na Velké příležitosti... sjednocují rozdílné příležitosti v různých oblastech a pro různé zájmy“ (Gamson a Mayer, 1996: 280). Někteří badatelé se proto nezaměřují na charakteristiku celkového politického systému, ale raději věnují více pozornosti specifickým politickým příležitostem v různých oblastech: „Struktury politických příležitostí nejsou pevně dané a stabilní pro všechna hnutí... ale jsou přinejmenším zčásti specifické pro různé oblasti. Otevřenost a uzavřenost politického systému... se mění podle oblastí politiky, a proto... politické příležitosti jsou příznivější pro určité snahy a vyzyvatelské skupiny než pro jiné“ (Berclaz a Giugni, 2005: 17). Tato studie se zaměřuje jen na jeden stát, a proto bude rovněž postupovat tímto směrem. Jak se ukáže níže, různá sociální hnutí měla v České republice po pádu komunismu různé politické příležitosti.

Jak zdůrazňují současné příspěvky ke studiu sociálních hnutí, politická mobilizace je nejen určována mírou institucionálního přístupu, ale struktury, v nichž vzájemně interagují nestátní aktéři, mají i symbolický rozměr, tj. „kulturní stránku příležitosti“ (Gamson a Mayer, 1996: 279). Koopmans a Statham (1999) v souladu s tím navrhuje, aby se do analýzy založené na konceptu struktury politických příležitostí zahrnuly i kulturní aspekty politického kontextu. Začali proto razit termín „diskursivní struktura příležitosti“, aby zdůraznili, že kontext politické mobilizace není utvářen jen formálními politickými institucemi, ale že je také formován převládajícími interpretativními schémata. Tato schémata činí některé myšlenky a požadavky v rámci určité politické obce a v určitém čase obecně „přijatelné, rozumné, realistické a legitimní“, zatímco jiné vylučují (tamtéž: 228). Převládající politický diskurs poskytuje „jazyk, v němž lze v rámci politické arény charakterizovat politiku, a termíny, jimiž zde lze různé politiky posuzovat“ (Hall, 1989: 383).

Podobně jako institucionální příležitosti se i kulturní příležitosti mohou lišit podle různých oblastí politiky. V závislosti na převládajících kulturních podmínkách v té které konkrétní oblasti budou některé aktivistické diskursivní prostředky, takzvané rámce, rezonovat, kdežto jiné nikoli (Benford a Snow, 2000). Rezonance rámců „se týká vztahu mezi interpretativním úsilím, které vyvíjejí

organizace hnutí, a jeho schopností ovlivnit náhledy širšího publika“ (Keck a Sikkink, 1998: 17). A protože každý veřejný diskurs má určité hranice, existuje vždy jen omezený soubor požadavků, které jsou v daném čase pokládány za legitimní. Chtějí-li být aktivisté úspěšní, je nutné, aby jejich požadavky spadaly do tohoto souboru. (Jinak musejí umět reinterpetovat jeho omezení tak, aby to vyhovovalo jejich cílům.) Hranice toho, co je ještě pokládáno za „legitimní“, se časem mění: Ellingson (1995) například ukázal, že diskursivní podmínky se mění v reakci na konkrétní události, které vyznačují vývoj politické mobilizace v čase.

Diskursivní podmínky omezují politické aktéry, ale zároveň jim poskytují kulturní zdroje, z nichž čerpají, když vznášejí své požadavky: jinými slovy řečeno, poskytují jim určitý repertoár legitimních požadavků a forem jednání (Spillman, 1995; Steinberg, 1998, 1999; Tilly, 1995). Pokud jde o potenciál pro kulturní rezonanci, mezi různými mody aktivismu existují rozdíly. Umírněná hnutí obvykle usilují o omezené změny a „nežádají veřejnost o radikální revize jejich koncepcí sociálního uspořádání... [oslovují společnost] snadno přístupným a tedy všeobecně přijatelným jazykem“ (Williams, 2004: 103). Radikální hnutí naopak „explicitně vyjadřují svou kritiku existujícího stavu a představy žádoucího uspořádání společnosti budoucnosti“. V důsledku toho se požadavky radikálů často přibližují hranicím zavedeného diskursu a „nacházejí se vně toho, co jsou mnozí lidé ještě ochotni přijmout jako přijatelnou vizi společnosti“ (tamtéž). V dobách revolučních změn je legitimní diskurs starého režimu náhle nahrazen něčím, co bývalo krátce předtím pokládáno za radikální agendu (Kurzman, 1996). Za normálních okolností se podobně jako vývoj institucionálních podmínek i změny diskursivních podmínek politické obce odehrávají postupně v reakci na vnitřní a vnější vlivy.

V důsledku globalizace a internacionalizace se v současnosti staly důležitými determinantami mobilizace sociálních hnutí *vnější vlivy*, většinou ve formě mezinárodních a transnacionálních organizací zasahujících do původně domácí politiky (Meyer, 2003; Císař, 2004; Tarrow, 2005). Ve zbytku této části se proto budeme věnovat teoretickým inovacím, které s tímto vývojem souvisejí.

Model politického procesu byl nucen proces internacionalizace – a evropeizace jako jeho významný příklad – reflektovat. V současnosti se proto jeho původně státostředná koncepce struktury

politických příležitostí aplikuje rovněž při studiu mezinárodních organizací (Marks a McAdam, 1999; Tarrow, 2002, 2005). Nejnovější příspěvky zdůrazňují, že politické příležitosti jsou poskytovány nejen národními institucemi, ale také rozvíjející se *strukturou mezinárodních příležitostí*. Ta ovlivňuje jak státní instituce (Sikkink, 2005), tak také nestátní aktéry (Risse-Kappen, 1995; Keck a Sikkink, 1998; Risse, 2003; Meyer, 2003). Podobně jako poskytují příležitosti pro politickou mobilizaci státní instituce na národní úrovni, poskytují i mezinárodní a nadnárodní instituce, jako je Mezinárodní měnový fond, Světová banka a Evropská unie, státním i nestátním aktérům prostor, v němž mohou interagovat, spolupracovat a střetávat se v konfliktech. Existují dva základní mechanismy, jak mezinárodní instituce ovlivňují mobilizaci nestátních aktérů.

Za prvé, v „částečně globalizovaném světě“, abych si vypůjčil výraz R. Keohane (2002), mezinárodní instituce zasahují do struktury *národních* politických příležitostí: „Změny v mezinárodním kontextu mohou prostřednictvím změn politických a ekonomických podmínek nebo vnímání těchto podmínek měnit i příležitosti pro aktivisty v dané zemi“ (Meyer, 2003: 20). Když se například nějaká organizace sociálního hnutí pokouší prosadit svou agendu v konkrétním národním politickém systému, pravděpodobnost jejího úspěchu mnohokrát vzroste, pokud je tato agenda ve shodě s mezinárodně uznávanými normami nebo se překrývá s agendou významných mezinárodních organizací. Mezinárodní instituce ovlivňují domácí příležitosti, vytvářejí nové přístupové body pro některé aktéry a uzavírají je pro jiné a poskytují domácím aktérům zdroje, které by nebyli schopni získat jinak.

Za druhé, mezinárodní instituce poskytují nestátním aktérům dodatečné příležitosti k mobilizaci na *nadnárodní* úrovni. Tyto příležitosti nejsou nikde tak rozvinuty jako v kontextu integrující se Evropy. Vliv EU nejenže mění domácí pravidla hry a redistribuuje dostupné zdroje ve vnitrostátních politických arénách, ale také umožňuje určitým skupinám politických aktérů rozšířit oblast jejich aktivit a vstoupit buď do přímé interakce s evropskými institucemi nebo se sítěmi nevládních organizací podporovaných EU. Jak už v polovině devadesátých let zdůrazňovala teorie mnohaúrovňového vládnutí, politický proces v EU charakterizuje vzájemná propojenost evropských, národních a subnárodních in-

stitucí, která umožňuje politickým aktérům na různých úrovních vzájemně interagovat a vytvářet různé typy koalicí (Rucht, 2001; Helfferich a Kolb, 2001; Martin a Ross, 2001; Greenwood, 2003). Podle zastánců této teorie vytváří evropská mnohaúrovňová politická obec (polity) nové dostupné politické příležitosti, které umožňují kolektivní jednání na různých úrovních. Evropské instituce poskytují některým nestátním aktérům jedinečné příležitosti pro aktivní advokační strategie. Ti v důsledku toho evropeizují své aktivity. Podle S. Tarrowa (2004), Evropa

„dnes nabízí potenciál pro budování koalic, politickou komunikaci a vytváření mechanismů aliancí a konfliktů mezi sociálními aktéry napříč státy, sektory a úrovněmi rozhodování. Ty mohou nabývat horizontální, stejně jako vertikální formu. Regionální vlády, politické strany a dokonce i sociální hnutí sahají skrze a nad hranice svých teritorií, aby tam působily proti jiným aktérům, národním státům a nadnárodním autoritám.“ (str. 53)

Zdroje

I když rozdíl v otevřenosti struktury politických příležitostí pomáhají vysvětlit variabilitu v politické mobilizaci, kterou lze pozorovat v té které politické obci, kontextuální proměnné nám nemohou dát úplný obraz. Ne všichni aktéři jsou schopni chopit se otevřených příležitostí, protože k tomu mohou postrádat nutné zdroje nebo organizační kapacitu (viz McAdam et al., 2001). Abychom mohli analyzovat rozdíly mezi jednotlivými mody aktivismu, které jsme identifikovali v této studii, musíme kontextuální proměnné doplnit způsobem získávání zdrojů. Naším cílem přitom bude vytvořit explanační typologii politického aktivismu v České republice. Tato část se tedy zaměří na různé mechanismy získávání zdrojů.

Zastánci paradigmatu mobilizace zdrojů už dlouho zdůrazňují, že současný organizovaný politický aktivismus se zakládá na dostupnosti zdrojů, jako jsou peníze, čas, vůdcovské schopnosti, odborné znalosti nebo kulturní a lidský kapitál (McCarthy a Zald, 1977; Jenkins, 1983; Zald, 1992; Edwards a McCarthy, 2004). Zatímco dostupnost zdrojů mobilizaci napomáhá, jejich nedostatek ji znemožňuje. Existuje celá škála zdrojů, které se politickým

aktivistům v určitém časovém okamžiku nabízejí. Zároveň však ne všechny zdroje jsou dostupné pro všechny aktivisty. Aktivisté jsou vždy omezeni v tom, jaké zdroje si mohou vybírat: „Aby se zdroje daly použít, musí se vyskytovat ve specifickém sociálně-historickém kontextu a být dostupné pro potenciální kolektivní aktéry“ (Edwards a McCarthy, 2004: 118). Zdroje napomáhající úspěšné mobilizaci jsou vždy nerovnoměrně „distribučovány v rámci společností i mezi nimi. Navíc uvnitř společnosti přechází kontrola zdrojů z jedné sociální skupiny na druhou a podobně je tomu i mezi různými členy každé skupiny“ (tamtéž).

Abychom konceptualizovali očekávané rozdíly ve zdrojích dostupných každému ze čtyř modů aktivismu, budeme předpokládat, že pro ně existují rozdílné mechanismy jejich získávání. Edwards a McCarthy (tamtéž: 131–135) definují pro organizace sociálních hnutí čtyři soubory mechanismů získávání zdrojů: agregaci, samostatnou produkci, přivlastnění/kooptaci a patronát. Agregace definuje mechanismy, jimiž jsou zdroje vytvořené *jednotlivci* „proměňovány ve zdroje kolektivní, které mohou být zase alokovány aktéry hnutí“ (tamtéž: 131). Samostatná produkce odkazuje k mechanismům, jimiž jsou zdroje vytvářeny *samotnými hnutími*: organizace sociálních hnutí „vytvářejí kulturní produkty, jako jsou rámce kolektivního jednání, taktické repertoáry, hudba, literatura a organizační schémata umožňující specifické typy kolektivních událostí nebo kampaní“ (tamtéž: 134). Samostatně produkují i jiné zdroje, jako je lidský kapitál vytvářený prostřednictvím tréninku a ekonomické zdroje shromažďované skrze prodej vlastních produktů. Přivlastnění/kooptace zahrnuje mechanismy *strategického přivlastňování si již existujících institucí a organizací* pro záměry hnutí. Patronát označuje „přidělení zdrojů organizaci sociálního hnutí *jednotlivci nebo organizacemi*, které se často na patronát specializují... Nejobvyklejšími formami finančního patronátu jsou vládní zakázky, granty nadací a velké soukromé dary...“ (tamtéž: 135, kurzíva dodána). Jak uvidíme níže, různé módy aktivismu se vyznačují různými mechanismy získávání zdrojů. Tato různorodost přístupných zdrojů jednotlivé módy aktivismu utváří do specifické podoby.

Tato studie pokládá zdroje za explanační faktor, který může ve spojení s politickými příležitostmi vysvětlit pozorované rozdíly mezi čtyřmi módy aktivismu. Podle argumentů této studie

(ne)dostupnost určitých konkrétních typů zdrojů dává vzniknout konkrétním typům politického aktivismu. Ačkoli zbývající část této studie se věnuje převážně jen vysvětlení nového transakčního aktivismu, budeme nejprve stručně komentovat všechny čtyři módy, které odhalila analýza protestních událostí.

Explanační rámec: Příležitosti a zdroje

Než přejdeme k formulaci našeho explanačního rámce, budeme charakterizovat každý modus aktivismu podle politických příležitostí, dostupnosti zdrojů a mechanismů jejich získávání. *Sebeorganizace* tvoří kategorii aktivismu, kterou v tomto okamžiku známe nejméně. O tomto modu aktivismu nebyla až dosud shromažďována žádná kvalitativní data. Víme, že tento modus je tvořen událostmi, které nikdy nezačínají v důsledku aktivismu organizací a skupin. To však neznamená, že pro tento modus aktivismu nejsou důležité sociální sítě a sociálně přivlastněné již existující instituce (viz McAdam et al., 2001). Dále: ačkoli tato kategorie zahrnuje případy komunitního aktivismu zaměřeného na nižší úroveň rozhodování,²⁸ nelze ji omezovat výhradně na tento typ aktivismu – přinejmenším zatím ne. Víme, že vykazuje poměrně vysoký podíl protestních událostí, jejichž cílem byly instituce na národní úrovni. Pokud jde o dostupnost příležitostí a získávání zdrojů, zatím můžeme jen více méně hypoteticky stanovit určité předpoklady.

1. *Příležitosti*: Vzhledem k velmi rozmanitému portfoliu politických požadavků v této kategorii se bude přístup k institucím pro tento modus aktivismu pravděpodobně měnit podle různých politických oblastí. Obecně však lze říci, že došlo k patrnému zvýšení počtu událostí tohoto typu, což dovoluje stanovit hypotézu, že příležitosti pro tento modus aktivismu se postupně otevíraly a usnadňovaly tak občanskou mobilizaci.²⁹

²⁸ Studii českého komunitního aktivismu v souvislosti s návrhy spaloven, dálničních tahů a chráněných oblastí viz Carmin, 2003.

²⁹ Na druhé straně příležitosti sice mohly být od začátku devadesátých let otevřené, ale přesto se jich občané neuměli chopit, protože jako jednotlivci mohli postrádat nutné zdroje, jako je například know-how. Pokud by tomu tak bylo, jednalo by se o případ takzvaných „promarněných příležitostí“ (Meyer, 2002: 17).

2. *Získávání zdrojů*: Události v této skupině probíhají bez přímého zapojení organizací a platform, a proto můžeme předpokládat, že sebeorganizace nepotřebují vysoké počáteční prostředky. Podle naší hypotézy jsou nutnou podmínkou tohoto typu aktivismu jen věci oddaní jednotlivci, kteří pravděpodobně už mají nějaké zkušenosti se sociálním nebo politickým aktivismem. Na druhé straně se organizátory mohou stát jednotlivci dočasně mobilizovaní nějakou „urychlující událostí“, kteří se najednou ocitnou v postavení (spolu)organizátora určitého typu protestu (viz Klandermans, 2004). Z našeho katalogu lze uvést následující příklad: rodiče asi deseti dětí protestovali proti uzavření školy, kterou jejich potomci původně navštěvovali, tím, že je odmítli posílat do výuky v náhradní škole. Pokud jde o mechanismy získávání zdrojů, lze předpokládat, že pro tento modus budou příznačné agregace, samostatná produkce a přivlastnění/kooptace. Tyto hypotézy nelze na základě dosavadního výzkumu verifikovat nebo odmítnout, protože ten se zaměřoval na organizované mody nového aktivismu. Máme-li sebeorganizaci lépe pochopit, musí se stát předmětem dalšího výzkumu.

Starý participační aktivismus zahrnuje především odborové organizace a církve. V centru našeho zájmu stojí odbory.

1. *Příležitosti*: Příležitosti pro starý participační aktivismus byly po celé zkoumané období relativně otevřené. Jedinou výjimku představovalo krátké období druhé Klausovy vlády, která byla u moci v období 1996–1997, kdy byly přerušeny konzultace mezi vládou a odbory, běžné za první Klausovy vlády (Bruszt, 2000). S touto výjimkou poloviny devadesátých let se odbory těšily relativně privilegovanému přístupu k politickému systému, který jim nejdříve zprostředkovávala tripartita a následně jej poskytovali sociální demokraté, když zasedli v letech 1998–2006 do vlády (Hála et al., 2002; viz také výše).
2. *Získávání zdrojů*: Zatímco odbory většinou spoléhají na členské příspěvky a příjmy z majetku (Hála et al., 2002; Kroupa et al., 2004), církve mobilizují individuální příspěvky a mnohé z nich jsou závislé na financování z veřejných zdrojů (viz Jäger, 2006). Pokud se týká odborů, ty mají dva základní zdroje příjmů. Za prvé to jsou členské příspěvky. Členové odborů

příspěvají do rozpočtů svých organizací jedním procentem ze svého platu. Za druhé mají odbory i příjem z majetku. I když mezi různými odborovými svazy existují rozdíly, po pádu komunismu jim byl rozdělen majetek státem kontrolovaných odborů z doby před rokem 1989, který tvoří druhý významný zdroj jejich financování (Hála et al., 2002; Kroupa et al., 2004). Podobnou minulostí ovlivněnou (path-dependent) vývojovou logiku fakticky sledovaly i jiné zdroje jako know-how a organizační dovednosti. Z mechanismů získávání zdrojů je pro odbory nejdůležitější agregace.

Kategorie *radikálního aktivismu* zahrnuje aktivistické skupiny radikální levice a pravice.

1. *Příležitosti*: Radikální skupiny trvale čelily pevně uzavřené struktuře politických příležitostí, a to jak vzhledem k institucionálním, tak k diskursivním podmínkám. Obecně vzato, radikální skupiny neměly institucionální přístup k politickému systému a jimi vyznašené požadavky nerezonovaly s diskursivním prostředím České republiky. V tomto ohledu jejich požadavky jasně spadají mimo zavedený veřejný diskurs. Jejich organizace jsou pokládány za extremistické a jsou proto předmětem monitoringu ze strany státních úřadů (Ministerstvo vnitra, 1999–2005). Netřeba dodávat, že mnohé z těchto skupin by se nikdy příležitostí nechopily, i kdyby byly pro ně otevřené, protože svou identitu utvářejí právě v přímé konfrontaci se „systémem“ (rovněž viz níže).
2. *Získávání zdrojů*: Radikálové nespolupracují ani s veřejnými institucemi, ani se zavedenými soukromými nadacemi. Z jejich hlediska by se taková spolupráce rovnala kooptaci. Snaží se tedy udržet si svou nezávislost tím, že se spoléhají jen na zdroje vytvářené vlastními silami. Jsou to zejména dobrovolnictví, individuální příspěvky, výnosy z prodeje časopisů a benefiční představení (Vráblíková, 2006a; Císař a Koubek, 2006; Mareš, 2003). Jinými slovy řečeno, radikálové své zdroje získávají prostřednictvím samostatné produkce. Vedle toho existují malé alternativní nadace, které jsou legitimními zdroji financování i v očích radikálních aktivistů. I když přesná čísla nelze nikde zjistit, tyto granty v žádném případě nemohou konkurovat grantům, které z velkých nadací získávají transakční aktivisté.

Totéž platí pro „rozpočty“ radikálních organizací obecně. U mnoha z nich jde o záměrnou strategii.³⁰

Nový transakční aktivismus, který je založen převážně na aktivitách malých advokačních organizací, se rozvinul až po pádu komunistického režimu.

1. *Příležitosti*: Jak bude demonstrováno níže na případech environmentálních aktivistů, bojovníků za lidská práva a práva žen, institucionální přístup k politickému systému je pro transakční aktivisty proměnlivý v závislosti na čase a na konkrétní politické oblasti (viz kap. 6). Aktivisté v oblastech ochrany životního prostředí a lidských práv zažili krátké období otevřených institucionálních a diskursivních příležitostí na počátku devadesátých let, které se uzavřelo, když v roce 1992 přišla k moci první Klausova vláda. Situace se pro ně opět změnila ke konci roku 1997, když padla druhá Klausova vláda. Na konci devadesátých let se pro tyto aktivisty institucionální přístup otevřel, což byl důsledek převzetí moci sociálními demokraty a tlaku ze strany Evropské unie, který proměňoval domácí instituce během přístupového procesu. Na rozdíl od předchozích dvou sektorů byl skupinám hájícím práva žen upřen přístup od samého počátku devadesátých let. Požadavkům ženských práv nebyly příznivé ani diskursivní podmínky. Situace těchto skupin se začala měnit až ke konci devadesátých let, kdy do tohoto problému vstoupila EU.
2. *Získávání zdrojů*: Obecně řečeno, s důležitou výjimkou organizace Greenpeace nemohly české advokační organizace spoléhat ani na zdroje poskytované členskou základnou, ani na individuální přispěvatele. Nemohly ani čerpat zdroje z majetku, protože nic nevlastnily. Přestože u nich hraje určitou roli dobrovolnictví, mají málo členů a stoupců, kteří by jim mohli poskytovat svůj čas a finanční příspěvky (viz níže). Nezbytné zdroje tak musely přitékat jinými kanály. Advokační organizace se staly závislé na grantech, know-how a jiných zdrojích, které jim poskytovaly převážně zahraniční agentury,

ty. instituce jiných států, mezinárodní organizace a veřejné a soukromé nadace (i když tyto zdroje často zprostředkovávaly místní úřadovny). Tito zahraniční aktéři utvářeli „nabídkovou stranu“ transakčního aktivismu v zemích SVE. Pokud jde o mechanismy získávání zdrojů, nový transakční aktivismus tedy získával zdroje hlavně prostřednictvím patronátu. Během první půle devadesátých let poskytovaly tyto zdroje především programy financované USA a tamními soukromými nadacemi, přičemž důležitou roli hrály i jednotlivé evropské státy a nadace. Tyto zdroje však ke konci dekády spíše vyschly. Jak ukážeme níže, roli primárního zdroje převzala EU. Zjednodušeně řešeno, „amerikanizaci“ českého občanského života nahradila jeho „evropeizace“.

Kombinací těchto dvou proměnných, z nichž každá nabývá dvou hodnot, lze dostat čtyři výsledky (viz tabulku 8). Otevřené příležitosti spolu s omezeným přístupem ke zdrojům umožňují výskyt *příležitostné mobilizace malého rozsahu*. I když v současné době nemáme dostatečné informace, do této kategorie můžeme alespoň hypoteticky umístit sebeorganizace. Předpokládané mechanismy získávání zdrojů pro sebeorganizace jsou agregace, samostatná produkce a přivlastnění/kooptace. Otevřené příležitosti v kombinaci s přístupem ke zdrojům definují *situaci začlenění*: nestátní aktéři mohou využívat přístup k politickému systému a zároveň mají nezbytné zdroje k tomu, aby mohli jednat. Sem patří starý participační aktivismus s výjimkou krátkého období druhé Klausovy vlády spolu s novým transakčním aktivismem v době po pádu této vlády. Tyto módy aktivismu se liší vzhledem k získávání zdrojů: zatímco staří participační aktivisté spoléhají většinou na agregaci, noví transakční aktivisté čerpají své zdroje skrze zahraniční patronát.

Uzavřené příležitosti a přístup ke zdrojům vytvářejí situaci, v níž se aktivisté buď uchylují k *mimoinstitucionální mobilizaci*, jak to dělali čeští environmentalisté v období 1992–1997, nebo jsou *marginalizováni*, rezignují na politickou mobilizaci a obracují se dovnitř skupiny, kterou mají reprezentovat, jak to dokládaly skupiny obhajující práva žen ve stejném období. Zatímco environmentalisté byli schopni nalézt určitou rezonanci pro své požadavky prostřednictvím médií, práva žen se legitimní součástí veřejného

³⁰ Jak to vyjádřil jeden aktivista z USA: „...existuje přímý vztah mezi skutečností, že nemáme peníze, a tím, že skutečně něco děláme“ (citováno v Fitzgerald a Rodgers, 2000: 587).

diskursu nestala. Pokud jde o získávání zdrojů, obě skupiny aktivistů závisely na zahraničním patronátu. Uzavřené příležitosti a omezený přístup ke zdrojům ústí do situace *vyločení*. Nestátní aktéři jsou vyloučeni z politického procesu a interakcí. Do této kategorie spadají radikální aktivistické skupiny, které vykazují omezenou mobilizační a advokační schopnost a spíše se zaměřují na poskytování alternativních sociálních prostorů pro své členy a sympatizanty. Mechanismus získávání zdrojů u radikálů tvoří samostatná produkce.

Tabulka 8: Explanační rámec: Čtyři mody

		zdroje	
		nízké	vysoké
příležitosti	otevřené	<p>příležitostná mobilizace malého rozsahu</p> <p>sebeorganizace [získávání zdrojů: <i>agregace, samostatná produkce a přivlastnění/koopťace</i>]</p>	<p>začlenění</p> <p>starý participační aktivismus, s výjimkou poloviny devadesátých let [získávání zdrojů: <i>agregace</i>]</p> <p>nový transakční aktivismus (1998–přítomnost) [získávání zdrojů: <i>zahraniční patronát</i>]</p>
	uzavřené	<p>vyločení</p> <p>radikální aktivismus [získávání zdrojů: <i>samostatná produkce</i>]</p>	<p>marginalizace/mimo-institucionální mobilizace</p> <p>nový transakční aktivismus (1992–1997) [získávání zdrojů: <i>zahraniční patronát</i>]</p>

Kombinace příležitosti a zdrojů v tabulce 8 vysvětluje jednotlivé mody politického aktivismu uváděné v této studii. Ve zbývajících částech textu ponechám stranou sebeorganizace a starý participační aktivismus a zaměřím se pouze na nový aktivismus. V následující části tedy analyzuji nový transakční a radikální politický aktivismus v České republice a soustředím se na otázku, co umožnilo, aby se transakční aktivismus po pádu komunismu v této zemi rozvinul. Jak je z tabulky jasně patrné a jak bude dále objasněno v dalších částech studie, transakční aktivisty zachránil před vyloučením především *zahraniční patronát*. Zahraniční patronát umožnil místním advokačním organizacím rozvinout značnou *transakční schopnost*, která se díky otevřeným příležitostem v závěru deva-

desátých let dokonce ještě zvýšila. Zahraniční patronát umožnil některým aktivistickým segmentům, aby se mobilizovaly dokonce už v polovině devadesátých let, kdy pro nový politický aktivismus neexistovaly příznivé podmínky. Patronát umožnil skupinám, které byly v tomto období marginalizovány, institucionálně přežít.

Protože zahraniční patronát představuje nejdůležitější explanační faktor transakčního aktivismu, následující částí této studie se zaměřím především na něj. Navíc vstoupím do diskuse s dostupnou odbornou literaturou, která se týká dopadu zahraničního patronátu v postkomunistických zemích. Proto než přejdeme k analýze příležitosti a zdrojů, které se nabízely novému politickému aktivismu v České republice, shrneme v další sekci dostupné příspěvky k současné diskusi o účincích externího financování politického aktivismu v zemích SVE. V dalších kapitolách této studie se pokusím na základě předložených dokladů odhalit slabá místa v převládající interpretaci konsekvencí zahraničního patronátu.

Příběh patronátu v zemích SVE: Převládající interpretace a její kritika

Co říká dostupná literatura o externím financování obecně a zahraničním financování zvláště? Nejprve uvedu výsledky výzkumné studie o sociálních hnutích v USA a poté podám přehled hlavních argumentů týkajících se účinků zahraničního patronátu v regionu SVE. Zatímco výzkum hnutí v USA naznačuje, že dopady patronátu nemusejí nutně mobilizaci překážet, ale odvádějí ji určitým směrem, příspěvky ke studiu patronátu v zemích SVE naopak podtrhují jeho ochromující důsledky pro politickou mobilizaci.

Dostupné výzkumy dopadu nadačního financování přinesly dva rozdílné teoretické argumenty: tezi o kooptaci a usměrnění. První tvrdí, že poskytováním fondů filantropické instituce vlastně přispívají ke *koopťaci sociálních hnutí* politickými elitami. Podle tohoto názoru kooptace vede k profesionalizaci aktivit sociálních hnutí, která „aktivisty hnutí odtrhává od organizování na úrovni grassroots, odvrací je tak od jejich původních cílů a hnutí demobilizuje“ (Jenkins, 1998: 212). Podle této teorie tedy nadace, podle některých názorů vědomě, pomáhají přeměňovat militantní hnutí v umírněnější a méně konfliktní aktéry. Tuto argumentaci dnes

přijímají kritikové zahraničního patronátu v zemích SVE (viz McMahon, 2001; Fagan, 2005 a níže).

Craig Jenkins kooptační tezi zpochybňuje a přichází s alternativní tezí o usměrňování. Za prvé tvrdí, že „cile nadací jsou komplexní“, a proto nelze nadace pojmát jen jako nástroje sociální kontroly; za druhé, že „hlavním dopadem filantropického snažení byla ve vztahu k hnutím jejich profesionalizace“; a za třetí, že „profesionalizace často přispěla k mohutnější mobilizaci a úspěšnosti daného sociálního hnutí“ (Jenkins, 1998: 212).

Na základě svého výzkumu sociálních hnutí v USA Jenkins dokládá, že tam ve skutečnosti platil druhý scénář: nadační financování nevedlo ke kooptaci a opouštění původních cílů sociálních hnutí, ale přispělo k profesionalizaci některých složek hnutí, což jim „umožnilo konsolidovat své zisky a bránit se proti útokům“ (tamtéž: 215). Podle Jenkinse tak nebyly aktivity sociálních hnutí v USA kooptovány, ale usměrněny k profesionalizaci, která nutně neznamenala, že by se snížila jejich militantnost. Navzdory rostoucí profesionalizaci těchto hnutí proto Jenkins dochází k závěru, že v USA nelze hovořit ani o depolitizaci profesionálních organizací sociálních hnutí, ani o opouštění jejich původních cílů.

Situace v zemích SVE byla zdánlivě jiná. Zatímco nadace v USA reagovaly na mobilizace šedesátých let a usměrňovaly už existující sociální hnutí, v zemích SVE po pádu komunismu žádná konsolidovaná sociální hnutí neexistovala. Přestože konec komunistických režimů v celém regionu vyznačovala vzedmutá vlna epizodických mobilizací a konfliktů (viz Rudbeck a Sigudsson, 1999; Glenn, 2003a), tyto mobilizace přímo nevedly ke vzniku skupin sociálních hnutí, které by reprezentovaly nějaký soubor rozpoznatelných požadavků. V Československu vedla antikomunistická mobilizace k ustavení Občanského fóra. Toto heterogenní uskupení se však brzy rozpadlo na řadu politických stran (Glenn, 2003b). Některé z organizací, jako byly oficiální odborové svazy a organizace žen, které měly údajně zastupovat zájmy různých segmentů společnosti, existovaly již během komunistického režimu. Tyto organizace však byly pouhou převodovou pákou komunistické moci a sloužily především jako nástroje politické kontroly společnosti (viz také Ekiert a Kubik, 2001: 84). To znamenalo, že v Československu se rozmanité sektory sociálních hnutí začaly

utvářet přesně v té době, kdy sem přišly zahraniční nadace, aby budovaly „pulzující“ občanskou společnost. Podle v současné době převládající interpretace dopadu zahraničního patronátu v zemích SVE nebyla *výsledkem zahraničního financování podpora sociálních hnutí, ale jejich kooptace politickou elitou.*

V organizacích, které se snažily o podporu demokracie ve světě, přišel na začátku devadesátých let do módy koncept občanské společnosti. V idealizovaném neo-tocquevillovském pojetí jejich stoupenců začala být občanská společnost chápána jako společenská aréna utvářená dobrovolnými sdruženími, která jsou nezávislá jak na státu, tak na ekonomice. Očekávalo se, že tato občanská sdružení poskytnou občanům prostředky politické participace a veřejné kontroly rozhodovacích procesů, které se odehrávají v rámci oficiálních struktur státních institucí. Věřilo se, že podporou těchto relativně nezávislých aktérů se politickým reformám v transformujících se zemích poslouží lépe, než kdyby peníze proudily přímo činitelům v byrokratických strukturách státu, kteří postrádali flexibilitu a dokonce i ochotu, aby se vydali na cestu reformem (Carothers, 1999).

Občanská společnost je však vágní pojem. Aby mohl být operativně užíván, musel být vyjádřen tak, aby byl pochopitelný potenciálním sponzorům. Jak dokazuje dostupná literatura o podpoře demokracie, od začátku devadesátých let byla podpora občanské společnosti spojována s podporou nevládních advokačních organizací (Henderson, 2002, 2003; Aksartova, 2006). Thomas Carothers (1999) tak ve své analýze programů USAID, jejichž cílem bylo budování občanské společnosti ve východní Evropě, ukazuje, že byly zaměřeny především na nevládní organizace,

„které se věnovaly advokačním aktivitám v záležitostech, které poskytovatelé pomoci pokládali za sociopolitické problémy dotýkající se veřejného zájmu – monitorování voleb, výchova k občanství, transparentnost parlamentu, lidská práva, protikorupční opatření, ochrana životního prostředí, práva žen a práva původních obyvatel... Úředníci zprostředkující pomoc začali ve skutečnosti nazývat advokační nevládní organizace, které v rámci programů občanské společnosti podporovali, ‚organizacemi občanské společnosti‘, což zavádějícím způsobem naznačovalo, že těchto několik obvykle spíše nových a specializovaných

organizací reprezentovalo jádro nebo dokonce převážnou část občanské společnosti v dotyčných zemích.“ (str. 210)

Tím, že poskytli finance jen tomuto konkrétnímu typu organizací, je zahraniční propagátoři v celém regionu SVE doslova „vydupali ze země“, což bylo příčinou ohromného nárůstu počtu advokačních nevládních organizací ve všech transformujících se společnostech (Carothers, 1999; McMahon, 2001; Henderson 2002, 2003; Narozhna 2004). Vzhledem k tomu, že neexistovaly jiné dostupné potenciální zdroje financování, imperativy organizačního přežití donutily východoevropské aktivisty a potenciální aktivisty, aby se přizpůsobili agendě a požadavkům zahraničních dárců. Právě toto je jádrem dnes již mnohokrát oběhovaného příběhu o zavádění demokracie v postkomunistických společnostech.

Podle kritického hodnocení programů podpory občanské společnosti existovalo na začátku devadesátých let mezi západní politikou a intelektuální elitou široce sdílené přesvědčení, že pád komunismu se rovnal celkovému institucionálnímu zhroucení (srov. Stark a Bruszt, 1998). Podle tohoto názoru přinesl kolaps komunistických režimů „institucionální vakuum“, které volalo po programech, jež by „na zelené louce“ vytvořily zcela nové instituce. V oblasti budování občanské společnosti tento postoj umožňoval nebrat na vědomí už existující organizace a podle jeho kritiků tak nakonec vyústil v naprosté opomíjení místně rozvinutých zájmů a kolektivních identit. Slovy Ann Phillipsové, „většina západních pozorovatelů opomíjela celou řadu oficiálních organizací a institucí v prostoru SVE v době přechodu... západní badatelé stejně jako tvůrci politiky se přikláněli k názoru, že v zemích SVE bylo institucionální a organizační vakuum, které bylo nutno zaplnit západními importy“ (Phillips, 1999: 74).

Podle této verze příběhu západní dárci poskytováním institucionální podpory nejen přímo ovlivňovali agendu východoevropských „nezávislých“ organizací, ale také přesměřovali jejich aktivity od domácí mobilizace ke snahám získávat zahraniční granty (Hrycak, 2002; Narozhna, 2004). Místo posilování těchto organizací a zvyšování jejich schopnosti stát se nástrojem participace vytvářely u nich tyto programy závislost a zachytily je v bludném kruhu grantových žádostí. Zahraniční financování tak

na něm závislé východoevropské nevládní organizace „ghettoizovaly“ v tom smyslu, že byly blíže „svým transnacionálním partnerům než lidem, které měly zastupovat, nebo vládám, které chtěly ovlivňovat“ (Henderson, 2003: 13; viz také Mendelson a Glenn, 2002). Podle nejostřejších kritiků tyto programy vlastně zabránily Východoevropanům, aby si vytvořili vlastní domácí sociální hnutí. Místo toho jim vnucovaly určitý organizační vzorec, který byl myšlenke širokého hnutí cizí. Výsledkem údajně bylo to, že stejně jako centralizovaný stát před zhroucením komunismu, nekompetentní západní dárci po jeho konci potlačili v zemích SVE občanskou participaci. Například Patrice McMahonová (2001) na základě svého výzkumu maďarských a polských skupin obhajujících práva žen tvrdí, že

„americké nevládní organizace snižovaly efektivitu skupin hájících ženská práva a pravděpodobně zbrzdily rozvoj ženských hnutí. Strategie užívané mezinárodními skupinami k podpoře genderových iniciativ selhávaly při vytváření domácích advokačních sítí v těchto zemích. Absence politické podpory a institucionální autonomie spolu s neschopností vytvářet organizace podporované z domácích zdrojů společně vyústily do marginalizace skupin bojujících za ženská práva, které ani nezávisely na domácí podpoře, ani se nesnažily ji kultivovat.“ (str. 60)

Shrnutí: podle této kritické interpretace zahraničního patronátu se v důsledku západního financování východoevropské občanské společnosti zaplnily relativně formalizovanými a profesionalizovanými advokačními organizacemi. Aby se staly vhodnými příjemci nadační podpory, musely se přizpůsobit organizačnímu modelu, který dárci uznávali jako legitimní podobu občanského sdružení – modelu nevládní advokační organizace. Podle kritiků se tak rozmanitost organizací občanské společnosti redukovala na úzké pojetí profesionalizované advokační organizace, která není schopná vtahovat občany do politického života. Namísto sociálních hnutí vznikaly v regionu SVE v hojném počtu lobbistické skupiny sledující veřejný zájem. Z hlediska jejich repertoáru jednání dávaly tyto organizace přednost kooperaci s politickými autoritami před konfliktnějšími a militantnějšími formami vznášení požadavků. Lidové mobilizace, které provázely zhroucení

komunistických režimů, tak brzy dostaly institucionalizovanou a umírněnou podobu „zájmové politiky“.

Podle této perspektivy nebyl tušený příslib východoevropských „revolucí“, že oživí občanskou participaci, nikdy realizován v praxi. Po pádu komunistických režimů se lidé k police obrátili zády. Politiku tak monopolizovaly profesionální politické elity, a to jak ve sféře státu, tak i v občanské společnosti. Tento trend, který se dal do pohybu už na začátku devadesátých let, byl ještě posílen, když většina původních dárců své programy v druhé polovině devadesátých let zredukovala. V tomto okamžiku se dominantním zdrojem zahraničního financování stala EU, která tlak směrem k institucionalizaci a profesionalizaci dokonce ještě zesílila.

Poté, co jsme si představili nejrozšířenější interpretaci účinků zahraničního patronátu v zemích SVE, se ve zbývajících částech studie zaměříme na analýzu české situace. Nejprve budeme zkoumat kontext politické mobilizace ve vybraných sektorech politického aktivismu a následně budeme analyzovat, jak české advokační organizace mobilizují zdroje. Advokační organizace v České republice nenaplnují očekávání vyplývající z převládající interpretace zahraničního patronátu. V tomto ohledu *se tato studie chystá zpochybnit kooptační tezi a naopak podpořit tezi o usměrňování aktivit organizací sociálních hnutí.*

TRANSAKČNÍ AKTIVISMUS: PŘÍLEŽITOSTI

Připomeňme, že přístup organizací sociálních hnutí k politickému systému determinuje struktura politických příležitostí, sestávající z institucionální a diskursivní složky. Za příznivých podmínek se organizacím daří v politickém systému nacházet institucionální přístupové body a/nebo nastolovat společenskou agendu a oslovovat veřejnost prostřednictvím médií. Za nepříznivých podmínek jsou institucionální i společenské kanály uzavřeny. O tom, zda a za jakých podmínek vstupují organizace do politického systému a uplatňují svůj program, rozhoduje vedle institucionálního rámce i politická „atmosféra“ převládající v konkrétní oblasti politiky. Jak bude doloženo níže, převládající politický diskurs významným způsobem normativně a kognitivně vymezuje dostupné politické možnosti, což znamená, že omezuje schopnost nestátních aktérů prosazovat jejich program, pokud se nepohybují v existujících diskursivních mezích. Obecně řečeno, o podmínkách přístupu organizací sociálních hnutí k politickému systému rozhoduje to, jaký vzorec vztahů mezi státem a společností existuje v dané oblasti politiky.

V této kapitole budou čtyři sektory nového aktivismu – ekologičtí aktivisté, skupiny hájící lidská práva, skupiny hájící práva žen a anarchisté – podrobeny analýze z hlediska toho, jaké politické příležitosti jim byly v České republice po pádu komunismu dostupné. Kapitola doloží významné rozdíly mezi těmito čtyřmi sektory. Ekologičtí aktivisté a obhájci lidských práv zažili na začátku devadesátých let krátké období otevřenosti, po němž však následovalo pětileté období, kdy jim byla struktura politických příležitostí uzavřena. Skupinám hájícím práva žen se na začátku devadesátých let žádné příležitosti neotevřely a situace se změnila teprve na jejich konci. Od konce prvního postkomunistického desetiletí se relativní otevřenosti těšily všechny tři sektory. Oproti tomu čtvrtý sektor – anarchisté – byl z politického procesu vyloučen po celé zkoumané období.

Ekologický a lidskoprávní aktivismus

Jak již bylo uvedeno, dráhy vývoje ekologického a lidskoprávního aktivismu si byly v jistém smyslu dosti podobné. Počátky obou těchto forem aktivismu spadají ještě do doby komunistického režimu. Dobře známou historií českého lidskoprávního aktivismu před rokem 1989 zde není třeba podrobně rozebírat. Stačí říci, že v reakci na helsinský Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (1975), který mimo jiné zavazoval komunistické země k respektování lidských práv, vytvořila v roce 1977 skupina 242 jednotlivců neformální platformu – Chartu 77 –, která se stala ohniskem protikomunistického odporu v zemi. Charta 77 představovala nejdůležitější disidentskou skupinu v komunistickém Československu (v osmdesátých letech podpořilo její prohlášení asi 1 400 signatářů) a spolu s takovými organizacemi, jako byl Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, systematicky kritizovala režim, především kvůli porušování lidských práv (Šilhánová, 2004). Domační aktivisté se přitom mohli opřít o přímou pomoc ze zahraničí. Dnešní terminologií by se dalo říci, že byli součástí transnacionální sítě obhájců lidských práv, jejímuž vzniku napomohl helsinský Závěrečný akt a již podporovaly vlády demokratických států (Thomas, 2002). Po pádu komunismu tyto aktivistické skupiny na jedné straně sloužily jako základna, z níž se rekrutovala nová politická elita, na straně druhé představovaly základ pro další rozvoj lidskoprávního hnutí v nových podmínkách demokratického režimu.

Síť lidskoprávního aktivismu se před rokem 1989 nezaměřovala na otázku lidských práv v úzkém slova smyslu, ale spíše na různé stránky fungování režimu, k nimž se aktivisté vyjadřovali jako k problémům souvisejícím s lidskými právy. Už v osmdesátých letech tak poprvé získal politický význam problém zhoršujícího se životního prostředí. Ekologická mobilizace se tedy v Československu stala součástí protikomunistického zápasu řadu let před tím, než se režim zhroutil.³¹ Stejně jako lidskoprávní aktivismus obecně byl i ekologický aktivismus mezinárodně propojen s dů-

³¹ Existovaly také oficiální, převážně ochrannářské organizace, které se zaměřovaly na problémy tzv. „malé ekologie“. Ty režim toleroval, a dokonce podporoval, pokud se samy pojímaly jako nepolitické organizace zabývající se spíše znečištěním životního prostředí než zpochybňováním režimu. Nicméně i některé z nich poskytovaly na svých okrajích platformu pro politickou

ležitými ekologickými organizacemi, například s Greenpeace a Friends of the Earth. Na konci osmdesátých let měly ekologické otázky nepřehlédnutelnou mobilizační kapacitu, protože se v nich odrážela každodenní zkušenost významných částí populace. Zejména v ekologicky poškozených severních Čechách a Praze byly některé z demonstrací předznamenávajících konec režimu v roce 1989 ve skutečnosti spojeny především s ekologickými požadavky. Po jeho pádu se prominentní protirežimní ekologičtí aktivisté stali součástí postkomunistické politické elity a zastávali exekutivní pozice v první demokraticky zvolené vládě (podrobný přehled vývoje českého ekologického hnutí v době před pádem komunistického režimu a po něm viz Jehlička, 2001; Fagan, 2004).

V době bezprostředně po zhroucení režimu se požadavkům spojeným s lidskými právy a s ochranou životního prostředí zčásti právě díky odkazu antikomunistické mobilizace otevíraly nebyvalé institucionální i diskursivní příležitosti. Ve sféře ochrany lidských práv o této otevřenosti vypovídalo například zrušení trestu smrti (1990), ratifikace důležitých dohod o dodržování lidských práv (1991–1992) a především přijetí nové ústavní normy – Listiny základních práv a svobod – v roce 1991 (Vláda ČR, 1998). Ve sféře ochrany životního prostředí bylo hlavním dokladem vlivu „zelených myšlenek“ přijetí zákona o životním prostředí v roce 1991 (Pleines a Bušková, 2007: 39).

Po vzoru Faginovy studie (2000) o vývoji českého ekologického hnutí lze léta 1990–1991 označit jako dobu „porevolučního radikalismu a aktivismu“, kdy jak lidskoprávní, tak ekologičtí aktivisté vstupovali do státních institucí a měli možnost je ovlivňovat. Existující aktivistické organizace však v té době nebyly natolik konsolidované, aby měly příležitosti, které se jim nabízely, plně využít. Jinými slovy řečeno, přestože struktura politických příležitostí byla nepochybně otevřená, aktivistickým organizacím chyběla schopnost otevřených příležitostí skutečně využít. V roce 1992, kdy se stal V. Klaus předsedou své první vlády, se příležitosti pro politický aktivismus uzavřely.

Nová vláda nepřestala spolupracovat se starými aktivisty (viz výše) a i nadále podporovala nevládní organizace orientující se na

mobilizaci zejména mladých protirežimních aktivistů (Jehlička, 2001: 81–84; Fagan, 2004: 61–66).

poskytování služeb, k novým aktivistům a advokačním organizacím však přistupovala jako k politickým nepřítelům. Disidenti, kteří původně zaujali funkce ve státních institucích, odešli; vláda odsunula otázky lidských práv a životního prostředí stranou svého hlavního transformačního úsilí a aktivistickým organizacím byl odmítnut přístup k politickému procesu (Vláda ČR, 1998; Fagin, 2000; Frič, 2001). Nepřátelský postoj vlády k politickým aktivistům dobře ilustruje skutečnost, že roku 1995 zařadila zpravodajská služba tři ekologické organizace na seznam extremistických organizací (Fagan, 2004: 87).

Podle některých autorů vedl tento přístup vlády v polovině devadesátých let k depolitizaci a marginalizaci nových aktivistů v České republice (Fagin, 2000; Fagan, 2004). Z našich dat o protestních událostech však vyplývá, že přinejmenším některé organizace, zvláště mezi ekologickými aktivisty, byly politicky aktivní i v období uzavřených příležitostí. Podpora ze zahraničí jim umožnila mobilizaci vně oficiálních institucí (viz tabulku 8). Jakmile ekologické organizace zjistily, že uvnitř politického systému partnery nenajdou, začaly uplatňovat strategie, které jim získávaly pozornost médií. To byl i případ jedné z největších kampaní ekologického hnutí v devadesátých letech – proti dostavbě druhé české jaderné elektrárny v jihočeském Temelíně. Protijaderné organizace prováděly pravidelné blokády staveniště, aby pozvedly povědomí veřejnosti o nebezpečích spojených s dokončením elektrárny a aby prosadily přehodnocení rozhodnutí o její dostavbě (Císař, 2004; viz také výše).

S koncem druhé Klausovy vlády v roce 1997 se uzavřené příležitosti pro advokační organizace opět otevřely: státní aparát začal v těchto organizacích spatřovat možné partnery při tvorbě veřejných politik. Snad nejvíce o změně postoje státu k občanské společnosti vypovídala reforma Rady vlády pro nadace. Ta byla poradním a koordinačním orgánem vlády v oblasti spolupráce s nevládními organizacemi. Vznikla roku 1992, ale ve skutečnosti začala pracovat až roku 1998, kdy byla přeměněna na dnešní Radu vlády pro nestátní neziskové organizace (Müller, 2002).³² Za Klausových vlád prakticky nefungovala, což se týkalo i tzv. Na-

dačního investičního fondu (NIF), na využívání jehož prostředků měla Rada dohlížet. Fond vznikl na počátku 90. let, aby shromažďoval jedno procento výnosů z druhé vlny kupónové privatizace. Tyto prostředky se měly využít k finanční podpoře domácích nadačních subjektů a takto k podpoře nevládních organizací, ale tato představa se začala realizovat až v roce 1999. Teprve v následujících letech se prostředky NIF distribuovaly mezi vybrané nadace a mohly tak přispívat k finanční konsolidaci české občanské společnosti (Müller, 2002; Rada, 2002–2006).

Díky tomu, že se domácí struktura politických příležitostí otevřela, začala od roku 1997 narůstat také transakční kapacita ekologických a lidskoprávních aktivistů. Otázky ochrany životního prostředí a lidských práv se spolu s jinými do té doby přehlíženými problémy, jako byla například korupce, vrátili do vládní agendy už za prozatímní Tošovského vlády v roce 1998 a zůstaly v ní i poté, co se v červnu téhož roku dostali k moci sociální demokraté.³³ Pokud jde o ekologické aktivisty, ti se začali do politického procesu začleňovat prostřednictvím různých institucionálních mechanismů, jejichž cílem bylo poskytovat fóra pro výměnu informací mezi vládou a organizacemi sociálních hnutí. Jak uvedl A. Fagin (2004: 99), „obecně tu byla zřejmá podobnost s dobou těsně po revoluci, neboť se začala vytvářet síť proekologických politiků, právníků a ekologických aktivistů, v níž docházelo k překrývání rolí aktivistů, tvůrců politiky a politiků“. Mezi začátkem a koncem devadesátých let však existoval jeden důležitý rozdíl: na konci této dekády už ekologické organizace tvořily konsolidovaný aktivistický sektor, takže měly schopnost skutečně využít otevírajících se příležitostí.

Ještě hmatatelnější institucionální změny ovlivnily situaci skupin hájících lidská práva. Roku 1997 (ještě za druhé Klausovy vlády) zřídil kabinet jako svůj nový poradní orgán Meziresortní komisi pro záležitosti romské komunity, složenou ze zástupců romské komunity a ministerstev: „To, že byl ve vládní administrativě

³³ To ovšem ještě neznamená, že dvě vlády sociálních demokratů (první v letech 1998–2002 a druhá v letech 2002–2006) byly příznivě nakloněny ochraně životního prostředí, orientovány na problematiku lidských práv a pevně odhodlány bojovat proti korupci. Celkové hodnocení výkonu těchto vlád je zcela mimo rámec této studie.

³² K této proměně došlo v březnu roku 1998 během dočasné vlády premiéra Tošovského (Frič, 2001: 107).

ustaven nový orgán, který měl za úkol připravovat politické iniciativy zaměřené konkrétně na zlepšení situace Romů, odráželo skutečnost, že se Romové stali ve veřejné politice samostatným tématem. Od té doby se k nim už otevřeně přístupovalo jako k menšině, která potřebuje zvláštní podporu...“ (Vermeersch, 2006: 84).

Na konci roku 1998 se uznání lidských práv ze strany nové sociálnědemokratické vlády institucionálně projevilo v založení zvláštního poradního orgánu, Rady vlády České republiky pro lidská práva. Současně byla vytvořena pozice zmocněnce vlády pro lidská práva, který je zároveň předsedou Rady.³⁴ Rada, složená jak ze státních úředníků, tak z lidskoprávních aktivistů, monitoruje, a podporuje kampaně, jejichž cílem je zvyšovat povědomí veřejnosti v oblasti ochrany lidských práv (Baršová, 2004; Šilhánová, 2004). Nová vláda se ve svém programovém dokumentu zavázala prosazovat lidská práva jak doma, tak ve své zahraniční politice a vyhlásila záměr skoncovat s dřívější praxí, kdy byla tato otázka na úrovni vlády v podstatě marginalizována (viz např. Vláda ČR, 1998; Vermeersch, 2006: 86). Institucionální rozvoj v oblasti ochrany lidských práv vyvrcholil v roce 2000, kdy došlo k vytvoření nového úřadu veřejného ochránce práv – ombudsmana (Baršová, 2004). Aktivistům hájícím lidská práva zajistil tento úřad přístup k nástrojům nápravy pochybení ze strany úřadů a institucí, které jim do té doby nebyly dostupné.

Na konci devadesátých let se příležitosti pro advokační organizace v České republice obecně otevřely. Vedle změn ve vládě zde byl ještě jeden faktor, který hrál v tomto procesu velmi důležitou roli. Ke změně ve vztazích mezi státem a občanskou společností by nikdy nedošlo tak rychle, jak k ní ve skutečnosti došlo, kdyby české politické instituce v téže době neprocházely významnou transformací v souvislosti s přístupovým procesem České republiky k EU. Důraz, který klade EU na „princip partnerství“, jímž se mají řídit vztahy mezi jejími institucemi a občanským sektorem, se odrazil také ve fungování domácích politických institucí v České republice, které se začaly otevírat konzultacím a dialogu se zástupci nových transakčních aktivistů (viz Stulík, 2007).

³⁴ Prvním zmocněncem se stal dlouholetý aktivista a bojovník za lidská práva a někdejší disident Petr Uhl.

Podmínky a politiky EU také pomohly v očích domácích politických elit legitimizovat požadavky některých aktivistických skupin, které by jinak jen těžko usilovaly o politické uznání. To se týkalo zejména skupin bojujících proti různým formám diskriminace, především organizací hájících práva žen (Linková, 2003; Vráblíková, 2007; Císař a Vráblíková, 2007; viz též níže), romské menšiny (Vermeersch, 2006: 195–200) a gayů a leseb (Baršová, 2002). Vliv EU na zapojování nevládních organizací do politického procesu byl patrný také v případě českého environmentálního hnutí (Fagan, 2005).

Evropská unie tedy přispěla k uznání těchto organizací jako legitimních účastníků politického procesu. Otevřela nestáním aktérům přístupové body ve struktuře českých politických institucí. Je však třeba dodat, že i když proces evropeizace českých politických institucí transakčním aktivistům politický systém stále více otevíral, tato procedurální otevřenost ne vždy znamenala, že aktivisté získali také podstatný vliv na obsah jimi sledovaných politik (srov. rozhovor 5, rozhovor 10, rozhovor 22, rozhovor 23). I když je dnes státní správa relativně otevřená konzultacím s nestátními aktéry a vyhláší svou oddanost evropským normám, problémy související s jejich implementací v některých oblastech stále přetrvávají.

Aktivismus za práva žen a anarchismus

V perspektivě této studie patří skupiny hájící práva žen k organizacím transakčního aktivismu. Tyto skupiny se však až do konce devadesátých let setkávaly s velmi odlišnou strukturou politických příležitostí, než jaká se nabízela ekologům a aktivistům bojujícím za lidská práva. Na začátku devadesátých let měla struktura politických příležitostí, které tento aktivistický sektor čelil, blíže k institucionálnímu a diskursivnímu podmínkám příznačným spíše pro radikály než pro transakční aktivisty. Skupiny hájící práva žen neměly přístup k oficiálním institucím a jejich agenda nebyla uznána jako součást zavedeného politického diskursu. Feministické požadavky se stejně jako požadavky radikálů nacházely mimo sféru toho, co tehdejší veřejnost pokládala za „legitimní“ a „přijatelné“. Politickým požadavkům souvisejícím s genderovými otázkami

chyběl potenciál pro širší rezonanci, jako relevantní problémy prostě neexistovaly. Feminismus se tudíž, podobně jako tomu bylo například v případě anarchistů, považoval spíše za podivnou úchytku od „normálu“ než za standardní politickou pozici. Situace se začala měnit teprve na konci devadesátých let. Proč?

Přestože ženy byly zapojeny do disentu, otázka genderové rovnosti neměla pro politickou opozici nikdy význam srovnatelný s významem (univerzálních) lidských práv nebo ochrany životního prostředí. Dokumenty Charty 77 se genderovými problémy až na jedinou výjimku nikdy nezabývaly (Hašková, 2005). Otázku rovného postavení žen vzhledem k mužům si ve skutečnosti přivlastnila režimní propaganda, která tvrdila, že v podmínkách socialismu již bylo emancipace žen dosaženo. Existovala také režimem podporovaná, na masovém členství založená organizace – Československý svaz žen. Výsledkem bylo, že namísto toho, aby se genderová rovnost stala tématem protirežimní mobilizace, spojovala se spíše s jeho oficiální ideologií (Saxonberg, 2001).

V důsledku toho se aktivistky hájící práva žen nacházely po roce 1989 v naprosto odlišné situaci, než jaká byla popsána výše v souvislosti s environmentálním a lidskoprávním aktivismem. Požadavky takto zaměřených skupin, které se začaly objevovat na začátku devadesátých let, neměly jak proniknout do institucí a naprosto jim nepřálo ani ideologické klima – nenabízely se jim ani institucionální, ani diskursivní příležitosti. Přispěla k tomu nejen politická elita a nejvýznamnější média, ale i samy aktivistky, které se odmítaly chápat jako feministky a akceptovaly jak spojování emancipace žen s propagandou předchozího režimu, tak spojování feminismu s nenávistí vůči mužům. Na začátku devadesátých let pokládaly prominentní – ve skutečnosti feministické – aktivistky za velmi důležité, aby feminismus veřejně odsoudily jako extremistickou ideologii, jež jim byla vnucována západními radikálními aktivistkami (tamtéž). Nepřátelský postoj českých aktivistek vůči feminismu a vůči aktivní mobilizaci proti genderové nerovnosti tak byly vlastně do velké míry důsledkem toho, že feminismus byl všeobecně rámován jako skrytý spojenec nenáviděného komunismu.

Podle S. Saxonberga (2003: 221–251) podrývaly pozici aktivismu za práva žen na začátku devadesátých let dva další rámce – slovníkem této studie bychom mohli říci dvě diskursivní schéma

ta. Prvním byl mýtus harmonické minulosti, podle něhož se česká historie vyznačovala vztahy spolupráce mezi muži a ženami, bok po boku bojujícím proti cizím utiskovatelům: na začátku dvacátého století proti Rakousko-uherské říši, za druhé světové války proti nacistům a po roce 1948 proti komunistům. Druhým bylo tehdy obecně sdílené přesvědčení o české výjimečnosti, nejviditelněji ztělesňované V. Klausem a směřující jeho „jedinečně českých“ transformačních metod, které se v první polovině devadesátých let zdály skutečně úspěšné (viz Stark a Bruszt, 1998). Není třeba dodávat, že pro obhajobu genderové rovnosti mezi nimi nebylo místo. Když se tedy Klaus dostal v roce 1992 k moci, vyloučení skupin hájících práva žen z politického procesu se ještě upevnilo. S tak neproniknutelnou strukturou politických příležitostí jako tyto skupiny se nemusel potýkat ani oficiální arcinepřítel tehdejší vlády, ekologičtí aktivisté.

Změna v konfiguraci politických příležitostí v oblasti práv žen a v souvislosti s tím i v transakční schopnosti skupin tato práva hájících nastala až poté, co začal přístupový proces. I když tlak EU na Českou republiku měl, jak již bylo uvedeno, velký význam i pro jiné aktivistické sektory, pro aktivistky a aktivisty bojující za práva žen byl v pravém slova smyslu klíčový (Pavlík, 2006; Vráblíková, 2007; Císař a Vráblíková, 2007). Česká vláda se začala otázkami spojenými s právy žen zabývat teprve v září roku 1997. V roce 1998 byl ministr práce a sociálních věcí pověřen koordinací opatření souvisejících s genderovou problematikou a všechna ministerstva musela začít spolupracovat se ženskými skupinami. K dalším institucionálním krokům vedla harmonizace českého právního řádu s požadavky EU (podrobnější přehled viz tamtéž).

Sociální demokraté, kteří převzali moc v roce 1998, zahrnuli do programu své vlády některé genderové problémy. Vládní politika rovných příležitostí byla jasným odrazem agendy EU – proto se v ní zdůrazňovala antidiskriminační opatření na trhu práce, stíhání domácího násilí a vyvažování profesního a rodinného života žen. Tyto problémy tak získaly v České republice politický význam až díky tlaku EU, přestože místní skupiny hájící práva žen se na ně snažily upozornit už od počátku devadesátých let. Jiná, diskutabilnější genderová témata, která nebyla součástí Evropskou unií podporovaného programu takzvaného *gender mainstreamingu*, zůstala pro státní instituce i nadále nepodstatná (Linková, 2003).

Pokud jde o institucionální vývoj na tomto poli, genderová rovnost byla zahrnuta mezi politická opatření na ochranu lidských práv. Součástí mandátu již zmíněné Rady vlády České republiky pro lidská práva, ustavené sociálními demokraty v roce 1998 a sledující naplňování mezinárodních závazků v oblasti lidských práv, se tedy stalo i dohlížení na dodržování Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW). V souladu s tím byla jedna z jejích odborných sekcí, tvořená zástupci skupin hájících práva žen a odpovídajících ministerstev, nazvána Výborem pro odstranění všech forem diskriminace žen (Pavlík, 2006: 134). Tento institucionální vývoj vyvrcholil roku 2001, kdy vznikla nezávislá Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů, jejímiž členy jsou náměstci ministrů, zástupci nevládních organizací, Českého statistického úřadu a delegace zaměstnavatelů a odborů (Linková, 2003: 33).

Pokud jde o genderovou rovnost, jakož i o jiná „nová“ témata (viz výše), EU v České republice v devadesátých letech fungovala jako jakási „certifikační agentura“, jejíž vliv určoval, které konkrétní politické požadavky budou uznány jako skutečně relevantní a které nikoli. České skupiny hájící práva žen získaly přístup do politického systému, tj. zvýšily v tomto ohledu svou transakční schopnost, jedině díky tlaku, jímž na relativně uzavřenou strukturu politických příležitostí působil nejdůležitější vnější činitel v tomto regionu, EU. Rozšíření EU navíc pro tyto skupiny přineslo nové příležitosti v podobě možnosti zapojit se prostřednictvím Evropské ženské lobby do evropského politického procesu (viz níže).

Anarchisté na rozdíl od transakčních aktivistek a aktivistů ze skupin hájících práva žen žádnou podobnou výhodu, jakou představovala podpora EU, neměli.³⁵ Struktura politických příležitostí jim byla od počátku devadesátých let pevně uzavřena. V domácím kontextu České republiky jsou anarchisté vnímáni jako extremistická organizace. Nemají přístup k institucím a ani o něj nestojí. Jejich požadavky navíc obecně nerezonují s diskursivními příležitostmi. (Podle průzkumu veřejného mínění, provedeného roku 2005, mohou anarchismus a radikalismus spoléhat na podporu zanedbatelného jednoho procenta české populace; CVVM, 2005a.) Státní orgány a také nejvlivnější média je chápou jako

³⁵ Netřeba dodávat, že i kdyby se jim taková příležitost otevřela, nehodlali by ji využít.

extremisty a policie jejich organizace monitoruje (Ministerstvo vnitra, 1999–2005).

V některých obdobích se pro levicové radikály uzavřená struktura politických příležitostí uzavřela ještě více. Například při společném zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky v Praze roku 2000, od něhož se čekalo, že do města přivede tisíce radikálních protestujících, český stát přijal přísná bezpečnostní a preventivní opatření a vytvořil tak pro domácí účastníky protestů velmi nepříznivé podmínky. V té době byla vnitrostátní struktura politických příležitostí mimořádně uzavřená. Úřadům se dokonce podařilo u Pražanů vytvořit určitý druh „protestofobie“. Během summitu byly v Praze uzavřeny všechny školy, místním občanům bylo doporučeno, aby opustili město a přešli tak možnému zranění v očekávaných nepokojích, a z celé země bylo do Prahy povoláno 12 000 policistů. Jeden aktivista tuto kampaň označil za „psychologickou válku proti... tomuto protestu“ (citováno ve Welsh, 2004: 328), která vedla mnoho lidí k tomu, že skutečně opustili město. Před příjezdem skupin zahraničních aktivistů do Prahy proto nebyly hlášeny žádné střety policie a protestujících (viz kap. 8).³⁶

Následující kapitoly budou sledovat tytéž čtyři sektory nového aktivismu, které jsme v této kapitole analyzovali z hlediska politických příležitostí, a zaměří se na to, jaký dopad na ně mělo zahraniční financování. Před vlastní analýzou kapitola 7 nejprve uvede obecná data, která budou dokládat hlavní argumentaci studie. Poté bude podána základní charakteristika relevantních činitelů zahraničního financování občanské společnosti v České republice po roce 1989. Abychom pochopili důvody, proč byl ze zahraničí importován a v této zemi zaveden stávající institucionální model advokačních nevládních organizací, bude nutno vysledovat původ tohoto modelu zpět do sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století v USA.

³⁶ Po těchto protestech, které překvapily veřejnost svou intenzitou, tehdejší ministr vnitra S. Gross prohlásil, že se pokusí zpřísnit zákonné podmínky pro pořádání veřejných shromáždění. Díky společnému úsilí lidskoprávních organizací, jednotlivých aktivistů, novinářů a odborových svazů tento pokus nakonec nebyl úspěšný (LLP, 2002).

TRANSAKČNÍ AKTIVISMUS: ZDROJE FINANCOVÁNÍ

Druhým faktorem, který jsme identifikovali v našem explanačním rámci, byl přístup ke zdrojům (viz tabulku 8). Podle tohoto rámce vysvětluje variace v přístupu ke zdrojům, spolu s kontextuálními proměnnými, různé mody aktivismu. Spolu s tím jsme rozlišili čtyři mechanismy získávání zdrojů: *agregaci* individuálních příspěvků, *samostatnou produkci*, to znamená mechanismy, jimiž jsou zdroje vytvářeny samotnými sociálními hnutími, *přivlastnění* už existujících organizací a institucí sociálními hnutími a *patronát*, který mají nad sociálními hnutími specializované instituce a jednotliví mecenáši (viz také výše). I když rozeznáváme rozmanité typy zdrojů, v následujícím textu se zaměřím především na zdroje finanční. Jiné typy zdrojů, jako jsou know-how a odborné znalosti, jdou s finančními transfery obvykle ruku v ruce; údaje o financování proto odrážejí také ostatní zdroje.

Mechanismy financování

Dominantním zdrojem financování nevládních organizací v zemích SVE byly v devadesátých letech vlastní příjmy, příspěvky a poplatky; to znamená, že středo- a východoevropské organizace získávaly hlavní část svých zdrojů prostřednictvím mechanismů agregace a samostatné produkce. I když tyto zdroje financování skutečně vytvářely v roce 1995/96 téměř polovinu příjmů nevládních organizací (viz Toepler a Salamon, 2003: 372), toto číslo nám neříká nic o specifické situaci advokačních organizací, tj. o organizační základně transakčního aktivismu, který nás zde zajímá především. Toepler a Salamon sami zdůrazňují, že tato souhrnná čísla vyjadřují to, že v nevládních sektorech zemí SVE mají převahu kulturní a rekreační organizace, profesní sdružení a odborové svazy, tedy organizace vesměs závislé na poplatcích a členských příspěvcích. Jak dokládá tabulka 9, největší

kategorie organizací v zemích SVE obecně a v České republice zvláště byla tvořena kulturními a rekreačními organizacemi, po nichž následovaly organizace poskytující vzdělávací a sociální služby.³⁷ Na rozdíl od těchto organizací nebyly advokační organizace schopny vytvářet své zdroje agregací nebo samostatnou produkcí. Nebyly ani příjemci zdrojů ze státních fondů. Jediným mechanismem jejich financování tak zůstal mezinárodní patronát.

Tabulka 9: Podíl zaměstnanosti na celkové zaměstnanosti neziskového sektoru, 1995/96

oblast	SVE	Česká republika
1. kultura a rekreace	35 %	31 %
2. vzdělávání	18 %	15 %
3. sociální služby	12 %	11 %
4. profesní sdružení a odbory	11 %	12 %
5. zdraví	8 %	14 %
6. rozvoj	6 %	7 %
7. životní prostředí a advokační činnost	6 %	7 %
8. ostatní oblasti	4 %	3 %

Zdroj: Toepler a Salamon, 2003: 370 a Frič et al., 1999: 293.

Jak už bylo řečeno v teoretické části, různé mody aktivismu se z hlediska svých příjmů výrazně odlišují. Toto tvrzení bude dále doloženo níže pomocí údajů o patronátu veřejných institucí nad různými typy organizací v České republice. Žádná systematicky shromažďovaná data o objemu zdrojů vytvářených prostřednictvím samostatné produkce a agregace v různých typech organizací však k dispozici nemáme. Vezmeme-li v úvahu, co už bylo o transakčním aktivismu řečeno, je zřejmé, že samostatná produkce a agregace by neměla hrát v rozpočtech advokačních organizací žádnou významnější roli. A i přesto, že žádná skutečně systematická data o skladbě příjmů advokačních organizací neexistují, jako určitá ilustrace nám mohou posloužit údaje získané

³⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že před pádem komunistického režimu žádné advokační organizace neexistovaly, tabulka zároveň ukazuje i jejich relativně významné zastoupení už v polovině devadesátých let.

z nejdůležitějšího segmentu transakčního aktivismu v České republice, totiž z environmentálního sektoru. Tabulka 10 ukazuje podíl vlastních příjmů a všech typů příspěvků jednotlivců (tedy nikoli nutně jen členských příspěvků) v rozpočtech pěti advokačních organizací, které hrály viditelnou roli v environmentálních kampaních v devadesátých letech a které se v literatuře pokládají za nejdůležitější advokační organizace českého ekologického hnutí (viz Fagan, 2004; Davis, 2004).

Tabulka 10: Agregace a samostatná produkce (% celkových příjmů)

organizace	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hnutí DUHA	16,6	11,7	7,9	13,4	15,5	23,3	26,7	33,9
Jihočeské matky	4,6	2,6	1,2	0,9	–	–	–	–
Nezávislé sociálně-ekologické hnutí	–	11,1	7,3	6,7	5,0	2,9	–	6,7
Greenpeace ČR	–	–	50,4	74,4	92,2	83,9	69,0	75,9
Děti Země	–	10,0	9,3	–	–	–	–	–

Zdroj: Výroční zprávy. Vypočteno autorem.

Protože organizace Greenpeace ČR představuje mezi advokačními organizacemi v České republice důležitou výjimku, nebudu ji prozatím brát v úvahu a vrátím se k ní v textu později. Greenpeace na rozdíl od jiných organizací skutečně dokáže mobilizovat dostatečný počet individuálních přispěvatelů. Zde se zaměřím na zbývající čtyři organizace sociálních hnutí. Přestože i mezi nimi existují významné rozdíly, tabulka dokládá, že i nejméně úspěšnější z nich – Hnutí DUHA – byla v roce 1998 schopna vytvořit prostřednictvím agregace a samostatné produkce jen 16,6% svých příjmů. Toto číslo v následujících letech dokonce ještě klesalo, ale od roku 2001 se zvyšovalo v důsledku úsilí této organizace rozšířit základnu individuálních přispěvatelů a napodobit tak úspěch Greenpeace (rozhovor 1).

Přestože výroční zprávy ekologických organizací ze začátku devadesátých let není téměř možné získat (obecně vzato žádné zprávy v té době publikovány nebyly), můžeme důvodně předpokládat, že pokud jde o schopnost organizací financovat se nezávis-

le na vnějších zdrojích, byla situace před rokem 1998 dokonce ještě horší než v období, které zachycuje tabulka (např. rozhovor 1, rozhovor 4). Takový závěr potvrzují i veškeré dostupné kvalitativní studie (viz Fagin a Jehlička, 1998; Fagin, 2000; Fagin a Jehlička, 2003; Fagin, 2004, 2005; Davis, 2004; Jehlička et al., 2005). Vzhledem k nedostatku přesných dat o omezené schopnosti advokačních organizací mobilizovat domácí zdroje lze jako dodatečný nepřímý doklad uvést také výsledky průzkumů veřejného mínění, které na jedné straně vypovídají o relativně velké ochotě české populace darovat peníze dobrovolným organizacím, na druhé straně však ukazují, že většina těchto peněz proudí do charitativních organizací a organizací orientovaných na poskytování služeb (STEM a NROS, 2004).

Úroveň financování z veřejného sektoru, tj. patronát veřejného sektoru nad nevládními organizacemi, byla v České republice nad průměrem zemí SVE. Zatímco průměr v zemích SVE v roce 1995/96 činil 33 procent, v České republice financoval veřejný sektor 39 procent rozpočtů v té době existujících organizací (Toepler a Salamon, 2003: 372–373). Jak opět ilustrují níže uvedené tabulky 11 a 12, rozdělení těchto financí mezi různé oblasti

Tabulka 11: Financování nevládních organizací z veřejného sektoru podle oblastí jejich zaměření (1999)

A. hlavní oblasti (celkem)	98 %
1. sociální služby	27 %
2. zdraví	13 %
3. životní prostředí	3 %
4. kultura	12 %
5. příprava na vstup do EU	1 %
6. sport a rekreace	31 %
7. etnické menšiny	1 %
8. ohrožené a problémové skupiny	12 %
9. ochrana spotřebitele	0 %
10. nenadálé události	2 %
B. jiné oblasti (celkem)	2 %
celkem	100 %

Zdroj: Vláda ČR, 2000: 15.

bylo velmi nerovnoměrné. Hlavní část veřejného financování proudila do oblastí sociálních služeb a sportovních aktivit. Advokační organizace neobdržely téměř žádné prostředky. V roce 1999 dostaly environmentální organizace jen tři procenta veškerých veřejných prostředků, které byly určeny pro financování nevládního sektoru, organizace bojující za práva etnických menšin jedno procento a spotřebitelské organizace společně se skupinami bojujícími za práva žen nezískaly podporu vůbec.

Jak ukazuje tabulka 12, o čtyři roky později byla situace podobná. Ani v roce 2003 advokační organizace neobdržely z veřejných fondů téměř žádnou podporu. Relativně vysoký podíl, který směřoval do kategorie péče o ohrožené a problémové skupiny, se netýkal advokačních organizací. Tyto prostředky představovaly podporu organizacím, které poskytovaly služby dětem a mladistvým, sociálním skupinám ohroženým sociálními patologiemi, jako jsou například drogově závislí, a obecně organizacím, které působily v oblasti prevence kriminality (Vláda ČR, 2004: 4).

Tabulka 12: Financování nevládních organizací z veřejného sektoru podle oblastí jejich zaměření (2003)

oblasti	ministerstva	kraje	obce
1. sociální služby	35,66 %	19,98 %	15,05 %
2. zdraví	7,83 %	3,56 %	6,12 %
3. životní prostředí	1,95 %	5,67 %	1,68 %
4. kultura	11,18 %	21,46 %	14,70 %
5. příprava na vstup do EU	0,57 %	0,15 %	0,22 %
6. sport a rekreace	33,93 %	31,83 %	54,25 %
7. genderová rovnost	0,00 %	0,00 %	0,00 %
8. rozvoj dobrovolnické služby	0,03 %	0,29 %	0,09 %
9. etnické menšiny	1,72 %	1,78 %	0,76 %
10. ohrožené a problémové skupiny	6,38 %	10,52 %	6,57 %
11. ochrana spotřebitele	0,53 %	0,06 %	0,00 %
12. nenadálé události	0,22 %	4,70 %	0,56 %
celkem	100,00 %	100,00 %	100,00 %

Zdroj: Vláda ČR, 2004: 9.

Tato čísla jsou v naprosté shodě s dostupnými výzkumy nestátního sektoru v České republice. Například P. Frič (1999) na záklá-

dě údajů získaných v rámci mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University ukazuje, že i když veřejné financování nevládního sektoru v České republice bylo v devadesátých letech na vzestupu, advokační organizace nově ustavené po roce 1989 z něho neměly téměř žádný prospěch. Financování z veřejného sektoru jasně vykazovalo vzorec závislý na minulosti, neboť nejvíce z něj těžily organizace orientované na poskytování služeb, které existovaly ještě před zhroucením komunistického režimu. Podle Friče působila tato metoda financování jako „selektivní mechanismus, který jeden typ neziskových organizací privilegoval a ostatní v různé míře handicapoval. Nejvíce pak právě organizace hájící lidská práva“ (tamtéž: 98). Hlavním důvodem této absence podpory v devadesátých letech bylo nepřátelství tehdejší politické elity k sociálním hnutím a advokačním organizacím (viz kap. 6). Jak demonstruje tabulka 12, tento postoj zavedl vzorec, který se udržel ještě dlouho poté, co jeho hlavní iniciátoři ztratili své pozice.

Jak dokazují dostupné údaje, advokační organizace v České republice nemohly spoléhat ani na své vlastní příjmy, ani na dotace z veřejného sektoru. Převážná část jejich aktivit byla financována rozmanitými převážně zahraničními nadacemi a grantovými programy. Tabulka 13 podává jako ilustraci přehled grantového financování pěti výše uvedených environmentálních organizací. Jak je patrné, s pozoruhodnou výjimkou Greenpeace ČR byly jejich rozpočty z větší části financovány různými nadačními granty (granty poskytnuté státními institucemi v tabulce zahrnuté nejsou).

Tabulka 13: Grantové financování (% celkových příjmů)

nevládní organizace	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hnutí DUHA	75,1	77,6	86,8	76,6	79,4	73,3	65,6	49,6
Jihočeské matky	81,9	95,9	96,6	79,7	-	-	-	-
Nezávislé sociálně- -ekologické hnutí	-	86,7	90,6	89,0	76,8	95,3	-	47,3
Greenpeace ČR	-	-	46,6	18,7	5,4	0	0	6,1
Děti Země	-	65,0	69,8	-	-	-	-	-

Zdroj: Výroční zprávy. Vypočteno autorem.

Financování organizací českého environmentálního hnutí tedy od počátku devadesátých let záviselo většinou na externích dárcích. Mezi zdroji financí byly kromě jiných švédská environmentální organizace Acid Rain, Agentura USA pro mezinárodní rozvoj (USAID), Velvyslanectví Nizozemského království, Německý Marshallův fond Spojených států a British Know-How Fund; v pozdějších etapách plynuly finance z EU prostřednictvím Regionálního environmentálního centra a programu Phare (Fagan, 2004: 78). V devadesátých letech tvořily tyto zdroje největší část příjmů českých environmentálních advokačních organizací. Situace v jiných sektorech byla podobná – organizace bojující za lidská práva a práva žen plně závisely na zahraničních finančních zdrojích. Například skupiny usilující o zrovnoprávnění žen spoléhaly na Globální fond, Fordovu nadaci, Nadaci Heinricha Bölla, Fond otevřené společnosti a jiné (rozhovor 8). Přestože některé etablovanější skupiny, převážně v oblasti ochrany životního prostředí, využívaly i aktivní strategie k mobilizaci individuálních přispěvatelů, s výjimkou Greenpeace ČR tvořilo jejich nejdůležitější jednotlivý zdroj peněz grantové financování z různých externích zdrojů (viz např. rozhovor 10, rozhovor 20, rozhovor 22).

V roce 2003 existovalo v České republice 322 nadací. Tyto nadace rozdělují peníze z místních i zahraničních zdrojů. Například jedna z nejdůležitějších nadací působících v oblasti rozvoje občanské společnosti, Nadace rozvoje občanské společnosti (NROS), byla ustavena v roce 1993 s posláním administrovat Program rozvoje občanské společnosti, financovaný z EU (součást Phare, viz také níže). Také jiné nadace jako součást svých aktivit rozdělují peníze z EU nebo z jiných zahraničních zdrojů. A. Fagan (2004: 110) proto tvrdí, že nejpozději v roce 2000 většina „nejdůležitějších nadací poskytujících peníze občanským sdružením v zemi ve skutečnosti rozdělovala zahraniční peníze z EU, OSN nebo z jednotlivých nadací a charitativních organizací“. Vedle toho organizovaly vlastní sbírky a přijímaly dary ze soukromého sektoru. Několik desítek českých nadací navíc obdrželo příspěvek z Nadačního investičního fondu (NIF).

Jak již bylo řečeno výše, NIF byl na počátku 90. let založen proto, aby shromáždil jedno procento výnosů z druhé vlny kupónové privatizace, které měly být použity pro podporu místních nadací. Jeho prostředky začaly být českým nadacím rozděl-

lovány teprve v roce 1999, kdy bylo v první etapě distribuováno bezmála 500 milionů korun 39 nadacím. V rámci druhé etapy v roce 2001 bylo rozděleno téměř 850 milionů korun a budoucí výnosy z prodeje akcií strategických podniků 64 nadacím. V letech 2003–2006 tak bylo mezi příslušné nadace rozděleno dalších 1,1 miliardy korun. Celkem v obou etapách získalo příspěvek 73 nadací (viz Müller, 2002; Fórum dárců 2007). Například na základě tohoto příspěvku podporuje NROS projekty v oblasti lidských práv (NROS, 2005: 23).

Externí financování transakčních aktivistů

Mezinárodní programy pomoci, které měly jako svůj cíl zavádění demokracie, a zvláště budování občanské společnosti, se rozvíjely od začátku devadesátých let jak v USA, tak v západní Evropě.³⁸ Protože za důležitou podmínku politické stability a demokratizace se začala pokládat „pulzující občanská společnost“, objevily se programy, které byly realizovány rozvojovými agenturami, veřejnými i soukromými nadacemi a dalšími institucemi, jejichž hlavním cílem bylo posilování „občanských ctností“ (Wedel, 1998; Carothers, 1999; Mendelson a Glenn, 2002; Henderson, 2003; Scott a Steele, 2005). Na začátku devadesátých let poskytovaly největší část peněz USA, jednotlivé evropské vlády a americké soukromé nadace. Později, jak se země SVE přibližovaly členství v EU, je mnohé z těchto agentur prohlásily za relativně stabilní režimy, své programy postupně utlumily a přesunuly se více na východ. V této fázi se staly nejdůležitějším zdrojem financování nevládních organizací v regionu prostředky poskytované EU. V tabulce 14 jsou uvedeny hrubé údaje o západní vládní pomoci; v prvním sloupci jsou částky představující celkový objem pomoci,

³⁸ S. Henderson (2003: 3) to shrnuje takto: „Do konce devadesátých let vydávala vláda USA na programy podporující demokracii téměř 700 milionů dolarů ročně, které byly rozdělovány mezi asi stovku zemí Latinské Ameriky, východní Evropy a někdejšího Sovětského svazu, subsaharské Afriky, Asie a Středního východu.“ Kromě vládních programů se na budování občanské společnosti podílela svými programy celá řada dalších aktérů, jako jsou mezi-
vládní organizace a soukromé nadace.

druhý obsahuje zdroje sloužící výlučně k podpoře demokracie a ve třetím je vypočítaný podíl prostředků jdoucích na podporu demokracie na celkové pomoci.

Tabulka 14: Západní vládní pomoc střední a východní Evropě, 1990–1999 (milióny USD)

	celkem (1990–1999)	Podpora demokracie	podpora demokracie v % celkové pomoci
USA	3 640	599	16,5
EU (jiná než Phare)	4 568	–	–
EU (Phare)	4 550	891	19,5

Zdroj: Mendelson a Glenn, 2002: 5. Čísla za EU nezahrnují pomoc z roku 1998.

Mezi neaktivnější podporovatele občanské společnosti v České republice patřily soukromé nadace z USA, například Fond bratří Rockefellerů, Nadace Charlese Stewarta Motta, Fordova nadace, Nadace Andrewa W. Mellona, Nadace Catherine T. MacArthurové a snad nejdůležitější z nich, Sorosův Fond otevřené společnosti. Podle některých odhadů poskytovala Sorosova síť téměř 30 procent všech nadačních peněz (Quigley, 1997).³⁹ V roce 1999 několik z nich (Fordova nadace, Fond bratří Rockefellerů, Institut otevřené společnosti, Nadace Charlese Stewarta Motta a Německý Marshallův fond Spojených států) představilo program nazvaný Trust pro občanskou společnost ve střední a východní Evropě, jehož cílem je podpora příznivého právního, finančního a politického prostředí pro občanské organizace v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Polsku, Slovensku, Slovinsku a Rumunsku (Mareš et al., 2006: 67).

Obecně vzato byly tyto soukromé nadační programy flexibilní a jejich realizaci nezatěžovala příliš velká administrativní náročnost. Z hlediska místních skupin poskytovaly poměrně snadno dostupné peníze. Nevyžadovaly finanční spoluúčast, jak to dnes činí EU, a poskytovaly počáteční a provozní kapitál, který byl zvláště

³⁹ Následující text čerpá z dokumentů, sekundárních zdrojů a rozhovorů (odkazy na rozhovory byly v této části záměrně minimalizovány).

důležitý v letech bezprostředně následujících po pádu komunismu (viz rozhovor 1, rozhovor 5, rozhovor 10, rozhovor 22). Jejich priority spočívaly v podpoře organizací v oblastech ochrany životního prostředí, genderové problematiky a práv etnických menšin i v podpoře zastřešujících organizací, komunitních projektů a filantropie (Mareš et al., 2006: 68).

Kromě projektů soukromých nadací byly v devadesátých letech v Československu a později v České republice realizovány i programy financované USAID. Úřadovna USAID byla sice roku 1997 uzavřena, ale i dnes tu probíhají některé její projekty (USAID, 2007). Programy orientované na občanskou společnost zahrnovaly školení pro nevládní organizace, grantové programy malého rozsahu zaměřené na organizace v oblasti lidských práv, sociálních služeb a ochrany životního prostředí a program Democracy Network. Vzhledem k tomu, že do distribuce grantů bylo zapojeno i velvyslanectví USA, celá procedura trpěla určitou byrokratickou zkomplikovaností (Quigley, 2000). V rámci těchto programů bylo prostřednictvím grantů rozděleno 135 milionů USD (Mareš et al., 2006: 71). Na začátku devadesátých let navíc dostaly od formálně nezávislé, ale veřejně financované a kontrolované Národní nadace pro demokracii (National Endowment for Democracy – NED) několik grantů i české odborové svazy (seznam podpořených projektů viz NED, 2007).

NED obvykle působí prostřednictvím čtyř institucí: Mezinárodního republikánského institutu (International Republican Institute), Národního demokratického institutu pro mezinárodní záležitosti (National Democratic Institute for International Affairs), Amerického centra pro mezinárodní solidaritu práce (American Center for International Labor Solidarity) a Centra pro mezinárodní soukromé podnikání (Center for International Private Enterprise) (Scott a Steele, 2005). Od roku 1992 do roku 1996 pomáhal rozvíjet občanskou společnost v České republice zejména Národní demokratický institut pro mezinárodní záležitosti (NDI). Jeho programy se původně zaměřovaly na politické strany a volební proces; v roce 1993 se tento institut začal věnovat také advokačním organizacím, protože za jednu z hlavních překážek rozvoje demokracie v zemi začal považovat „nedostatečné přímé zapojení občanů do záležitostí veřejné politiky“. V institutu si všimli, že i když existovalo mnoho různých sdružení, většina z nich „trpěla nedostatkem

zdrojů a neadekvátními organizačními a plánovacími dovednostmi“. V březnu roku 1994 začal NDI působit v Plzni, aby tam vytvořil „model, podle kterého by se mohli občané organizovat“. NDI pomáhal koalici komunitních organizací a jejich vedoucím představitelům poskytl školení o tom, jak budovat a řídit organizaci a prosazovat její zájmy. Z různých občanských skupin v Plzni vzniklo Centrum pro neziskové organizace. Toto Centrum poskytovalo lidem informace o občanském životě a organizovalo „školení pro místní sektor nevládních organizací v oblastech, jako jsou vztahy s veřejností, získávání prostředků, organizace a prosazování zájmů“. Na základě své plzeňské zkušenosti se NDI angažoval v roce 1996 při vytváření dalších dvou obecních koalic nevládních organizací v Jihlavě a Českých Budějovicích (citace a informace v tomto odstavci jsou převzaty z NDI, 2007).

Po pádu komunismu přicházely do Československa a později do České republiky se svými programy nejen agentury z USA, ale také jednotlivé evropské státy. V programu Matra–KAP (Malé projekty velvyslanectví) nizozemského ministerstva zahraničí, který se realizoval v letech 1995–2007, dostaly granty do 11 500 eur různé „české zájmové skupiny a komunitní organizace, které usilovaly o změnu společnosti a posilování občanské společnosti v České republice“ (MATRA, 2007). Do roku 2003 podpořil tento program přibližně 140 nevládních organizací a 220 projektů. V tomto období plynulo nejvíce prostředků do oblastí lidských a menšinových práv, pak následovaly oblasti sociálních služeb, vzdělání, životního prostředí a „good governance“ (v rámci posledně jmenovaného se pozornost soustředila na spolupráci mezi nevládními organizacemi a státními institucemi) (Mareš et al., 2006: 63). Česká republika získávala také fondy z nezávislých nizozemských nadací. V roce 1991 vytvořily čtyři z nich instituci nazvanou Kooperativní nizozemské nadace pro střední a východní Evropu (Cooperative Netherlands Foundations for Central and Eastern Europe, CNF), která se zaměřovala na sociální péči a prosazování zájmů zranitelných sociálních skupin (CNF, 2007). Působila v zemi až do roku 2003. Během své existence rozdělila CNF sedm milionů eur mezi 276 projektů (CNF, 2003: 26). Než se úplně stáhla, ustavila místní nadaci, která měla nahrazovat její aktivity.

Vláda Spojeného království, přesněji řečeno její ministerstvo pro mezinárodní rozvoj, rozdělovala pomoc pro střední a východ-

ní Evropu prostřednictvím takzvaného British Know How Fund, který byl řízen příslušnými úřady na britských velvyslanectvích v příjemcovských zemích. Své aktivity v České republice ukončil roku 2001 (Mareš et al., 2006: 64). Během své existence navázal partnerství s řadou nevládních organizací působících v oblastech „rovnoprávnosti menšin, lidských práv a ochrany životního prostředí“ (DFID, 2007: 11). Peníze rozdělovala – polovinu z nich prostřednictvím britských politických stran – také Westminsterská nadace pro demokracii (Westminster Foundation for Democracy), kterou financuje britské ministerstvo zahraničí. V České republice kromě podpory politických stran financovala také několik organizací občanské společnosti (seznam podpořených projektů viz NED, 2007).

Pro region byly významné i německé politické nadace, které se zaměřovaly především na reformu politických institucí. Každá německá strana zastoupená v parlamentu ve dvou po sobě jdoucích volebních obdobích může založit k sobě přičleněnou nadaci: Sociálnědemokratická strana je spojena s Nadací Friedricha Eberta, Křesťansko-demokratická unie s Nadací Konrada Adenauera, Křesťansko-sociální unie s Nadací Hanse Seidela a Svobodná demokratická strana s Nadací Friedricha Naumanna. Zelení původně založili tři nadace, ale později je spojili do jediné Nadace Heinricha Bölla (Phillips, 1999: 82). Oficiálně měly tyto nadace pomáhat nevládním organizacím, ale většina jejich aktivit se soustředila na organizace související s partnerskými politickými stranami (Mareš et al., 2006: 75).

Shrnuto: od počátku 90. let začala být v Československu a později v České republice aktivní celá řada externích aktérů, jejichž programy přímo ovlivňovaly situaci místního politického aktivismu. Na počátku dekády se jednalo především o programy financované z USA a jednotlivých evropských zemí, později začala nabývat většího významu EU. I když bylo mnoho zahraničních programů zaměřených na budování občanské společnosti na konci devadesátých let redukováno nebo ukončeno a ještě více jich bylo staženo po vstupu země do EU, zahraniční zdroje (jiné než fondy EU) podporují český nevládní sektor i nadále.

Jedním z důležitých zdrojů financování českých nevládních organizací byl program Phare ES/EU. Program Phare byl původně určen pro pomoc postkomunistickým zemím při ekonomické

transformaci a politických reformách; později se jeho poslání změnilo, protože měl pomáhat přístupujícím zemím připravit se na vstup do EU. Od začátku devadesátých let byl tedy zacílen především na oblasti, jako je restrukturalizace státních podniků, privatizace, rozvoj drobného podnikání a transformace trhu práce (Mareš et al., 2006: 11).

Tabulka 15: Programy Phare spravované NROS

	alokace (miliony eur)	datum ukončení
Phare 92	2,7	31. prosinec 1995
Phare 94	2,0	31. prosinec 1997
Phare 96	0,5	31. prosinec 1999
Phare 97	2,5	31. prosinec 2000
Phare 98	2,0	30. červen 2001
Phare, Access 2000	1,67	31. srpen 2004
Phare 2000	4,0	31. červenec 2004
Phare 2001	3,0	31. říjen 2004
Phare 2002	6,0	31. říjen 2005
Phare 2003	1,0	31. říjen 2006

Zdroj: NROS, 2003: 8.

Program nicméně poskytoval finanční pomoc rovněž v oblastech, jako je ochrana životního prostředí, vzdělání a rozvoj občanské společnosti. Pro implementaci tohoto programu v oblasti rozvoje občanské společnosti v České republice byla roku 1993 zřízena Nadace pro rozvoj občanské společnosti (NROS). Tabulka 15 ukazuje objem prostředků Phare spravovaných NROS během devadesátých let. V první dekádě své existence podpořila více než dva tisíce projektů v mnoha oblastech sahajících od poskytování služeb pro seniory až po prosazování zájmů spojených s genderovou a environmentální problematikou (NROS, 2002). Výše prostředků vynaložených na tyto projekty byla 293 253 119 Kč a 17 509 724 eur (zpočátku byly prostředky přidělovány v korunách, později v eurech). V současné době je program Phare v České republice ukončen a NROS administruje prostředky ze strukturálních fondů EU, které jsou určeny na podporu organizací občanské společnosti v oblasti sociálních služeb poskytovaných

osobám ohroženým sociálním vyloučením. NROS také implementuje program Transition Facility určený pro organizace, které pracují v oblastech, které není možné financovat ze strukturálních fondů (v roce 2004 se jednalo o 3 miliony eur). Tato podpora zahrnovala následující cíle: zvyšování efektivity činnosti organizací občanské společnosti, posilování činnosti organizací monitorujících a prosazujících zájmy občanů a posilování činnosti nevládních organizací při implementaci antidiskriminačního evropského práva (NROS, 2005: 15–22).

Proč transakční aktivisté?

Zahraniční programy financující budování občanské společnosti jsou v kontextu této studie pojaty jako explanační faktor, který vysvětluje vznik transakčního aktivismu, jak se rozvinul v České republice po pádu komunismu. Abychom mohli vystopovat vliv asistenčních programů, musíme nejprve objasnit jejich konkrétní model. Co bylo „obsahem“ těchto programů? Proč se zaměřovaly na podporu advokačních nevládních organizací a „přehlížely“ jiné typy kolektivních aktérů?

Převládající interpretace tvrdí, že zaměření zahraničních dárců na pomoc advokačním organizacím by se mělo chápat jako výsledek nekompetentnosti agentur, které tuto pomoc zprostředkovávaly (Wedel, 1998; Hrycak, 2002; Henderson, 2002, 2003; Narozhna, 2004). To je však velmi zjednodušující předpoklad. Oproti této převažující interpretaci má tato studie za to, že ve způsobu navrhování těchto programů a v jejich realizaci nebylo nic svévolného ani nekompetentního; dárci se spíše jen drželi zavedené logiky, která vedla jejich konkrétní volby směrem k organizačnímu modelu, s nímž byli dobře obeznámeni.

Volby organizačního modelu nikdy neprobíhají v institucionálním vakuu. V každé společnosti existuje jakýsi kulturně zakotvený „organizační repertoár“, který vymezuje aktivistům určité portfolio voleb (Clemens, 1993; Tarrow, 1998; della Porta a Diani, 1999). Tento repertoár, který je utvářen minulými volbami, zároveň určité jednání umožňuje a jiné znemožňuje. Umožňuje aktivistům stavět na vyzkoušených organizačních modelech, ale také omezuje okruh voleb, které jsou vůbec představitelné (Clemens, 1993).

Existující repertoár tak svazuje „racionalitu“ organizační volby prostřednictvím kulturně zakořeněného porozumění tomu, co je v dané společnosti považováno za racionální v určitém okamžiku. I když inovace jsou možné, vždy probíhají v kontextu předchozích organizačních voleb, které vytvářejí existující repertoár. Organizační vývoj tak není minulostí plně determinován, ale je jí utvářen; jinými slovy řečeno, není závislý na minulosti (past-dependent), ale na předchozím vývoji (path-dependent) (Hall a Taylor, 1996; Stark a Bruszt, 1998).

Ve stejné době, kdy se ve východní Evropě zhroutil komunismus, byla právě dokončena transformace organizačního kontextu občanské participace a mobilizace sociálních hnutí v USA. Zatímco do poloviny dvacátého století se život amerických občanských sdružení zakládal na organizacích s velkou členskou základnou, od té doby se začal rozvíjet nový dominantní vzorec občanského života, založený nikoli na široké participaci, ale na expertize, organizačních sítích a vnějším financování. Velké federace ustoupily relativně malým advokačním organizacím, kterým chyběla mobilizační schopnost předchozího organizačního typu. Podle pozorovatelů americké zájmové politiky přinesla do amerického občanského života tuto změnu mobilizace rozmanitých „nových“ hnutí, například hnutí za práva žen, gayů a leseb, etnických menšin a univerzitních studentů (Berry a Wilcox, 2007; Loomis a Cigler, 2002; Skocpol, 1999). Tato různá hnutí byla původně podnětána masivní mobilizací hnutí za občanská práva, za mír a proti válce ve Vietnamu (Berry a Wilcox, 2007: 21).

I když tato hnutí nejprve přicházela s novátorským a vůči většinovým normám podvratným repertoárem jednání, v průběhu relativně krátké doby se etablovala jako „veřejné zájmové skupiny“, kombinující příležitostně přímé akce s umírněnými lobbistickými strategiemi v rámci oficiální struktury federálních politických institucí. Theda Skocpolová, která vychází z údajů D. Minkoffové, tvrdí, že, „v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let směsice skupin bojujících za různá práva rychle přešla od kulturních, protestních sdružení a organizací sociálních služeb k politickým advokačním skupinám a poskytovatelům služeb, kteří se zároveň angažují při prosazování určitých zájmů“ (Skocpol, 1999: 472). Dále: v reakci na měnící se strukturu politických příležitostí americké politiky tyto skupiny stále více zaměřovaly svou pozornost

na federální úroveň. To se zase přirozeně odráželo v rostoucím počtu washingtonských kanceláří věnujících se rutinnímu lobbování a politice uplatňování vlivu (politics of influence) spíše než politiky konfliktu (contentious politics).

Na rozdíl od tradičních organizací, které se opíraly o členskou základnu nejen při získávání vlivu, ale také pokud šlo o jejich finanční zabezpečení, nové advokační skupiny vykazují odlišný vzorec. Místo shromažďování členských příspěvků tyto organizace získávají finance z externích zdrojů, tj. od nadací, korporací a vládních agentur, a shromažďují příspěvky prostřednictvím standardních marketingových metod přímého oslovení příspěvatele a reklamy. Z hlediska získávání zdrojů tak tyto nové skupiny spoléhají do značné míry na patronát. V důsledku toho ani organizace prohlašující, že zastupuje rozsáhlou sociální skupinu, „nepotřebuje absolutně žádné členy“ (tamtéž: 494). Tyto organizace rovněž mnohem více než jejich na členství založení předchůdci spoléhají na odborné znalosti a práci vysoce vzdělaných profesionálů.

Skocpolová zachycuje trendy, které v současné době identifikuje řada badatelů americké politiky a které lze shrnout následovně:

1. Od šedesátých let dvacátého století došlo k ohromnému nárůstu počtu zájmových skupin v americké politice. Například jedna studie zájmových organizací uvádí, že zatímco v roce 1968 existovalo ve Washingtonu přibližně 10 000 skupin, v polovině devadesátých let to bylo už kolem 22 000 organizací (viz Berry a Wilcox, 2007: 16; Loomis a Cigler, 2002). Zvláště boom tzv. občanských (či veřejných) zájmových skupin, tj. stručně řečeno skupin prosazujících zájmy, které nevyrostají z bezprostředních materiálních potřeb určitých sociálněekonomických vrstev populace, byl velmi impozantní. Léta 1960–1980 byla „obdobím explozivního růstu, v němž počet občanských skupin rostl dvakrát rychleji než všechny typy profesních a zaměstnaneckých skupin“ (Walker, 1983: 394). Do roku 1980 tak tvořily 20 procent všech washingtonských zájmových skupin (Loomis a Cigler, 2002: 11). *Shrňme-li to, v USA došlo k podstatnému růstu počtu zájmových skupin. Zároveň s tím se občanské zájmové skupiny staly mnohem viditelnějšími než dříve.*
2. V důsledku této mobilizace veřejných zájmových skupin, jako jsou skupiny bojující za práva žen, ochranu životního prostředí

a zájmy spotřebitelů, kterou původně podnítila hnutí za občanská práva a proti válce ve Vietnamu, vstoupil do americké politiky nový typ zájmů. Na rozdíl od skupin vznikajících na bázi profesní a zaměstnanecké příslušnosti tyto nové organizace vyjadřují postmaterialistické požadavky nesouvisející s konkrétním materiálním prospěchem určité sociální skupiny. Jinými slovy řečeno, „veřejná zájmová skupina usiluje o kolektivní prospěch, z jehož dosažení nebudou mít selektivní a materiální prospěch členové nebo aktivisté této organizace“ (Berry citovaný v Berry a Wilcox, 2007: 22). *V kostce řečeno, během druhé poloviny 20. století vstoupily do univerza americké zájmové politiky postmaterialistické požadavky.*

3. Aktivismus veřejných zájmových skupin již není založen na členství v organizacích, ale vychází z malých a profesionalizovaných advokačních organizací, které mobilizují zdroje odlišným způsobem než organizace starého typu (Skocpol, 1999; Walker, 1983). *To znamená, že mezi americkými zájmovými skupinami došlo k organizační inovaci: organizace založené na členství byly doplněny a do jisté míry nahrazeny malými profesionálními advokačními skupinami.*

Mobilizace sociálních hnutí na konci šedesátých a počátku sedmdesátých let spustila v USA boom organizací sledujících veřejný zájem. Aby tato hnutí mohla dlouhodoběji přežít, musela rozvinout organizační platformy, které byly podmínkou pro získání stabilního přístupu ke zdrojům prostřednictvím *patronátu*. Taková institucionální platforma šla ruku v ruce s profesionalizací. Jak dokazuje Jenkins (1998) ve svém výzkumu amerických nadací v letech 1953–1980, většina financí distribuovaných mezi organizace amerických sociálních hnutí plynula nikoli k v sociálních sítích zapuštěným, ale naopak právě k profesionalizovaným organizacím. Zatímco „zapuštěné“ organizace „čerpají své zdroje především od lidí, kteří mají z jejich činnosti prokazatelný prospěch“, profesionální organizace „jsou provozovány placeným personálem, čerpají své zdroje od institucí a izolovaných sociálních skupin a spíše než aby organizovaly ty, kteří z jejich činnosti mají mít prospěch, hovoří v jejich jménu“ (tamtéž: 208). Jenkins dále rozděluje kategorii profesionálních organizací hnutí na advokační organizace a organizace technické podpory. Ukazuje pak, že zatímco „za-

puštěné“ organizace obdržely ve zkoumaném období 23 procent rozdělených peněz, advokační organizace obdržely 32,1 procent a organizace technické podpory 37,4 procent. Dárci preferovali profesionální organizace, protože „jsou dostatečně izomorfní s hierarchickými a profesionalizovanými organizacemi v podnikatelské oblasti i v neziskovém světě, z nichž pocházejí členové představenstev a ředitelé nadací“ (tamtéž: 210). Profesionální organizace získaly v očích dárců mnohem větší legitimitu než decentralizované a dobrovolníky vedené „zapuštěné“ organizace sociálních hnutí.

Jenkinsovy závěry potvrzují i jiné studie. Walker (1983) dokládá, že radikální skupiny, jako byli například Studenti pro demokratickou společnost (ikonická organizace studentského hnutí v 60. letech v USA), které nejsou schopny splnit požadavky dárců, nepřežívají původní vlnu intenzivní mobilizace. Mezi občanskými skupinami v USA byl zvláště důležitým mechanismem získávání zdrojů patronát. Například v sedmdesátých letech přispěla Fordova nadace přibližně 21 miliony dolarů „liberálním skupinám spadajícím do jejího programu podpory organizací právníků ve službě veřejného zájmu“ (Berry a Wilcox, 2007: 49). Když Walker srovnává profesní a zaměstnanecké skupiny s neprofesními, tj. občanskými, přesvědčivě dokazuje, že patronát jednotlivců a nadací měl jak při vzniku občanských skupin, tak při zajištění jejich trvalejší existence kritický význam.

Různé nadace a filantropické organizace hrály od šedesátých let při vzniku advokačních občanských skupin *klíčovou roli*. Podle Walkera to vzhledem k situaci občanských skupin, které nemohou počítat s „hotovou komunitou čekající, až bude zorganizována“, bylo jen přirozené. Zatímco ve Walkerově vzorku obdržela peníze na rozjezd z vnějších zdrojů jen necelá polovina (49 procent) zaměstnaneckých skupin, tento podíl činil u občanských skupin 89 procent (vlastní výpočet na základě Walker, 1983: 398). Totéž platí pro jejich organizační přežití: zatímco v osmdesátých letech byly občanské skupiny schopny získávat prostřednictvím mechanismů agregace a samostatné produkce méně než 50 procent zdrojů, zaměstnanecké skupiny získávaly prostřednictvím těchto mechanismů více než 75 procent svých prostředků (vlastní výpočet na základě údajů tamtéž: 400). Patronát nadací, jednotlivců a státu tak zásadně přispíval k ustavení i přežití občanských skupin

v USA (viz také Berry a Wilcox, 2007; Edwards a McCarthy, 2004; Loomis a Cigler, 2002).

Institucionální patronát nad skupinami v USA vedl jak k jejich postupné profesionalizaci, tak ke změnám skladby jimi sledovaných problémů. Jenkins a Halcli (citovaní v Edwards a McCarthy, 2004) ukazují, že zatímco v roce 1960 téměř 95 procent všech nadačních peněz šlo ke skupinám, které se zabývaly problematikou ekonomické spravedlnosti, tento podíl klesl v roce 1990 jen na 40 procent. A zároveň: „Téměř jedna třetina celkové sumy šla roku 1990 ke skupinám obhajujícím práva žen a k environmentálním skupinám a více než polovina z toho plynula k profesionalizovaným advokačním skupinám a k organizacím technické podpory“ (tamtéž: 123). Jinými slovy řečeno, nadační podpora se zaměřovala na postmaterialistické otázky prosazované nově ustavenými občanskými skupinami. Americké nadace vytvořily podmínky, které přály rozvoji americké formy transakčního aktivismu.

Důsledky externího financování v České republice

Jak bylo řečeno výše, americké nadace vstoupily po pádu komunismu i do České republiky. Jaký dopad to mělo na politický aktivismus v této zemi? Na začátku devadesátých let byly americké nadace obeznámeny s advokačními organizacemi jako se zavedenou formou politické reprezentace. Doma je už dlouhou dobu podporovaly a chtěly, aby se tato forma rozvíjela i v postkomunistických zemích (podobnou myšlenku viz Aksartova, 2006). V tomto procesu nebylo nic naivního nebo nekompetentního, jak se snaží dokázat někteří kritikové nadačního financování; dárcovské agentury se prostě jen držely cesty, kterou se americká politika ubírala již od šedesátých let. V důsledku toho se model „lobbistů bez členů“ společně s postmaterialistickými tématy, s nimiž původně přišly občanské skupiny v USA, začal exportovat do zahraničí.

Když americké nadace po roce 1989 začaly hledat legitimní reprezentanty občanské společnosti, které by svými programy podpořily, vtiskly tím střední a východní Evropě podobný vzorec, jaký se v USA rozvíjel od konce šedesátých let. Nadační financování bylo poskytováno formálně registrovaným a více či méně

profesionálně řízeným nevládním organizacím. Tím se organizační model advokační nevládní organizace rozšířil po celém regionu SVE (viz také Narozhna, 2004; Aksartova, 2006). Americké nadace vytvářely spojení, tj. zprostředkovávaly mezi jejich domácími prostředím a postkomunistickými státy, a tím, že „certifikovaly“ model formalizované nevládní organizace, přispívaly k šíření tohoto konkrétního organizačního vzorce vně jeho původní prostředí (k zde použité terminologii viz McAdam et al., 2001; Tilly, 2004; Tarrow, 2005; Tilly a Tarrow, 2007). Nadace tak působily jako zprostředkovatelé v procesu, který Tarrow označil za „zprostředkovanou difuzi“: zprostředkovatelé se sice nemusejí nikdy angažovat ve skutečné politice, ale „jejich klíčová pozice mezi jinak nepropojenými místy může ovlivnit obsah informací, které jsou zprostředkovávány“ (Tarrow, 2005: 104).

Kromě zprostředkované difuze rozlišuje Tarrow mezi „relačními“ a „nerelačními“ formami rozptylu. Relační difuze probíhá prostřednictvím interpersonálních sítí mezi lidmi; její nerelační verze označuje proces rozptylu „mezi lidmi, kteří mají málo sociálních vazeb nebo je vůbec postrádají“, proto probíhá prostřednictvím kanálů masových médií a komunikace (tamtéž; viz také Soule, 2004). V procesu přejímání diskursu nevládních organizací v České republice působily obě formy, první v podobě interpersonálních sítí, které propojovaly část politické elity, aktivisty občanské společnosti a jejich zahraniční protějšky; druhá ve spisech někdejšího prezidenta Havla a okruhu veřejně činných intelektuálů kolem něj, kteří se důsledně stavěli ve prospěch začlenění nevládních organizací do politického procesu (Pehe, 1996, 1998; Frič, 2001).

„Spor o občanskou společnost“ hrál v devadesátých letech v české veřejné diskusi významnou roli (viz Fiala, 1999). Zatímco Havel svými projevy a spisy politické funkce občanských sdružení neustále obhajoval a různé nevládní organizace aktivně podporoval dokonce i v zásadních konfliktech s úřady, jeho hlavní oponent V. Klaus se naopak obával nebezpečí kolonizace demokratické politiky podle něj nikomu neodpovědnými nevládními organizacemi.

Politickou debatu v České republice v devadesátých letech ovládaly tyto dvě pozice. Klaus viděl základní předpoklad pro vytvoření občanské společnosti ve fungování tržní ekonomiky a ve

svobodné soutěži politických stran. V této perspektivě se pokládaly za klíčové instituce demokratického režimu trh v ekonomice a konkurence stran v politice (viz Císař a Kopeček, 2008). Toto realistické pojetí demokracie bylo doplněno v podstatě neoliberálním chápáním občanské společnosti (viz Barša a Císař, 2004). Na rozdíl od svých kritiků pokládal Klaus občanskou společnost za souhrn jednotlivců sledujících své zájmy na trhu, který měl být v jeho koncepci hlavním motorem postkomunistické transformace (viz Znoj, 2005). Klaus věřil, že liberalizace ekonomiky vytvoří prostor pro autonomní individuální aktivitu, která posune zemi od plánované ekonomiky směrem k fungujícímu tržnímu systému.

Opačnou vizi, favorizující pluralitu nevládních veřejných zájmových skupin, ztělesňoval Havel. Ve svých spisech z období před rokem 1989 Havel chápal občanská sdružení nejen jako integrální součást demokracie, ale jako *alternativní způsob demokracie* (Havel, 1990). Havel nevěřil politickým stranám a své naděje vkládal do systému založeného na občanské sebeorganizaci a přímé participaci. Po pádu komunismu svou pozici posunul směrem k pluralistickému ideálu, protože argumentoval proti politickým stranám už nebylo dále možné. V devadesátých letech tak chápal občanské skupiny nikoli jako náhradu za strany, ale jako sílu, která bude schopna strany a profesionální politiky *vyvažovat*. Proto horlivě podporoval nové advokační skupiny, které se začaly objevovat po roce 1989. Podle Havla by neměla být občanská společnost ztotožňována s trhem, ale měla by naopak reprezentovat zvláštní sféru společnosti odlišnou nejen od trhu, ale také státu. Občanská společnost měla představovat třetí pilíř demokratické společnosti. V takto chápané občanské společnosti se sdružují občané jakožto nositelé občanských a politických práv a účastní se politického života země (viz také Znoj, 2005).

Zatímco Klaus se ve své vizi spokojil s občany jako účastníky v pravidelných volbách, Havel chtěl, aby se do politiky zapojili mnohem aktivněji. Občané se podle něj nejen účastní voleb, ale také se seskupují v občanských sdruženích (ve skutečnosti v advokačních nevládních organizacích), jejichž prostřednictvím ovlivňují veřejnou sféru. Tato sdružení tak dávají občanům nástroj, s jehož pomocí se mohou účastnit rozhodování volených politických představitelů. Další podrobnosti této dlouhé debaty nás zde nemusejí zajímat, postačí jen říci, že tento spor poskytl

Havlovi a jeho souputníkům mnoho příležitostí, aby znovu a znovu zdůrazňovali význam a nenahraditelnost advokačních nevládních organizací pro fungování demokracie (vice informací o této debatě viz v Dvořáková, 2002; Císař, 2006).⁴⁰

Důsledky difuze advokačních NGO se v České republice projevily ve všech třech dimenzích, které jsme sledovali v případě USA: v počtu organizací, skladbě požadavků a v organizační formě organizací sociálních hnutí, které vznikaly po zhroutilí starého režimu:

1. Po roce 1989 došlo v postkomunistické Evropě k ohromnému zvýšení počtu advokačních organizací. Tento fakt je široce doložen empirickými daty a byl charakteristický i pro vývoj České republiky v období po roce 1989 (Vajdová, 2005). V tomto období země zažívala enormní nárůst počtu nevládních organizací. V roce 1990 jich existovalo méně než čtyři tisíce; do konce roku 2006 už bylo těchto organizací registrováno téměř 95 tisíc (USAID, 2006). Přesný počet v současnosti působících organizací však neznáme, celkové číslo obsahuje i organizace, které již neexistují nebo nikdy činnost nevykonávaly. Přesto můžeme říci, že mnoho z nově ustavených organizací patří do kategorie veřejných zájmových skupin. P. Frič et al. (1999) uvádějí, že podíl zaměstnanosti v environmentálních a advokačních organizacích na celkové zaměstnanosti v neziskovém sektoru v polovině devadesátých let byl sedm procent (viz tabulku 9). O současnou situaci nemáme žádná celková čísla a musíme se spoléhat na kvalitativní studie (viz např. Fagan, 2004 o environmentalistech; Saxonberg, 2001; Hašková a Křížková, 2006 o skupinách obhajujících práva žen; Štěpán, 2001 o skupinách na obranu spotřebitele a Long, 1999; Vráblíková, 2006b o skupinách gay a lesbického hnutí).

⁴⁰ Ve skutečnosti pomáhal Havel šířit koncept občanské společnosti v obou směrech. Na jedné straně příslušel ke skupině východoevropských disidentů, kteří mu v osmdesátých letech pomohli propůjčit nezpochybnitelnou legitimitu, když jej stavěli proti utlačovatelské politice komunistických států. V očích promotérů demokracie z USA to byl jeden z důležitých faktorů, které dávaly myšlenku občanské společnosti novou přesvědčivost (Carothers, 1999). Na druhé straně svými spisy a neustálými odkazy k americké demokracii přispíval k tomu, aby tato myšlenka po zhroutilí režimu zakořenila i v širší české veřejnosti.

2. Jak ukázala naše kvantitativní analýza, noví transakční aktivisté vykazovali (v protikladu ke starému aktivistickému modu) portfolio převážně postmaterialistických politických požadavků. Ve svých veřejně vznášených požadavcích se v zásadě zaměřovali na ochranu životního prostředí a problematiku lidských práv. Lze se tak ptát, kde byl zdroj této orientace, protože ta se nedá z domácích zdrojů přesvědčivě odvodit. Výzkum postojů české populace totiž dokázal, že ve srovnání se západoevropskými zeměmi nevykazovali Češi v devadesátých letech výraznou postmaterialistickou orientaci. I když L. Rabušic (2000) ukazuje, že i v České republice se v devadesátých letech projevovaly určité trendy k dematerializaci a postmaterializaci, a to zvláště v nejmladší dospělé populaci, stěží to může vysvětlit převahu postmaterialistických požadavků u transakčních aktivistů. Spíše došlo k tomu, jak také napovídají dostupné studie, že jejich agenda a v důsledku toho i jejich požadavky byly ovlivněny západními dárci, kteří je nutili zaměřit se na problematiku, které se obvykle věnovaly veřejné zájmové skupiny v zemích jejich původu (Carothers, 1999; McMahan, 2001; Hicks, 2004). Podobně jako americké občanské skupiny i veřejné zájmové skupiny v SVE byly usměrněny k postmaterialistickým tématům nadacemi z USA. Tento trend přetrvává i pod vlivem EU.
3. Ve shodě s vývojem v USA je i veřejný zájmový aktivismus v České republice založen na malých profesionalizovaných advokačních organizacích. Jedinou výjimkou je Český svaz žen, který zdědil svou členskou základnu z předchozího režimu. Jiné skupiny hájící práva žen často tvoří jen hrstka aktivistek, někdy dokonce jen několik profesionálek (Hašková, 2005). Podle informací z rozhovorů je situace v jiných sektorech stejná; dokonce i největší organizace mají sotvakdy více než několik desítek profesionálních aktivistů.

ZAHRANIČNÍ FINANCOVÁNÍ JAKO ZDROJ TRANSAKČNÍ KAPACITY

Jak bylo řečeno v předcházející kapitole, advokační organizace spoléhaly téměř plně na zahraniční financování od samého počátku devadesátých let. Výzkumné studie různých sektorů politického aktivismu v České republice se shodují v tom, že tyto organizace se staly téměř plně závislé na zahraničním financování a v důsledku toho ztratily motivaci mobilizovat domácí individuální podporovatele. Podle převládající interpretace byly organizace sociálních hnutí kvůli závislosti na zahraničním financování *kooptovány* politickým systémem, depolitizovány, umírněny ve svých požadavcích a relativně institucionalizovány z hlediska organizační struktury (viz také výše). Namísto potenciálně konfliktních sociálních hnutí daly podle této perspektivy strukturální podmínky po pádu starého režimu vzniknout veřejným zájmovým skupinám, v jejichž čele stáli aktivisté, kteří byli lépe vyškoleni v podávání žádostí o granty a v lobbování než v umění mobilizovat (McMahon, 2001; Hicks, 2004; Fagan, 2005). Tento tlak ke kooptaci údajně usnadňovala jak absence mobilizace původních sociálních hnutí, která by předcházela zhroucení komunistického režimu, tak také odkaz komunismu, který byl jakékoli občanské angažovanosti velmi nepříznivý (Howard, 2003). Podobně jako jiné středo- a východoevropské země ani Česká republika neměla zkušenost s obdobím mobilizace nových sociálních hnutí, jakou měly USA a bývalé západoevropské země, a nebyla ani schopna čerpat z nějaké jiné současné tradice občanské organizace.

Zbývající část této studie se zaměří na dopad zahraničního patronátu na sektory nového aktivismu uvedené výše: na skupiny hnutí environmentálního, lidskoprávního a za práva žen. Tyto tři sektory budou srovnány s příkladem nového radikálního aktivismu – s anarchistickým hnutím. Předložená zjištění zpochybní výše uvedenou tezi o kooptaci. Budu tvrdit, že i když zahraniční patroni skutečně *usměrňují* místní organizace k profesionalizaci a formalizaci, toto usměrnění nemusí nutně doprovázet depolitizace a umírnění v požadavcích. Místní organizace sice nejsou

schopny mobilizovat jednotlivce, nicméně některé z nich se staly poměrně účinnými obhájci zájmů, kteří jsou schopni zpochybňovat převládající normy nikoli navzdory zahraniční závislosti, ale právě díky ní. Zvláštní pozornost bude věnována evropeizaci politického aktivismu, která je v literatuře převážně interpretována jako přetrvávání negativních trendů z minulosti (viz níže). A protože text se zaměří nejen na bezprostřední dopad vstupu do EU, ale bude sledovat změny ve vybraných evropských sítích nevládních organizací, nabídne mnohem komplexnější obraz, než poskytuje dominantní diskurs.

Environmentální aktivismus a jeho evropeizace

Pokud jde o financování environmentálního aktivismu po pádu komunismu, první postkomunistická vláda ustavila Státní fond životního prostředí, který shromažďuje peníze z pokut a licencí znečišťovatelů. Tyto peníze však nebyly určené pro advokačně orientované organizace, ale proudily k „apolitickým ochránářským projektům, které byly realizovány staršími environmentálními organizacemi“ (Fagan, 2004: 91). Nově ustavené organizace musely žádat o podporu různé jiné instituce, především zahraniční nadace a další subjekty. Výsledkem byla podle Fagana a jiných kritiků mezinárodních asistenčních programů celková deradikalizace hnutí. Namísto toho, aby advokační organizace předložily nějakou alternativu k mainstreamovému liberálně-tržnímu pohledu na ochranu životního prostředí, přijaly tento liberální názor a usilovaly o to, aby byl jejich hlas slyšet ve veřejné diskusi. Podle Fagana tak tyto organizace „dychtily dokázat svůj profesionalismus stejně jako svou blízkost k politickému procesu a k médiím“ (tamtéž: 99). Za svůj politický vliv však musely platit vysokou cenu. Musely se zřítí protestu ve prospěch běžné politické činnosti a lobbování, které zase vyžadovaly větší profesionalizaci z jejich strany. Navíc ztratily schopnost nezávisle rozhodovat o své agendě. Aby mohly získávat nadační financování, musely přizpůsobit své cíle preferencím dárců (Hallstrom, 2004; Bell, 2004; Hicks, 2004).

Jak ukázaly předchozí části, na počátku devadesátých let podporovaly tento sektor sociálních hnutí hlavně nadace z USA a zdroje z jednotlivých západoevropských států. Na konci deva-

desátých let, kdy už byla země na jisté cestě do EU, se tito dárci začali stahovat. Vakuum zaplnily předstupní fondy rozdělované prostřednictvím NROS, peníze z UNDP a pokračující programy Sorosovy nadace. Jak v druhé polovině devadesátých let získávaly na významu fondy EU, dále se zvyšoval tlak ve směru nahrazování protestu „institucionálními postupy – lobbováním, konzultacemi o legislativních návrzích, výzkumem a psaním zpráv a memorandum, navštěvováním veřejných shromáždění“ (Hicks, 2004: 225). Podle kritických hlasů bylo výsledkem tohoto tlaku další pokřivení vývoje autonomního environmentálního hnutí, protože finance EU jen posilovaly už zavedené vztahy závislosti na externích dárcích. Finanční strategie EU se sice obecně významně liší od dřívější nadační politiky svým důrazem na dlouhodobou udržitelnost nevládních organizací, nicméně opakuje starý vzorec tím, že pokračuje v rozdělování prostředků na základě projektů. Fagan (2005) proto uzavírá:

„Na jedné straně EU prosazovala a stále prosazuje místní fundraising a nezávislost na dárcích, kdežto na straně druhé nabízí přímé financování projektů, které se většinou týkají ochrany a ekologického vzdělávání a po nevládních organizacích vyžadují, aby podávaly zprávy, navazovaly vztahy s podnikatelskou sférou a vládou a stále více se nechaly vtahovat do implementace a monitorování environmentální politiky – jinými slovy řečeno, udržuje finanční kontext, na který byly nevládní organizace zvyklé a který prokazatelně potřebují opustit.“ (str. 539)

Uvedená argumentace tedy silně podtrhuje závislost na zahraničním financování jako důležitý důvod, který vede advokační organizace k tomu, aby profesionalizovaly své aktivity a mírnily své strategie. Pokud by se organizace sociálních hnutí měly stát autonomnějšími a militantnějšími aktéry, musely by podle této argumentace změnit strukturu příjmů svých rozpočtů ve prospěch individuálních příspěvků české populace. Taková změna by údajně organizacím dovolila formulovat nezávislejší agendu než dnes. Jejich agenda by tím odrážela potřeby místního obyvatelstva, místo aby se snažila vyhovět požadavkům dárců. Navíc by organizace byly zproštěny povinnosti skládat účty svým dárcům, což by jim umožnilo angažovat se v konfliktnějším kolektivním jednání. A. Fagan

(tamtéž: 533) proto doufá v občanskou společnost, která by sestoupila „z elitní úrovně organizací ‚řešících problémy‘, které působí na periferii elit, ke grassroots hnutím a organizacím, které chápou občanskou společnost jako nástroj artikulace alternativních perspektiv a názorů a mocenského soupeření...“. Aby se přiblížily tomuto ideálu, „české environmentální nevládní organizace musejí následovat západoevropský příklad a získat širší členskou základnu, která by jim poskytla udržitelný příjem“ (tamtéž: 530).

Následující text bude srovnávat organizace, jako je Hnutí DUHA, které jsou závislé na zahraničním financování, s jedinou environmentální advokační organizací, která se dokázala stát na zahraničním financování nezávislá, a prokáže, že výše uvedená očekávání nejsou opodstatněná. „Klíčový případ“ pro ověření těchto hypotetických očekávání představuje organizace Greenpeace Česká republika, protože si skutečně dovedla do roku 2002 vytvořit solidní základnu individuálních přispěvatelů.⁴¹ Přejmenším by se tedy měla alespoň blížit ideálu militantního aktéra. Ve skutečnosti se tomuto ideálu vůbec nepodobá. Oproti Faganovi lze tvrdit, že organizace závislé na zahraničním financování mohou být ve svých postojích a strategiích fakticky radikálnější než organizace, které se musejí ohlížet na většinové veřejné mínění, aby byly schopny mobilizovat potenciální přispěvatele.

Greenpeace Česká republika musela v druhé polovině devadesátých let čelit těžkým finančním problémům, které vedly Greenpeace International k rozhodnutí pomoci navrhnout plán, který by zajistil české organizaci plnou finanční soběstačnost. Greenpeace Česká republika začala tento reformní plán realizovat v roce 1998 a chtěla dosáhnout finanční soběstačnosti do roku 2001. Aby splnila plánované cíle, organizace zaměstnala profesionální fundrisery a dřívější manažer ze soukromého sektoru byl jmenován ředitelem. Ambiciózní cíle plánu tedy přispěly k rostoucí profesionalizaci organizace a vedly k zavedení formalizovanějších metod managementu (rozhovor 2).

Důsledky se projeví i v agendě organizace. Protože se organizace Greenpeace snažila rezonovat s širším veřejným míněním, upustila od některých kontroverzních kampaní, které v té době

probíhaly v České republice, jako byla kampaň proti dostavbě druhého bloku jaderné elektrárny v Temelíně. Přestože Greenpeace International tlačila na českou skupinu, aby se v této věci angažovala jako na začátku devadesátých let, místní organizace to v době reformního plánu nepokládala za moudré vzhledem k tomu, že by to mohlo odradit potenciální přispěvatele. V devadesátých letech sice probíhala poměrně masivní kampaň proti této elektrárně, ale veřejné mínění bylo stále příznivě nakloněno dokončení její výstavby (CVVM, 2001). Kampani dominoval český člen mezinárodní organizace Friends of the Earth, Hnutí DUHA, které se podílelo na konvenčních i nekonvenčních akcích zaměřených proti elektrárně (viz výše).

Protože veřejné mínění nebylo oponentům Temelína příznivě nakloněno, Greenpeace se rozhodla vytvořit takový „kampaňový mix“, který by byl pro potenciální podporovatele atraktivnější, a vyhýbat se příliš kontroverzním otázkám, přejmenším dokud nebude dosaženo cílů reformního programu (rozhovor 2):

„Když jsme byli v tom plánu dosažení soběstačnosti, ... tak několik lidí tady v kanceláři se prostě bálo jít do hodně kontroverzních témat. A Temelín před spuštěním do roku 2000 byl hodně kontroverzní téma... Přirozeně na lesy, na velryby a na tato vyloženě zelená témata se získává podpora snadněji než na kouřící elektrárny. To je něco, co je obecně známé a souvisí to s tím, čemu se říká vhodný kampaňový mix.“

V důsledku toho se česká organizace zaměřila na velryby a její kampaň pomohla zemi dostat do Mezinárodní velrybářské komise, aby tam posílila skupinu takzvaných antivelrybářských států. Jinými slovy řečeno, ve snaze stát se nezávislou na zahraničním financování se Greenpeace zaměřila na zlepšování svého „kampaňového mixu“, což s sebou neslo umírněnost a vyhýbání se politicky kontroverzní problematice, která by mohla vyvolat negativní reakci veřejnosti. Díky profesionalizaci a nekontroverznímu postoji Greenpeace vyhrála boj o finance a dokázala do roku 2002 získat dostatečný počet individuálních přispěvatelů (viz tabulku 10).

Z hlediska organizačního vývoje a volby strategií tak na první pohled Greenpeace velmi připomíná ty organizace, které zůstávají

⁴¹ K diskusi testování v kvalitativním výzkumu viz například Eckstein (1975) a Mahoney (2007).

závislé na zahraničním financování a jsou tedy, podle Fagana a ostatních kritiků, nuceny slevit ze svého potenciálně bojovného stanoviska. Rovněž v případě Greenpeace můžeme pozorovat tendenci k profesionalizaci a k umírněnosti. I když jinými cestami než organizace závislé na zahraničním financování, také Greenpeace skončila v situaci profesionálně vedené veřejné zájmové skupiny. Navíc: stejně jako organizace závislé na zahraničním financování, které jsou nuceny věnovat nemalé zdroje na získávání grantů, tedy na administrativu, také Greenpeace věnuje podstatnou část svých zdrojů na to, aby se udržela jako soběstačná organizace. Velká část jejího rozpočtu jde na fundraising (viz tabulku 16) a v roce 2006 čtyři z jejich čtrnácti zaměstnanců pracovali na plný úvazek na tomto úkolu (rozhovor 2).

Tabulka 16: Výdaje Greenpeace Česká republika (% celkových výdajů; 2000–2002)

aktivity	2000	2001	2002
kampaně	20,2	19,0	29,6
média a komunikace	5,8	5,2	15,2
fundraising	49,7	53,6	38,3
administrativa a ostatní náklady	24,3	22,2	16,9

Zdroj: *Výroční zprávy. Vypočteno autorem.*

Nezávislost na grantech tedy Greenpeace neumožnila, aby se stala „vyzyvatelem systému“. Ve skutečnosti je tomu tak, že aby se stala přijatelnou na domácím trhu, musela se tato organizace přizpůsobit požadavkům domácího veřejného mínění. Nelze než uzavřít, že právě závislost na zahraničním financování ve skutečnosti *umožňovala* některým organizacím plout proti proudu veřejného mínění a prezentovat agendu, která by jinak nikdy nenašla cestu do veřejné diskuse. To se jasně ukázalo, když Hnutí DUHA vstoupilo do sporů kolem jaderné elektrárny Temelín (viz výše). Velmi podobná situace charakterizovala otázku domácího násilí. Ta byla domácím skupinám hájícím práva žen „diktována“ jejich zahraničními partnerskými organizacemi. Bez tohoto tlaku by se tento problém, vzhledem k tomu, jak byl v této zemi na začátku devadesátých let přehlížen a dokonce vysmíván,

pravděpodobně nikdy nedostal do politické diskuse (viz Fábíán, 2006 a níže).

Případ Temelína vhodně ilustruje efektivitu ze zahraničí financovaného aktivismu. Fakt, že Hnutí DUHA bylo závislé na zahraničních zdrojích financování a bylo součástí transnacionální struktury, nutně nepodkopalo jeho relativně konfliktní postoj. Ve skutečnosti opak byl pravdou. Díky svým transnacionálním vazbám navíc organizace ze zahraničí získala značné kulturní zdroje, tj. expertizu a aktivistické know-how. Tento mechanismus přebírání znalostí a zkušeností, který charakterizoval organizační vývoj Hnutí DUHA od počátku devadesátých let, se zintenzivňoval s blížícím se datem rozšíření EU (rozhovor 1). Rozšíření EU situaci environmentalistů definitivně změnilo. Tuto proměnu však nelze spojovat jen s přímým působením institucí EU a s dopadem jejich programů na aktivistické skupiny. Abychom poskytli doklady o evropeizaci environmentálního aktivismu v České republice, ještě se zdržíme u Hnutí DUHA (tj. českého člena organizace Friends of the Earth International) a Greenpeace. Jaké účinky mělo rozšíření na tyto skupiny?

Friends of the Earth International (FoEI) je globální environmentální síť; zároveň existují i regionální struktury vytvářené v rámci této organizace. Síť Friends of the Earth Europe (FoEE) byla založena v roce 1985 a provozuje stálou koordinační a lobbistickou kancelář v Bruselu, kde se podílí na environmentální lobbistické platformě G-10 (rozhovor 13, rozhovor 17). FoEE je největší a pravděpodobně nejsoudržnější regionální struktura v rámci FoEI. Tvoří ji 31 členských organizací (viz Doherty, 2006). Z hlediska Hnutí DUHA má tato evropská struktura mnohem větší význam než celosvětová síť. To se projevilo v roce 2003, kdy byl připraven celoevropský twinningový projekt *Growing Together*, který měl poskytnout platformu pro předávání organizačních zkušeností v rámci této struktury. Cílem bylo poskytnout členským organizacím ze zemí v té době přistupujícím k EU informace a know-how, které by jim umožnily posílit jejich organizační schopnosti a po přistoupení se stát platnými členy evropské sítě. Tento projekt měl mezi různými národními skupinami zprostředkovat kooperativní vztahy a nově přichozím měl nabídnout efektivní organizační modely. Zvláštní pozornost se věnovala fundraisingovým strategiím se zaměřením na mobilizaci individuálních

příspěvatelů (rozhovor 1, rozhovor 13). Jak dokládá tabulka 9, Hnutí DUHA skutečně tyto strategie využívalo, aby zvýšilo podíl individuálních příspěvatelů na svém rozpočtu.

V první fázi tohoto projektu se realizovala řada workshopů, následovaných předáváním a sdílením know-how na základě twinningu: Hnutí DUHA spolupracovalo s holandským členem FoEI a soustředilo se na metody vedení kanceláře. Česká organizace v té době postrádala jasnou strukturu a vztahy subordinace, což její ředitel pokládal za překážku dalšího rozvoje. Obecným cílem zapojení Hnutí DUHA do tohoto projektu byla profesionalizace jeho aktivit. Ke konci projektu nejprve dva lidé z amsterdamské kanceláře strávili tři dny v hlavní kanceláři Hnutí DUHA v Brně a následně cestovali čeští aktivisté do Amsterdamu, kde strávili jeden týden intenzivním výcvikem v oblasti managementu a fundraisingu. Celý projekt byl ředitelem Hnutí DUHA vyhodnocen jako velmi úspěšný (rozhovor 1). Ve svém hodnocení podtrhl fakt, že výcvik nebyl založen na povrchních prezentacích, ale na principu „učení se děláním“, což umožnilo skutečně efektivní transfer know-how:

„...měli jsme možnost být v té kanceláři, mluvit s lidmi, ptát se na detaily, takže to opravdu není otázka toho, že někdo během dvou hodin něco odprezentuje. To pochopení vzniká tím, že se o tom s těmi lidmi bavíme, že je možnost se doptat lidí na konkrétní detaily. Ty detaily často dělají tu věc efektivní... byly na to vyčleněné peníze právě z té sítě, peníze evropských Přátel Země... a z těchto peněz bylo umožněno platit nám tady jeden celý úvazek... čemu se v rámci toho projektu říkalo change agent. Což byl člověk, který byl tady odpovědný za realizaci změn a nových věcí, které přicházely ze Západu... Opravdu na těch schůzkách, na těch workshopech byli skutečně ‚top‘ lidé z vedení těch organizací... a zvlášť třeba Britové a Holanďané do toho investovali ty nejlepší kapacity, které měli. Takže tohle jsme velice oceňovali.“

Rozšíření EU prohloubilo spolupráci mezi členskými skupinami FoEE. Ve skutečnosti nešlo pouze o jednosměrný transfer modelů z bývalého Západu na Východ, jak by se mohlo zdát z výše uvedené citace. Rostoucí organizační schopnost východo-

evropských skupin se promítla i do lepší připravenosti aktivně se angažovat na evropské úrovni. Například Hnutí DUHA využilo své bruselské kontakty a dostalo lokální spor o rekonstrukci brněnského nádraží až do úřadoven Evropské komise. Podobně jako v případě Temelína (viz výše), i zde tak „exportovalo“ lokální záležitost na vyšší úroveň, v tomto případě na rovinu EU. Na základě úspěchu projektu *Growing Together* připravila organizace FoEE jeho modifikovanou verzi, která měla být zacílena na středomořskou členskou síť, jež se v organizaci obecně pokládala za slabou (rozhovor 13). V tomto programu mělo Hnutí DUHA hrát roli školitele. Nepotřebovalo se tak už pouze učit od jiných, ale naopak cítilo připravenost školit některé členy o nejlepších praktikách managementu. Hnutí DUHA také spolupracovalo s maďarskou a chorvatskou skupinou a poskytovalo jim výcvik (rozhovor 1).

Také Greenpeace využívá twinningové metody. Ty však nejsou připravovány konkrétně pro nějakou skupinu zemí, ale používají se všeobecně v celé organizaci. Noví zaměstnanci národních kanceláří se posílají k nějaké jiné skupině Greenpeace, pokud možno do Bruselu, aby u ní prodělali výcvik a získali základní přehled o tom, jak Greenpeace pracuje. V Bruselu běží výcvikový program (rozhovor 18),

„v němž se koordinátoři kampaní z jednotlivých zemí učí, jak funguje EU, jakým způsobem ovlivňují zájmové skupiny EU, jak lobbují soukromé firmy s přímým finančním zájmem na legislativě, jak pracují veřejné zájmové skupiny, jako je Greenpeace... Vzhledem k relativně nízkému věku personálu Greenpeace není z národnostního hlediska velký rozdíl v úrovni znalostí a dovedností mezi našimi kolegy v Polsku, v Maďarsku, na Slovensku atd. ve srovnání s Francií nebo Německem. Ve skutečnosti shledávám, že mnozí kolegové z přístupujících zemí mají větší povědomí o současné politice EU...“

Navíc probíhají pravidelná školení přímo v Praze, která provádějí zaměstnanci bruselské kanceláře Greenpeace, a koordinátoři jednotlivých kampaní se setkávají na celoevropských koordinačních schůzkách, které bývají zaměřeny na jejich konkrétní kampaň (rozhovor 2). Podobně jako v případě Hnutí DUHA prohloubilo rozšíření EU spolupráci národních členů Greenpeace a poskytlo

příležitosti pro celoevropskou koordinaci lobbistických kampaní, v nichž se bruselská úřadovna hnutí zaměřuje na lobbování u příslušných evropských institucí a národní skupiny oslovují politické představitele ve svých zemích a členy Evropského parlamentu (rozhovor 18). V tomto ohledu se Greenpeace poněkud odlišuje od FoEE, která je ve srovnání s Greenpeace mnohem decentralizovanější síť. Zatímco Greenpeace se snaží o koordinované mnohaúrovňové kampaně relativně často, FoEE takovou koordinaci, i když i v tomto případě existuje, využívá daleko méně. Pro vysvětlení tohoto rozdílu se uvádí právě decentralizace FoEE (rozhovor 13).

Obecně vzato, rozšíření EU přineslo pro obě místní organizace nové zdroje (expertizu, know-how, peníze) a nové příležitosti zapojit se do evropského politického procesu. Tyto změny se jasně vztahovaly k rozšíření, ale zároveň byly neseny evropskými strukturami obou organizací. V environmentálním sektoru by se tedy dopad rozšíření neměl omezovat jen na přímý vliv finančních prostředků pocházejících z EU.

Lidskoprávní aktivismus a jeho evropeizace

Další doklady relativní efektivity českého aktivismu sponzoraného zahraničními dárci nabízí sektor lidských práv. Nejvýznamnější místo na tomto poli aktivismu zaujímal po roce 1989 Český helsinský výbor, který čerpal z odkazu Charty 77 a jehož původním účelem bylo v roce 1988, kdy vznikl, spolu s jinými disidentskými iniciativami monitorovat porušování lidských práv ze strany československého komunistického režimu. Roku 1989 se Český helsinský výbor stal členem Mezinárodní helsinské federace. Po pádu komunistického režimu ve svých aktivitách pokračoval a rozšířil jejich škálu: začal poskytovat vzdělávání v oblasti lidských práv a poradenské služby v otázkách občanství a uprchlického statusu. Od roku 1994 do roku 2000 zveřejňoval výroční zprávy o stavu lidských práv v České republice (ČHV, 2007). V letech 1993–1999 hrála tato organizace v lidskoprávním sektoru ústřední roli a byla pokládána za „oficiální mluvčí občanské společnosti v otázkách lidských práv“ (Baršová, 2003: 37). Dařilo se jí využívat svého renomé předlistopadové obhájky lidských

práv a prostřednictvím mechanismů patronátu získávat prostředky od zahraničních partnerů. I když se snažila plnit funkci „hlídacího psa“ demokracie, zaujímal k vládě ve skutečnosti spíše smířlivý a kooperativní postoj (tamtéž).

Jak zdůrazňuje Baršová, na konci devadesátých let došlo v sektoru ke zřetelné změně, neboť ze zahraničí přišli do České republiky noví aktéři, nové know-how a nové strategie (Baršová, 2004; rozhovor 20). Zdejší organizace, jako například Poradna pro občanství, občanská a lidská práva a Liga lidských práv, začaly ve snaze bojovat proti porušování lidských práv a odhalovat případy diskriminace, zejména diskriminace romských obyvatel, v České republice uplatňovat kontroverznější a více konfrontační strategie (POOL, 2000–2006; LLP, 2002). V tomto ohledu tak internacionalizace přispěla k radikalizaci těchto organizací.

Poradna zpočátku fungovala jako součást Českého helsinského výboru a samostatnou organizací se stala až v roce 1999. Zatímco původně poskytovala poradenské služby v oblasti občanství, poté, co se ustavila jako samostatný aktér, se začala věnovat především problémům diskriminace sociálně vyloučených skupin, například romské menšiny, lidí bez domova a vězňů v nápravných zařízeních. Na škále strategií se posunula k těm asertivnějším, přesněji k žalobám ve veřejném zájmu, tj. k „strategickým soudním sporům“ (strategic litigation). Aby pro tyto spory poskytla důkazy a aby celkově zvětšila povědomí o diskriminaci, začala využívat metodu „testovacích případů“, která byla původně vyvinuta v USA (POOL, 2002–2003: 10). Tento specifický repertoár pomáhali v České republice šířit různí individuální i institucionální zprostředkovatelé, například budapešťské Evropské centrum pro práva Romů (rozhovor 20, rozhovor 21 a rozhovor 23).

V USA se uvedená metoda začala uplatňovat v osmdesátých letech v reakci na nástup konzervativní administrativy. Reagována administrativa polevila v úsilí vynucovat opatření týkající se rasové diskriminace. Byli jmenováni federální soudci, kteří příliš nesympatizovali s dalším bojem proti diskriminaci. V důsledku toho „Nejvyšší soud vydal řadu rozhodnutí omezujících afirmativní akci při zaměstnávání a důkazní materiál při soudních projednáváních žalob pro diskriminační zacházení podléhal daleko přísnějším kritériím“. Obháječi antidiskriminačních opatření, kteří stále nebyli přesvědčeni o tom, že problém diskriminace při

zaměstnávání byl uspokojivě vyřešen, se rozhodli využít metody „testovacích případů“, která se původně využívala při odhalování diskriminace v bydlení: „tři cíle – získávání dalších poznatků prostřednictvím výzkumu, ovlivňování veřejného mínění pomocí zveřejňování dramatických zjištění a poskytování dodatečných důkazů pro posílení pozic žalujících stran v soudních přích – konvergovaly do podpory programu testovacích případů.“ Tyto snahy ke konci osmdesátých let začala podporovat Rockefellerova nadace, k níž se pak přidaly i další velké nadace (odstavec a citace v něm vycházejí z Bendick, 1998: kap. 2).

Poradna byla podporována především prostřednictvím mezinárodního patronátu: nejprve soukromými nadacemi, jako byly Fordova nadace a Institut otevřené společnosti; později začaly v jejím rozpočtu hrát významnou roli i fondy EU, rozdělované prostřednictvím NROS a jiných agentur (POOL, 2000–2006). Antidiskriminační zaměření této organizace je v souladu s antidiskriminační politikou EU a učinilo z ní vhodný objekt financování ze strany EU. Mimo jiné ji EU podporovala se záměrem zajistit lepší implementaci směrnice EU 2000/43/ES o ochraně před rasovou diskriminací (POOL, 2002–2003: 11).

Podobně jako tomu bylo v případě Hnutí DUHA v antitemelínské kampani, financování a know-how poskytované ze zahraničí zbavovaly Poradnu nutnosti přihlížet k převládajícímu konsenzu v zemi. Jinými slovy řečeno, oběma organizacím umožňovala jejich závislost na zahraničním financování jít proti místně uznávaným praktikám. Ani Hnutí DUHA ani Poradna nebyly závislé na veřejném mínění. Hnutí DUHA se tak mohlo zapojit do kontroverzní kampaně proti jaderné elektrárně a Poradna měla zase možnost využívat strategie, které přímo napadaly diskriminační praktiky části majoritní populace ve vztahu k romské menšině. Vzhledem k obecným postojům české populace k romské menšině lze pochybovat, že by Poradna mohla tyto strategie využívat, kdyby se rozhodla mobilizovat individuální přispěvatele (rozhovor 21).⁴²

⁴² Centrum pro výzkum veřejného mínění provedlo v roce 2005 průzkum, který odhalil, že 75 procent Čechů by nechtělo Romy za své sousedy. Podle výsledků tohoto průzkumu byli mezi Čechy méně oblíbení již jen alkoholici, drogově závislí a dřívější trestanci. Stejný průzkum však ukázal, že česká

Jak se ukázalo v případě využití relativně asertivních strategií monitorování dodržování norem lidských práv, mezinárodní závislost zdaleka nevedla k umírněnosti lidskoprávních organizací. Ve vývoji lidskoprávního sektoru od konce devadesátých let lze spíše pozorovat opačný trend (viz Baršová, 2003, 2004; rozhovor 20, rozhovor 21, rozhovor 22). Transnacionální organizace, jako jsou Evropské centrum pro práva Romů a Institut otevřené společnosti, společně s EU a s EU podporovanými sítěmi, záměrně podporují strategické soudní spory jako prostředek boje proti diskriminaci (rozhovor 11). Mezi zdroji financování se v současnosti stala dominantním činitelem EU. Podobně jako je tomu v environmentálním sektoru, vliv EU však ani zde nelze omezovat jen na přímé dopady jejího financování na aktivistické skupiny.

Rovněž v tomto sektoru se existující transnacionální organizace, jako je Amnesty International, už s předstihem připravovaly na členství České republiky v EU skrze programy posilování organizační kapacity. Česká struktura organizace Amnesty International se začala integrovat do evropských struktur nejprve díky aktivitám rakouské sekce v roce 2000 (rozhovor 23). Aktivita této sekce byla motivována její vlastní zkušeností: Rakousko vstoupilo do EU až v roce 1995, ale místní skupina se začlenila do aktivit Amnesty International na úrovni EU ještě před přistoupením, což jí poskytlo určitou výhodu, když k rozšíření skutečně došlo.

V Bruselu byl připraven program pro nováčky ze zemí SVE, který je měl učit lobbovat. Nejdříve byl implementován v Polsku jako v největší tehdy přistupující zemi. Na základě polské zkušenosti byl připraven podobný program pro Českou republiku, Slovensko a Maďarsko. Bruselská kancelář organizace zaměstnala „velvyslankyni“, jejímž úkolem bylo pomáhat polské skupině rozběhnout projekt náboru studentů, o nichž se předpokládalo, že budou v organizaci pracovat jako dobrovolníci a působit jako lobbisté. Následně měl být program implementován také v jiných

populace má poměrně vysoké povědomí o diskriminaci Romů: 61 procent respondentů prohlásilo, že většinová populace není k romské menšině tolerantní (viz CVVM, 2005b). Obecně negativní postoj většinové populace k romské komunitě potvrdil i podobný průzkum provedený agenturou STEM v roce 2006: svůj negativní postoj deklarovalo 67 procent respondentů (STEM, 2006).

zemích střední a východní Evropy (rozhovor 12). V České republice se však nikdy nerealizoval a místní struktura Amnesty International zvolila jiný model.

Vzhledem k tomu, že evropské aktivity organizace se zakládají na mnohaúrovňových lobbistických kampaních, je pro celou síť velmi důležité, aby národní skupiny uměly efektivně lobbovat. Kampaně jsou koordinovány, aby se vyvíjel tlak nejen na evropské instituce, ale také na jejich národní protějšky. Podle ředitele kanceláře Amnesty International EU D. Oostinga se tato organizace snaží ovlivňovat EU zvláště prostřednictvím členských států a Rady. Zatímco se jiné nevládní organizace zaměřují především na Evropskou komisi, Amnesty International se soustředí na styky s Radou. Oosting uzavírá (tamtéž):

„Chcete-li ovlivnit Radu, neměl byste to dělat jen zde [v Bruselu], měl byste to dělat v každém hlavním městě... My to tlačíme zde v Bruselu a snažíme se je [místní skupiny] přimět, aby to tlačily přes příslušné ministerské úředníky, někdy parlament a někdy také přes média... aby byl tlak jakoby ze dvou stran. ...Rozesíláme informační materiály a modelové dopisy, cokoli... když posíláme dopis předsedajícímu státu, kopii obdrží všichni úředníci, Komise, Parlament a také stálí zástupci a zároveň ho posíláme národním sekcím a ty ho předají ministerstvu zahraničí.“

Podobně jako je tomu u Greenpeace, kancelář Amnesty International při EU koordinuje společné kampaně a instruuje místní skupiny, kdy mají kontaktovat národní politické představitele a úředníky. Kampaně se tak snaží zasáhnout co největší množství institucionálních přístupových bodů. Netřeba dodávat, že aby taková strategie byla úspěšná, musí být lokální skupiny schopny reagovat na požadavky přicházející z Bruselu. V tom spočívá také hlavní motiv projektů, které mají zvyšovat tuto jejich schopnost. Zvyšování kapacity zároveň umožňuje místním skupinám, aby lépe využívaly příležitosti, které se jim otevřely začleněním do evropského politického procesu. Podmínkou toho, aby místní skupiny mohly „exportovat“ národní otázky do transnacionální arény evropské politiky, je určitá úroveň organizační kapacity. I když se případy takového „exportu“ vyskytly jak v sektoru ochrany životního

prostředí, tak v sektoru lidských práv, kvůli stále existujícím limitům organizační kapacity zůstávají poměrně vzácné. V případě environmentalistů jsme zmínili projekt brněnského nádraží. Jako příklad této strategie u české struktury Amnesty International lze uvést problém českým parlamentem odkládané ratifikace statutu Mezinárodního trestního soudu (rozhovor 23).

Aktivismus v oblasti práv žen: EU jako motor mobilizace

Začátek devadesátých let se vyznačoval vznikem nových skupin obhajujících práva žen, které začínaly působit s pomocí různých nadací a bilaterálních vládních programů. Kdyby tyto programy mezinárodního patronátu nebyly, žádné ženské skupiny by se pravděpodobně ani neustavily (viz Vodrážka, 2006). Například všechny kampaně proti domácímu násilí v zemích SVE, včetně České republiky, byly podporovány transnacionálními skupinami stejného zaměření, mezinárodními organizacemi a soukromými společnostmi, jako jsou Philip Morris a Johnson and Johnson, které pomáhaly dostat tento původně popíraný problém do veřejné diskuse (Fábián, 2006). Totéž platí pro téměř všechny oblasti aktivismu skupin prosazujících ženská práva.

Vzhledem k obecně nepřívznivému ideologickému klimatu v České republice v devadesátých letech se aktivistky bojující za práva žen odmítaly pokládat za feministky. Feminismus zůstal pro české feministické aktivistky po dlouhou dobu obávaným strašákem. Mělo se za to, že feminismus je ideologií zcela nevhodnou pro českou společnost (Saxonberg, 2003). V tomto případě se tak přebírání modelu nevládní organizace na počátku devadesátých let odehrálo bez odpovídajícího převzetí jakékoli radikální agendy. Zatímco některým environmentalistickým skupinám umožňovalo financování ze zahraničí využívat mnohem konfliktnější metody boje, než pokud by se spoléhaly jen na domácí zdroje, žádný takový mechanismus neměl mezi skupinami ženských aktivistek místo. Tyto aktivistky záměrně odmítaly přebírat jakékoli kontroverzní prvky feminizmu. Jak už bylo uvedeno výše, svou roli zde sehrála závislost na minulosti: feminismus byl spojován s politikou předchozího režimu. S. Saxonberg (tamtéž) v komentáři k přední české aktivistce v oblasti ženských práv uvádí:

„Šiklová poskytuje snad veřejně nejnámější příklad napětí, které vyvstalo mezi západními poskytovateli peněz a jejich příjemci. Ačkoli patřila mezi nejpřísnější kritiky snah západních feministek ovlivnit český diskurs, sama byla důležitým příjemcem západní finanční pomoci. Centrum Gender Studies, které založila, mohlo existovat jen díky tomu, že bylo financováno západními organizacemi.“ (str. 239)

V důsledku těchto nepříznivých podmínek se v devadesátých letech české skupiny hájící práva žen neangažovaly v žádném z typů přímého politického aktivismu a místo toho se zaměřily na akademické a vzdělávací aktivity (Vodrážka, 2006). Tato situace se pro ně změnila až na konci devadesátých let, kdy se díky požadavkům ze strany EU intenzivněji zapojily do místního politického procesu. V tomto ohledu tedy EU přispívala k postupné politizaci advokačních ženských skupin. EU se zároveň stala nejdůležitějším zdrojem financování těchto skupin. To také znamenalo, že jejich politické cíle začaly být určovány unijním programem *gender mainstreamingu* (Vráblíková, 2007).

Dostupné materiály z výzkumů organizací hájících ženská práva dokazují, že v mezinárodním kontextu jejich financování došlo na konci 90. let k posunu od amerických a evropských nadací a vládek k fondům EU. To se odrazilo v rostoucí závislosti místních skupin na zahraničních zdrojích, jejich další profesionalizaci a ve snížení jejich autonomie při stanovování své agendy (Hašková a Kolářová, 2003). Podobně jako organizace environmentálního hnutí i české skupiny prosazující práva žen byly od samého počátku závislé na vnějším financování. Avšak zatímco na počátku devadesátých let dostávaly peníze na provoz, peníze EU jsou distribuovány na základě projektů (Hašková a Křížková, 2006: 93). Aby získaly podporu tohoto typu, organizace musejí splnit řadu formálních kritérií, což je nutí profesionalizovat a „projektifikovat“ své aktivity. Kvalifikovat se jako příjemce podpory z fondů EU může jen formálně registrovaná organizace s kancelářím a zaměstnanci. Zároveň jim relativně dobře rozvinutá organizační schopnost pomáhá přizpůsobit se specifickým podmínkám evropského financování a dosáhnout na rozdělované granty. Organizace potřebují průběžné financování, ale většina peněz se rozděluje na základě projektů; proto jsou nuceny do rozpočtů projektů

skrytě zahrnovat i náklady, které se k projektu, o který žádají, přímo nevztahují.

Obecně řečeno, aby si zajistily další existenci, musely se skupiny prosazující práva žen přizpůsobit reformní agendě EU. Organizace, které nebyly schopny v souladu s ní přeformulovat vlastní program, zanikly. Typickým případem je jedna pražská organizace, která kvůli změněnému vzorci financování musela přetvořit svou agendu, aby vyhovovala programům sponzorovaným EU, jmenovat ředitelkou fundraiserku, zaměstnat početnější personál a zaměřit se na žádosti o granty a networking (tamtéž: 95). I když s výjimkou několika málo anarcho-feministických skupin (Kolářová, 2004) v České republice neexistovaly žádné radikální feministické organizace ani v první polovině devadesátých let, závislost stávajících skupin na EU vytvořila podle převládajícího mínění další překážku tomu, aby se začaly angažovat v nějakých více konfrontačních akcích. Protože se tyto organizace snaží spolupracovat s politickými autoritami, nemají šanci, aby prosadily nějakou radikálnější agendu (viz také Stulík, 2007).

Avšak podobně jako tomu bylo v případech environmentálního a lidskoprávního aktivismu, o nichž jsme hovořili před chvílí, mezinárodní patronát sice skutečně *usměřňuje* skupiny hájící práva žen k rostoucí profesionalizaci, ale zároveň vytváří podmínky pro jejich orientaci na politiku. EU díky tomu, že místním advokačním skupinám otevírala přístup k politickému systému, přímo přispívala k jejich politizaci. Fondy EU jsou nyní navíc dostupné i pro organizace, jako je Fórum 50%, které otevřeně usilují o institucionální změny, které by znamenaly zrovnoprávnění politické reprezentace žen a mužů. Rovněž v tomto sektoru se internacionalizace obecně a evropeizace zvláště nemusejí nutně rovnat depolitizaci a zmírňování postojů místních advokačních organizací.

Podobně jako v environmentálním sektoru a v sektoru lidských práv se vliv EU projevuje nejen prostřednictvím přímých dopadů jejich požadavků a politik, ale je pocíťován i v podobě příležitostí, které poskytuje celoevropská síť nevládních organizací, které působí v oblasti politiky genderové rovnosti. Tou je EU podporovaná Evropská ženská lobby (European Women's Lobby – EWL), která byla založena v roce 1990 jako důsledek mobilizace zdola a aktivismu Evropské komise v této politické oblasti (rozhovor 16). Jak ukázala první část této studie, výsledky jejího vlivu v České

republice bylo vidět ve formě prohlubující se spolupráce mezi místními skupinami prosazujícími práva žen.⁴³

Politické aktivity EWL do značné míry závisejí na tom, jakou má schopnost koordinovat své členské skupiny. Bruselský sekretariát byl v červenci 2006 tvořen jedenácti osobami (rozhovor 16). Organizace je z 80% financována z fondů EU. Její zdroje jsou však dosti omezené. To je přesně ten důvod, proč se její aktivity zaměřuje pouze na monitorování a ovlivňování evropských institucí a na informační servis pro členské organizace. Evropská kancelář není schopna podporovat masivní lobbistické kampaně ze svých vlastních zdrojů. Jak se ukázalo v relativně úspěšné kampani před přijetím Amsterodamské smlouvy (Helfferich a Kolb, 2001) a v několika dalších méně pozoruhodných aktivitách, jádro její politické práce zůstává, také díky tomu, že v evropské politice hrají jednotlivé státy stále významnou roli, na národní úrovni. Když dojde k lobbistické kampani, EWL koordinuje mnohaúrovňovou strategii: bruselská kancelář využívá své kontakty především v Evropské komisi, kdežto členské organizace se na národní úrovni zaměřují na ovlivňování národních politických institucí a členů Evropského parlamentu zvolených v příslušných zemích. Někdejší úřadující generální tajemnice EWL Cécile Grébovalová k tomu řekla (rozhovor 16):

„Máme jakési modelové dopisy, které naše členské organizace mohou používat [pro oslovení] svých vlastních lidí stejně jako členů Evropského parlamentu a vlád; mohou je přeložit a informovat tyto různé jednotlivce na různých úrovních o postoji [EWL]... Snažíme se dosáhnout souhry mezi národní úrovní, evropskou úrovní, jednotlivými členy Evropského parlamentu atd.“

Je jen logické, že s rozšířením EU rozšířila také EWL svou síť a do své struktury integrovala skupiny z nových členských států. Pro EWL znamenalo rozšíření EU také rozšíření její vlastní sítě. V případě východního rozšíření zabral tento proces zhruba dva až tři roky. EWL nejprve shromažďovala informace „o stávajících organizacích, abychom se s nimi mohli setkat, shromáždit je a in-

formovat o EWL a najít způsob, jak mohou být začleněny do naší organizace...“ (tamtéž). Obecně řečeno, cílem EWL je podpořit vytváření širokých národních platform, které by obsáhly co největší počet existujících skupin bojujících za práva žen.

V České republice se o vytvoření národní platformy EWL začalo diskutovat v roce 2004, kdy byly položeny základy České ženské lobby (ČŽL). Integrace českých ženských organizací do evropských struktur byla podmíněna, jak už bylo řečeno, vytvořením co nejširší platformy. V tomto organizačním rámci se sešly skupiny, které až do tohoto okamžiku nebyly nijak sjednoceny (viz výše). Platforma měla zpočátku jen status pozorovatele při EWL, s přibývajícím členstvím se ČŽL stala roku 2005 plnoprávným členem se všemi právy a povinnostmi.

Platforma ČŽL neměla donedávna právní status a její organizační kapacita je velmi omezená. Potýká se s nedostatkem financí a z organizačního hlediska existovala jen jako jakýsi „přívěsek“ ženských organizací, v nichž pracovala její předsedkyně. Jediný projekt, který dosud realizovala, byl koordinován EWL a zaměřen na prostituci. V tomto případě došlo k proniknutí priorit EWL na národní úroveň, neboť, jak poznamenala bývalá předsedkyně ČŽL, sama tato otázka se jako prioritní v České republice nepociťovala: „Protože samozřejmě cílem EWL je kriminalizace nákupu prostitute, což nebylo úplně naším cílem a vlastně to vyvolalo takovou jakoby diskusi o tom tématu... a to byl vlastně jediný projekt, který Česká ženská lobby tehdy realizovala...“ (rozhovor 10). ČŽL je jakožto národní platforma začleněna do pravidelného informačního servisu EWL a účastní se přípravy pozičních dokumentů EWL, i když její schopnost systematicky politicky pracovat na úrovni EU je velmi omezená kvůli nedostatečným zdrojům. Příležitosti k participaci na evropském politickém procesu prostřednictvím EWL sice existují, ale národní platforma postrádá organizační kapacitu, aby mohla z těchto příležitostí vytežit nějaké výhody. Příkladem takové snahy aktivně využít členství v EWL byla kampaň organizace Gender Studies na podporu Mezinárodního dne rovnosti žen a mužů, v níž počítala s podporou ze strany členských skupin EWL z ostatních zemí EU. Podobně jako u environmentalistů a skupin aktivistů hájících lidská práva byly případy „exportu“ místní problematiky na úroveň EU až dosud spíše vzácné.

⁴³ Tento text čerpá z Císař a Vráblíková, 2007.

Anarchisté a jejich internacionalizace

Vedle kategorie profesionalizovaných organizací existují v České republice také radikálnější skupiny. Tyto skupiny buď přímo odmítaly liberálně-reformistickou neo-tocquevillovskou agendu zahraničních dárců nebo svým profilem neodpovídaly kritériím vyžadovaným pro finanční podporu, a proto postrádaly potenciál k rozvoji významnější transakční kapacity (Bastl, 2001; rozhovor 3; Vráblíková, 2007). Administrativně náročné financování EU jejich marginalizaci v rámci příslušných sociálních hnutí ještě prohloubilo. Podle Fagana (2005) se tyto skupiny v rámci environmentálního hnutí nejen vyvíjely organizačně odlišně a sledovaly jiné cíle než transakční nevládní organizace, ale neměly s nimi ani žádné spojení. Podobný vzorec bylo možné pozorovat v případě hnutí za práva žen (Hašková a Kolářová, 2003). Radikální aktivistické skupiny tak utvářejí samostatný aktivistický modus, který se jasně odlišuje od mainstreamové transakční formy politického aktivismu.

Zahraniční financování v rámci různých sociálních hnutí vytvořilo trhlinu mezi těmi, kdo na zdroje dosáhli, a těmi, kdo nikoli. První mohli získat přístup k potřebným zdrojům a rozvinout svou organizační a advokační kapacitu, což jim pomohlo etablovat se jako relativně úspěšné veřejné zájmové skupiny. Druzí si ve vztahu k dárcům zachovali určitý druh autonomie. Nebyli však zároveň schopni vytvářet potřebné organizační zdroje jinde a v rámci politického systému tak zůstali na okraji, neschopni se prezentovat jako uznávaná alternativa k nevládním organizacím hlavního proudu. Navíc, kvůli své nedostatečné organizační kapacitě se nebyli schopni ani zapojit do trvalejší politické kontestace. I když nárazově docházelo ke zvýšené mobilizaci radikálů, jako byly například pouliční party na konci devadesátých let, tyto epizody zůstaly izolovanými událostmi a ke konsolidaci radikálů v České republice nepřispěly. Zbývající část této kapitoly se zaměří na anarchisty jako na příklad mobilizace radikálního levicového aktivismu.

Všechny dostupné studie o současném českém anarchismu se shodují v tom, že toto hnutí nepředstavuje uznávanou politickou sílu. Tak například M. Bastl (2001) zdůrazňuje, že anarchisté by se měli spíše pokládat za nositele sociokulturní než politické alternativy. Tvrdí, že i když anarchismus poskytuje relativně otevřeně

subkulturní prostředí těm, kdo jsou nespokojeni se „systémem“, postrádá potenciál pro politickou mobilizaci. Bez ohledu na obecnou platnost tohoto závěru existují dvě výjimky. Anarchistická mobilizace pomohla dostat do veřejné debaty dva problémy: Za prvé, jak jsme viděli výše, anarchisté napomohli tomu, aby do diskursu nejvlivnějších médií vstoupil problém globalizace. A za druhé, anarchistické antifašistické aktivity zvyšovaly obecné povědomí o problému pravicového extremismu. Tyto aktivity dokonce umožnily anarchistům získat určité renomé v liberálně a lidskoprávně orientovaných segmentech společnosti. V roce 2000 získal Cenu Františka Kriegela, kterou uděluje Nadace Charty 77, prominentní anarchistický aktivista za svou angažovanost ve vyšetřování rasově motivovaných vražd. V rámci hnutí byla tato cena chápána jako uznání nejen konkrétního jednotlivce, ale antifašistických aktivit celého hnutí (Císař a Slačálek, 2007).

Pokud jde o zdroje, hnutí spoléhá především na samostatnou produkci a agregaci. Nejdůležitějšími zdroji financování jsou tak členské příspěvky, dary jednotlivců, sbírky mezi příznivci a příjmy z prodeje časopisů. Navíc existují i alternativní zahraniční nadace, které podporují některé aktivity tohoto hnutí. Financování představuje důležitý aspekt mobilizace radikálů, který bychom zde neměli přehlédnout. Financování pro ně má mnohem více než pro ostatní mody aktivismu symbolický význam. Je něčím více než jen způsobem, jak získat zdroje pro politický aktivismus. *Financování samo je už politickým aktivismem* (viz také Fitzgerald a Rodgers, 2000). I když s tímto pojetím se můžeme setkat také u některých transakčních aktivistů, jako například u environmentalistů a lidskoprávních aktivistů, kteří odmítají přijímat finance od některých korporací, mezi radikálními aktivisty nabývá mnohem větší význam.

To je také důvodem, proč mezi radikály nachází takovou odezvu princip „do-it-yourself“ (viz O’Hara, 1999; Wall, 1999; McKay, 1998). Co lze pokládat za zdroj, určuje pro radikály více než pro ostatní mody aktivismu nejen to, zda je dostupný, ale také jeho pociťovaná (ne)legitimita. Konkrétní metodu financování tak radikálové nechápou instrumentálně, ale pokládají ji za významnou součást svého politického vyjádření. V této perspektivě není kolektivní identita nějaké skupiny definována jen jejím programem a požadavky; je stejně tak determinována tím, jak

se tato skupina materiálně reprodukuje. Její kolektivní identita se definuje nejen tím, *čeho* skupina chce dosáhnout, ale také tím, *jak* toho chce dosáhnout. Slovy jedné radikální levicové aktivistky, nezávislost myšlení vyžaduje nezávislé peníze (citováno ve Vráblíková, 2006a).

Pokud jde o kulturní a ideové zdroje, hnutí neváhalo čerpat ze zahraničních inspirací. Vlna zvýšené mobilizace na konci devadesátých let ve skutečnosti koincidovala s globálním bojem antikapitalistického odporu. Také dvě nejviditelnější protestní události radikálně levicové mobilizace, k nimž v naší zemi došlo, byly spojeny s globálním odporem takzvaného alterglobalizačního hnutí. K těmto událostem mohlo dojít díky zdrojům ve formě idejí, militantů a repertoáru protestních akcí přicházejících ze zahraničí, i když domácí příležitosti byly uzavřeny (viz také výše). První událostí byl protest proti společnému zasedání Mezinárodního měnového fondu (MMF) a Světové banky (SB) v roce 2000; druhou byl podobný, i když rozsahem menší protest proti pražskému summitu NATO v roce 2002. V následujícím textu se zaměřím na protesty v roce 2000.⁴⁴

Protože protesty v roce 2000 představují výjimku ve vývoji místních radikálně levicových organizací, poskytují nám nejlepší možnost ukázat jejich relativní slabost. Ke konci devadesátých let pomáhali anarchisté díky začlenění do alterglobalizačních aktivit organizovat několik velkých protestních událostí a pomohli dostat problém globalizace do veřejného diskursu. Dokonce se zdálo, že tyto velké události opodstatňují očekávání některých autorů, kteří se domnívali, že mezinárodní koordinace radikálních skupin v souvislosti s mobilizací alterglobalizačního hnutí (Tarrow, 2002, 2005; della Porta a Tarrow, 2005; della Porta et al., 2006) bude mít nějaké hmatatelné důsledky i pro Českou republiku. Tak například Fagan (2004: 102) v komentáři k protestům proti MMF a SB poznamenává, že „[v České republice] byla vytvořena široká antikapitalistická a antiglobalizační síť, která se stala poprvé viditelnou během demonstrací proti summitu Světové banky [a Mezinárodního měnového fondu] v září 2000“.

⁴⁴ Protože protest proti NATO nebyl ani tak masový jako protesty v roce 2000, ani nepřinesl změnu v trendu vývoje anarchistického hnutí, nebudeme se jím zde zabývat.

I když v září roku 2000 skutečně došlo k největším radikálním protestům, které kdy byly v této zemi zorganizovány, Faganova diagnóza přehání ve všech ohledech. Kvůli organizaci protestů proti summitu vznikla v roce 2000 volná organizační platforma – Iniciativa proti ekonomické globalizaci (INPEG) –, i když přípravné práce začaly už v létě roku 1999. První schůzka se sešla v červenci 1999, těsně před kongresem Československé anarchistické federace (jedné z nejdůležitějších českých anarchistických platform, jejíž členská základna však nikdy nepřesáhla 50 aktivních členů; srov. e-mailová komunikace 2). Na podzim roku 1999 pak probíhaly každý měsíc schůzky zaměřené na vymezení pozice INPEG a přípravu jejího prohlášení (Císař a Slačálek, 2007). Jejím hlavním cílem byla koordinace protestních aktivit proti pražskému summitu. Brzy po summitu ji rozložily spory mezi jejími anarchistickými a trockistickými složkami (e-mailová komunikace 1). Poslední zpráva na její webové stránce nese datum 13. října 2000 (INPEG, 2000). Můžeme tedy mít oprávněnou pochybnost, zda bylo možné tuto platformu vůbec považovat za širokou nebo za dobře zavedenou síť. Skutečnost je taková, že během její krátké existence do ní nevstoupily ani některé radikálnější environmentální organizace.

Platforma byla ustavena jako místní koordinační struktura. Avšak po událostech v Seattlu na konci roku 1999, které podnítlý transnacionální antikapitalistickou mobilizaci, se její aktivity stávaly stále více součástí mezinárodního úsilí: „klíčoví ‚internacionálové‘ se usidlovali v Praze už několik měsíců před touto událostí“ (Welsh, 2004: 327). Zahraniční aktivisté přinesli potřebné zdroje ve formě zkušeností a protestního know-how a čeští aktivisté zase poskytli poznatky o zvláště místní situaci. Jak vzpomíná jeden český aktivista a organizátor INPEG (e-mailová komunikace 1):

„Od začátku se tam pohybovala řada lidí ze zahraničí (Británie, Norsko, Švédsko, Irsko, Německo, Španělsko...) – rozdílly byly zejména ve zkušenostech, a to oboustranně. Zahraniční aktivisté většinou měli know-how ohledně organizace protestů, taktiky, konsenzuálního rozhodování apod., na druhou stranu často netušili nic o specifikách postkomunistické ČR (například specifika výkladu shromažďovacích paragrafů, dopředu nepřátelská nálada ve společnosti, trochu taky té xenofobie a hlavně

přecitlivělost na vše, co zavání levičáctvím...). Největší problémy byly ale jazykové – nás, co jsme byli schopni mluvit anglicky, bylo mezi domácími aktivisty skutečně málo...“

Mezinárodní aktivisté tak hráli v přípravných pracích na protestech proti summitu důležitou roli. Jejich působení lze zachytit pomocí mechanismu relační difúze (viz výše a Tarrow, 2005). Mezinárodní aktivisté předávali know-how, koordinovali rozhodování v rámci INPEG a byli základní hnací silou v pozadí konfrontačních akcí hlavního protestního dne – Globálního dne akcí, 26. září (S26). Podobně i finanční zdroje přicházely do Prahy ze zahraničí (viz e-mailové komunikace 1, 2). Kdyby do města tehdy nepřišli žádní protestující ze zahraničí, pravděpodobně by k žádným masovým protestům ani nedošlo.

Když se podíváme na protesty proti summitu, můžeme opět vidět limity domácího radikálního aktivismu. Protestní události, které proběhly v Praze před summitem a během jeho konání, shrnuje příloha II. Jak je z údajů jasně patrné, rozložení událostí během summitu bylo velmi nerovnoměrné. To, k čemu došlo 26. září, zcela zastínilo všechny ostatní dny protestů. Vysvětlení je nasnadě: mnoho radikálních zahraničních aktivistů přijelo do Prahy jen na tento jediný den. I když podle některých místních účastníků se na protestech dne 26. září podílel i značný počet „neviditelných“ českých protestujících, před tím, než přijeli cizinci, a po jejich odjezdu nebyli protestující schopni mobilizovat více než několik set aktivistů. Jak řekl jeden český aktivista (citováno ve Welsh, 2004: 333): „Podle toho, co jsme zjistili, většina z tvrdého jádra přijela do Prahy... až ráno dvacátého šestého a odjela hned večer... a nebyli vůbec nijak koordinováni.“ To také potvrdil zástupce INPEG, který kriticky komentoval účast radikálních skupin na pražských protestech (e-mailová komunikace 1):

„Byl jsem našťvaný hlavně na všechny možné A- (a Antifa) skupiny, které se dopředu nepodílely na rozhodovacím procesu a pak přišly a celý protest strhly na svou stranu – hlavně mě štválo, že se tyhle skupiny ohánějí hesly o sebeurčení, radikální demokracii apod. a v praxi se zachovaly vlastně protofašisticky, zmanipulovaly vše na svou stranu a ještě byly našťvané, že jsou za to kritizované...“

V září roku 2000 se vliv mezinárodních zdrojů projevil nejen v počtu protestujících, ale také v koordinaci protestů. Z hlediska organizační struktury byla INPEG volnou sítí, která měla koordinovat jednotlivé afinitní skupiny, od nichž se očekávalo, že budou páteří protestních aktivit proti MMF a SB. V rámci INPEG vzniklo několik pracovních skupin, které měly na starosti různé aspekty protestů. Tyto skupiny byly relativně autonomní a na schůzkách celé platformy se řešily jen nejdůležitější otázky. Rozhodnutí o konkrétních formách protestu byla přijímána v rámci setkání mluvčích afinitních skupin (spokescouncils) v takzvaném konvergenčním centru, ustaveném v budově dřívější továrny několik dní před začátkem protestů. Tato strategie otevřeně napodobovala model založený na afinitních skupinách, který se využíval během „bitvy o Seattle“ v USA na konci roku 1999 (viz Barša a Císař, 2004, kap. 7). Podle jednoho aktivisty (S26 zpráva 1) tak

„formy boje a nehierarchické organizace rozvinuté v anglosaském hnutí přeskočily přímo do srdce kontinentální Evropy – a fungovaly! Model ‚Seattle‘: afinitní skupiny a porady mluvčích organizované v konvergenčním centru, skupiny přebírající odpovědnost za specifické cíle na ulicích, komunikaci, právní dohled, zdravotní péči, práci s tiskem a nezávislé mediální středisko – to vše fungovalo.“

Jiní aktivisté naopak zdůrazňovali problémy spojené s implementací novátorských pravidel rozhodování v českém kontextu. Podle některých účastníků při poradách mluvčích zabralo příliš mnoho času „předávání informací místo toho, aby se posunuly dál“, protože neustále přijížděli noví aktivisté. Proto „by bylo dobré denně pořádat seznamovací setkávání pro nové lidi, takže na večerních schůzkách bychom se mohli posunout kupředu a více plánovat“ (S26, zpráva 2). Podle stejného aktivisty, nebylo dost facilitátorů diskusí.

Zapojení českých aktivistů do přípravných prací a zkušenost protestu pomohly převést určité „protestní know-how“, které jednotliví aktivisté využili později ve svých dalších aktivitách (e-mailové komunikace 1, 3, 4). To však nemělo žádný vliv na organizační vývoj domácích organizací a platform. INPEG sama se brzy po protestech rozložila a ze zářijových událostí nevzešla

žádná jiná „odnož“, která by proměnila tuto epizodickou mobilizaci v trvalý odkaz místním radikálním organizacím: „Spolupráce se zahraničními účastníky byla jistě inspirativní – byť někdy jenom z hlediska poznání jiného přístupu bez nějakého dalšího dopadu na praxi u nás“ (e-mailová komunikace 4). Spektakulární protest ze září 2000 tak nijak nezměnil trend vývoje domácího anarchistického hnutí.

V této části se na příkladě anarchistického hnutí ukázala relativně nízká politická kapacita radikálních organizací v České republice. Tyto organizace nebyly schopny přispívat k širší *politické* mobilizaci. Pro takový závěr hovoří několik důvodů. Za prvé, tyto organizace čelily pevně uzavřené struktuře domácích politických příležitostí, byly podřízeny policejnímu dohledu a ve veřejném diskursu zařazeny do kategorie „extremisté“. Protože však tyto skupiny nesledují instrumentální cíle v rámci zavedeného politického procesu a zaměřují se na revoluční transformaci systému liberální demokracie a kapitalistické ekonomiky, nevyužily by příležitostí, ani kdyby se jim skutečně nabízely. Odmítají spolupráci se „systémem“ a namísto využívání zavedených kanálů politické reprezentace hledají alternativní prostředky politického vyjadřování. Přibližují se tak ideálnímu typu kontrakulturních hnutí, která „odvozují svou kolektivní identitu z konfliktní a konfrontační interakce s jinými skupinami“ (Duyvendak a Giugni, 1995: 84). V důsledku toho nejsou ve společnosti schopny nalézt širší rezonanci, která by jim pomohla získat určitý politický vliv.

Zatímco instrumentálně orientované veřejné zájmové skupiny vykazují také nízkou schopnost mobilizace, dokáží přesto nahradit nedostatečnou participaci relativně vysokou úrovní transakční kapacity. Transakční aktivisté vytvářejí vzájemně propojené sítě a usilují o přístup k rozhodovacímu procesu. Tuto cestu však radikálové odmítají a zůstávají tak bez jakýchkoli prostředků, kterými by kompenzovali svou neschopnost mobilizovat významnější veřejnou podporu. Angažovat se ve viditelných konfliktech jim umožnily jen zahraniční zkušenosti a účast zahraničních aktivistů. V tomto ohledu připomínají své institucionalizovanější kolegy: mezinárodní aréna jim slouží jako primární zdroj jejich epizodicky projevované síly, i když konkrétní mechanismy zahraničního vlivu se v jejich případech značně liší od mechanismů, které ovlivňují institucionalizované aktéry. Radikální skupiny nemají žádné

bohaté dárce a neexistují pro ně žádné nadační programy. Jsou zde však zkušení aktivisté a cestující militanti, kteří jim podávají pomocnou ruku. Dokonce i zdánlivé výjimky z tohoto pravidla, jako byly pouliční party v letech 1998–1999, které byly zorganizovány domácími skupinami a dokázaly přitáhnout postupně dva, tři a pět tisíc lidí, závisely na zahraničních zdrojích inspirace. Obecně řečeno, domácí radikální organizace nejsou schopny artikulovat žádné viditelné politické výzvy.

Shrnutí

Tato kapitola se zaměřila především na vliv mezinárodního patronátu na politický aktivismus v České republice. Postavila se proti převažující interpretaci dopadu zahraničních programů budování občanské společnosti. Podle této interpretace vedla závislost advokačních skupin v postkomunistických zemích na zahraničním financování k jejich kooptaci politickým systémem. Předložená zjištění o českých advokačních organizacích však kooptační tezi zpochybnily. I když zahraniční patroni skutečně *usměrňují* místní organizace k profesionalizaci a formalizaci, toto usměrňování nemusí nutně provázet jejich depolitizace nebo umírnění. Odtud vyplývá i to, že i když místní organizace nebyly schopny mobilizovat jednotlivce, staly se relativně účinnými aktéry zájmové politiky, schopnými zpochybnit převládající sociální normy nikoli navzdory své závislosti na zahraničních dárkách, ale spíše právě díky této závislosti. Lze uzavřít, že internacionalizace obecně a evropeizace zvláště vytvořily a dosud udržují *systém mezinárodního patronátu*, který usnadňoval politizaci advokačních organizací a v některých případech dokonce vedl k jejich radikalizaci.

ZÁVĚR

Tato studie analyzovala politický aktivismus v České republice. Abychom si mohli utvořit ucelenou představu o českých politických aktivistech, v první části bylo nejprve definováno pět modů politického aktivismu: starý participační, nový transakční a nový radikální aktivismus, občanská sebeorganizace a epizodická masová mobilizace. Pro další analýzu byl vybrán modus transakčního aktivismu. Druhá část studie se proto zabývá otázkou, co umožnilo, aby se po pádu komunismu v České republice rozvinula tato konkrétní forma politického aktivismu. Stručně řečeno, podmínky příznivé pro transakční aktivismus byly vytvořeny různými zahraničními agenturami. Veřejné instituce, soukromé nadace a v pozdějším stadiu EU společně vytvořily systém *mezinárodního patronátu*, který podporoval různé skupiny a organizace transakčních aktivistů v České republice. Tento systém umožnil vznik vrstvy místních profesionálních advokačních organizací. Studie postupovala v několika po sobě jdoucích krocích.

Nejprve se soustředila na diskusi konceptuálních otázek spojených se zkoumáním politického aktivismu v postkomunistických zemích. Po vzoru práce Petrové a Tarrowa jsem rozlišil dvě odlišné dimenze politického aktivismu – jednu, která se vztahuje ke schopnosti aktivistů mobilizovat jednotlivce, a druhou, která zachycuje jejich schopnost prosazovat zájmy. Na základě těchto dvou dimenzí, z nichž se každá pojímá jako dichotomická proměnná, jsem pak sestavil novou typologii politického aktivismu, která obsahuje čtyři typy. Do čtyř kvadrantů teoretické typologie jsou umístěny výše zmíněné mody aktivismu, které zachycují soubory jeho v realitě se opakujících rysů. Mody poskytují našemu zkoumání vhodné nástroje popisu a analýzy politické mobilizace v České republice po roce 1993.⁴⁵ Základní charakteristiky jednotlivých modů aktivismu jsou následující:

Starí participační aktivisté vykazují malou četnost kolektivního jednání a zároveň jsou schopni mobilizovat relativně velký počet protestujících. Tento modus je založen na členských organizacích, jako jsou odborové svazy, pro které je příznačná *vyšší schopnost mobilizace*. Tyto organizace rovněž vykazují *vyšší transakční kapacitu*, protože jsou schopny spolupracovat s jinými aktéry a začlenit se do politického procesu. Z hlediska repertoáru jednání se starí aktivisté obvykle uchylují k peticím a demonstracím; definujícím rysem tohoto aktivistického modu je relativně časté využívání stávek. Starí aktivisté se obracejí především na centrální státní instituce a na soukromé firmy; ve svých požadavcích jsou orientováni převážně materialisticky.

Transakční aktivisté demonstrují svou schopnost organizovat velký počet událostí, ale nejsou schopni mobilizovat jednotlivce. Tento modus se z větší části zakládá na malých advokačních organizacích a je příznačný v oblastech, jako je ochrana životního prostředí, genderová rovnost a lidská práva. Tyto organizace *postrádají schopnost mobilizace*; na druhé straně vykazují *vyšší transakční schopnost*. Z hlediska repertoáru jednání je portfolio transakčních aktivistů mnohem rozmanitější než v případě starých aktivistů: kromě peticí a demonstrací často využívají „kulturní“ strategie, jako jsou performance, výstavy a festivaly. Podobně rozmanité je portfolio jejich cílů. Transakční aktivisté jsou ve svých požadavcích orientováni rozhodně postmaterialisticky: ekologie, životní prostředí a práva zvířat představují nejpočetnější jednotlivou kategorii jejich politických požadavků.

Noví radikální aktivisté pořádají více protestních událostí než aktivisté starého participačního modu; v tomto ohledu se však přesto vůbec nemohou rovnat transakčním aktivistům. Na rozdíl od transakčních aktivistů postrádají radikálové schopnost spolupracovat s jinými aktéry a dokonce i mezi sebou navzájem. Navíc jsou radikálové schopni mobilizovat ještě méně protestujících než transakční aktivisté. V důsledku toho *postrádají jak transakční, tak mobilizační schopnost*. V repertoáru jednání radikálů převládají nenásilné demonstrace. Zároveň se však s největší pravděpodobností uchylují k násilné přímé akci, pokud je srovnáváme s jinými mody aktivismu. Jejich požadavky téměř nikdy nemíří na nějakou konkrétní českou státní instituci. Skupinu jejich dominantních cílů tvoří z většiny mezinárodní instituce, veřejné mínění

⁴⁵ Z pěti modů aktivismu byly v České republice identifikovány jen čtyři.

a instituce jiných států. Radikálové jsou nejvíce internacionalizovaným aktivistickým modem nejen z hlediska svých cílů, ale také pokud jde o jejich požadavky.

Občanská sebeorganizace je tvořena případy kolektivního jednání, které nepodporuje a neřídí žádná organizace nebo skupina. Tyto mobilizace, které představují nejpočetnější kategorii v našem katalogu, jsou malé, v jejich repertoáru převládají petice a většinou se zaměřují na centrální a subnacionální instituce. Dá se předpokládat, že podobně jako radikální aktivismus i sebeorganizace *postrádá jak transakční, tak mobilizační schopnost*. Mezi požadavky tohoto modu jsou přibližně rovnoměrně zastoupeny činnost státních institucí, soudního systému a policie, ochrana životního prostředí a požadavky týkající se veřejných politik.

V první části této studie byl podán analytický popis politického aktivismu v České republice po roce 1993. Ukázalo se, že se zde rozvinuly čtyři specifické způsoby aktivismu. Tato analýza možná nečekанě dokázala, že vzorec politických požadavků v České republice vykazoval do velké míry postmaterialistické rysy. Z hlediska politického protestu se Češi zaměřovali více na životní prostředí a lidská práva než na materiální zabezpečení. Druhá část studie se věnovala novému transakčnímu a radikálnímu aktivismu a nabídla vysvětlení toho, proč se po pádu komunismu v zemi tak výrazně rozvinul právě transakční aktivismus. Tato část se zabývala třemi sektory transakčního politického aktivismu, tj. environmentálními skupinami a organizacemi prosazujícími lidská práva a práva žen, a provedla jejich srovnání s jedním případem radikálního aktivismu, s anarchistickým hnutím.

Aby bylo možno přijít s vysvětlením jednotlivých aktivistických modů v České republice, bylo nutno formulovat explanační rámec, který byl založen na dvou faktorech: na politických příležitostech a zdrojích. Kombinací těchto dvou faktorů byly definovány čtyři hypotetické situace: 1) příležitostná mobilizace malého rozsahu (otevřené příležitosti, nízké zdroje), 2) začlenění (otevřené příležitosti, vysoké zdroje), 3) marginalizace/mimoinstitucionální mobilizace (uzavřené příležitosti, vysoké zdroje), 4) vyloučení (uzavřené příležitosti, nízké zdroje). Do této explanační typologie byly následně dodány různé mechanismy získávání zdro-

jů, tj. agregace, samostatná produkce, přivlastnění a patronát. Typologie tak vztáhla explanační faktory, tj. příležitosti a přístup ke zdrojům, k závislé proměnné, tj. k politickému aktivismu.

Další kapitoly této studie se zaměřily jak na vývoj politických příležitostí pro nový transakční aktivismus v České republice, tak na proměňující se vzorec zahraničního patronátu, který podpořoval tento typ aktivismu do začátku devadesátých let. Tato část studie ve skutečnosti věnovala větší pozornost dopadu mezinárodního patronátu ve vybraných aktivistických sektorech než vývoji struktury politických příležitostí. Dopad mezinárodního patronátu je v současné době horkým tématem diskutovaným v literatuře. V souladu s tím se druhá část studie zapojila do této diskuse se záměrem zpochybnit přesvědčení, které dnes převažuje v tomto segmentu sociálněvědného výzkumu.

Za prvé, tato studie dokázala, že „výběr“ konkrétního organizačního modelu, který byl exportován prostřednictvím programů budování občanské společnosti, nebyl věcí nesprávného řízení nebo nevědomosti, jak se často předpokládá v literatuře, ale byl výsledkem specifického vývoje americké politiky. Když po pádu komunismu vstoupily americké nadace do zemí střední a východní Evropy, začaly podporovat stejné organizace, které podporovaly doma již od sedmdesátých let. V postkomunistických zemích, včetně České republiky, proto v hojném počtu vznikaly advokační nevládní organizace. Za druhé, podobně jako v USA byly tyto advokační organizace závislé na patronátu jako hlavním zdroji svého financování.

Na rozdíl od většiny dostupných studií, které zahraniční patronát nad organizacemi sociálních hnutí ve střední a východní Evropě spojují s kooptací těchto organizací politickým systémem, se tato studie přiklonila k *tezi o usměrňování*, jak ji původně předložil Craig Jenkins na základě výzkumu organizací v USA. I když zahraniční patroni skutečně usměrňovali české organizace k profesionalizaci a formalizaci, toto usměrňování nutně neznamenalo kooptaci. Žádná depolitizace ani deradikalizace místních advokačních organizací nebyla pozorována.

Následně se studie obrátila k účinkům zahraničního patronátu v České republice. Případové studie aktivistů v oblasti ochrany životního prostředí, lidských práv a práv žen dokázaly, že zahraniční patronát zdaleka není nějakou depolitizující silou, ale že

ve skutečnosti umožnil zkoumaným advokačním organizacím rozvíjet transakční schopnost a dokonce využívat relativně asertivní strategický repertoár. Případy uvedené ve studii jasně ukazují, že za určitých podmínek může mezinárodní patronát vést i k politizaci příjemcovských organizací. Oproti všeobecnému přesvědčení, které vyplývá z literatury, tak účinky mezinárodního patronátu nemusejí být vždy depolitizující. Nadace z USA a jednotlivých evropských států v první polovině devadesátých let a EU od konce této dekády vytvářely v České republice podmínky pro rozvoj relativně účinné formy politického aktivismu. Jejich vliv, zvláště ve formě financování z EU, skutečně tyto organizace nutil k větší profesionalizaci a formalizaci; tento trend však nebyl nutně provázen jejich strategickým umírněním.

Obecně řečeno, programy mezinárodní pomoci nevytvořily příznivé podmínky pro vznik členských organizací a participačních sociálních hnutí. Kritikové programů budování občanské společnosti, kteří ve své kritice vycházeli z koncepce participační demokracie, oprávněně poukazovali na absenci mobilizační kapacity organizací občanské společnosti v zemích střední a východní Evropy. Tento indikátor však není jedinou mírou, podle níž můžeme hodnotit postkomunistické občanské společnosti. Tato studie vycházela naopak z představy zastupitelské demokracie a doložila schopnost mezinárodního patronátu přispívat k rozvoji účinné politiky prosazování zájmů.

Kritika zahraničního patronátu trpí dvěma hlavními problémy. Za prvé, zaměřovala se výlučně na organizace udržované zahraničními dárci, a tak nemohla plně vysvětlit různorodou povahu postkomunistického politického aktivismu. Jak ukázala první část této studie, transakční aktivismus tvořil pouze jeden z několika modů aktivismu. Za druhé, kritické bádání poměřovalo realitu transakčního aktivismu vysoce idealizovaným měřítkem, které vycházelo z konceptu přímé participace. Jinými slovy řečeno, při kritice omezené schopnosti organizací občanské společnosti mobilizovat široké řady stoupenců tuto autoři projektovali do svých analýz představu participační demokracie. Jak ale přesvědčivě vyplývá z této studie, participace nemůže být jediným měřítkem síly občanské společnosti.

Normativní představy a předpoklady, které tvoří sociální kontext každého vědeckého úsilí, nevyhnutelně zasahují do jeho

výzkumné strategie a do hodnocení jeho výsledků.⁴⁶ Jak například tvrdí Jan Teorell (2006), ve výzkumu politické participace a aktivismu hraje normativní teorie demokracie významnou roli při vytváření rámce empirického zkoumání. Zejména rozhoduje o tom, „jaké otázky je důležité položit, a poskytuje standardy potřebné k hodnocení empirických zjištění“ (tamtéž: 788). Na základě modelu *participační demokracie* se kritikové zaměřovali především na participační stránku aktivismu, a proto mohli prohlášovat, že občanské společnosti ve střední a východní Evropě jsou slabé. Předložená studie stavěla na modelu *representativní demokracie* a díky tomu, že rozšířila svou definici aktivismu, aby mohla zahrnout i jeho neparticipační formy, přinesla relativně nečekané výsledky. Otázky a hodnotící kritéria těchto dvou přístupů se utvářely v rámci dvou různých tradic teoretického uvažování o demokracii (k rozdílu mezi těmito modely viz Fung, 2003; Teorell, 2006).

Podle liberálního modelu representativní demokracie se demokracie rovná určitému druhu institucionálního a procedurálního zřízení, které zajišťuje férovou soutěž mezi různými konfliktními zájmy ve společnosti (Shapiro, 2003). Politická mobilizace dostává v tomto modelu jen instrumentální význam – nabízí prostředek k řešení problémů. Očekává se od ní, že pomůže vyřešit sociální a ekonomické konflikty, které nemohou být řešeny individuálními aktéry bez kolektivní spolupráce. Organizace občanské společnosti mají v tomto modelu poskytnout platformy mobilizace a přispět k transparentnosti politického procesu, tj. učinit politické elity zodpovědnými (accountable) za svá rozhodnutí. Jinými slovy řečeno, očekává se od nich, že přivedou oficiální politické instituce k tomu, aby skládaly veřejnosti účty ze svých rozhodnutí. Aby dosáhly tohoto cíle, nemusí se po organizacích občanské

⁴⁶ Tyto předpoklady spoludeterminují otázky, které si jednotliví badatelé kladou, nástroje, které si vybírají, a hodnocení, která jsou obsažena v jejich závěrech. Protože představa kontextově nevázané a hodnotově neutrální sociální vědy byla prohlášena už před dlouhou dobou za pozitivistický mýtus (srov. Winch, 1958), jedinou strategií, jak se vyrovnat se zasahováním normativních představ do empirického výzkumu, je tyto představy reflektovat a učinit je transparentními. Jinými slovy řečeno, po sociálním vědci se žádá, aby „osvětlil to, co je ‚skrytost‘ par excellence, co uniká pohledu vědce, protože je to skryto v samotném tomto jeho pohledu...“ (Bourdieu, 2004: 86).

společnosti vyžadovat, aby zajišťovaly aktivní participaci; v tomto modelu postačuje, aby aktéři občanské společnosti měli transakční schopnost.

Z hlediska modelu participační demokracie nejsou podstatou demokracie nestranná pravidla, která stanovují mantinely politické soutěži různých kolektivních aktérů, jako jsou strany, zájmové skupiny a hnutí, ale formování „obecné vůle“ v rámci společné deliberace politické jednotky. Tento model je tedy zároveň kritikou liberální představy o svobodě od politiky, která charakterizuje model reprezentativní demokracie, a zavádí místo ní svobodu jako aktivní participaci. Podle liberálního modelu reprezentativní demokracie „se občané státu v podstatě neliší od soukromých osob, které své předpolitické zájmy uplatňují vůči státnímu aparátu“, podle modelu participační demokracie „se státní občanství aktualizuje jen v kolektivní praxi sebeurčování“ (Habermas 1996: 498; citováno podle 2004: 191). Jinými slovy řečeno, od organizací občanské společnosti se očekává, že zajistí přímou participaci jednotlivců, tj. že budou rozvíjet participační aktivismus.

Lze tedy oprávněně konstatovat, že to byli spíše kritikové mezinárodního patronátu než jeho aktéři, kteří v kritické literatuře hrají roli „obvyklých podezřelých“, kdo pro analýzu občanského života ve střední a východní Evropě uplatnili idealizovanou koncepci participační demokracie. Když viděli, že se v tomto regionu jejich vize participační demokracie nerozvinula, došli k závěru, že ve skutečnosti žádný občanský život hodný toho jména v SVE vůbec neexistuje. Výsledky této studie však ukazují, že nedostatečná participace ještě nutně neznamená nedostatečnou reprezentaci. Některé ze zahraničí udržované organizace navíc dokázaly být aktivnějšími politickými aktéry než údajně autonomní organizace podporované z domácích zdrojů. A v neposlední řadě i početná kategorie tvořená sebeorganizacemi, která vyplynula z analýzy protestních událostí, jak se zdá, naznačuje, že v České republice existuje určitý potenciál i pro domácí občanskou organizaci.

Celkem vzato, lze bezpečně říci, že vize participační demokracie se v postkomunistickém regionu nikdy nerealizovala. Lze se však ptát, zda bylo vůbec rozumné očekávat takovýto vývoj. Pravděpodobně by bylo vhodnější k politickému aktivismu ve střední a východní Evropě zvolit pragmatičtější přístup a uznat, že vytvořením podmínek, které aktérům občanské společnosti umožňovaly

zakládat organizace a získávat pro ně zdroje, zahraniční promotéři demokracie viditelně přispěli k rostoucí transparentnosti státních institucí, i když při tom nepřiměli jednotlivce, aby aktivně vstoupili do politiky. Jejich programy pomáhaly budovat reprezentativní demokracii, nikoli demokracii participační. V tomto ohledu se výsledky jejich programů vůbec neliší od výsledků, kterých dosáhli v USA, kde veřejné zájmové skupiny spadají do kategorie, která je nejvíce závislá na vnějších zdrojích financování.

PŘÍLOHA I
KÓDOVACÍ TABULKA

A.	Datum
B.	Místo
1	Praha
2	krajské hlavní město
3	Česká republika, jinde než 1 a 2
4	celostátní událost
5	EU (Brusel, Štrasburk...)
6	jinde v cizině
-2	chybí informace
C.	Aktér (podle příslušnosti organizátora)
1	spontánní událost bez organizátora
2	občanská sebeorganizace jako např. petiční výbor bez pomoci ze strany nějaké organizace
3	Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)
4	Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM)
5	Občanská demokratická strana (ODS)
6	Strana zelených (SZ)
7	Křesťansko-demokratická unie – Československá strana lidová (KDU–ČSL)
8	Občanská demokratická aliance (ODA)
9	Unie svobody (US)
10	jiná politická strana
11	profesní sdružení
12	odborový svaz/organizace
13	zemědělská skupina/organizace
14	zaměstnanci
15	environmentální skupina/organizace (včetně skupin bojujících za práva zvířat)
16	skupina/organizace bojující za práva žen, feministická skupina/organizace
17	skupina/organizace bojující za lidská práva
18	skupina/organizace obhajující práva etnických menšin
19	skupina/organizace obhajující práva postižených
20	skupina/organizace obhajující práva gayů/leseb
21	anarchisté
22	anti-/alterglobalizační skupina/organizace

23	trockistická skupina/organizace
24	komunistická skupina/organizace
25	nacionalistická skupina/organizace
26	náboženská skupina/organizace, církev
27	skupina/organizace poskytující sociální služby
28	mírová skupina/organizace
29	kulturní, volnočasová a sportovní skupina/organizace
30	rozvojová skupina/organizace
31	skupina/organizace radikální levice obecně
32	skinheadi
33	skupina/organizace radikální pravice obecně
34	humanistická skupina/organizace
35	nevládní organizace obecně
36	jiná
37	zahraniční skupina/organizace
38	Děkujeme, odejděte!
-2	chybějící informace
D.	Počet organizátorů – je-li znám, je kódován skutečný počet.
-2	chybějící informace
E.	Strategie (repertoár jednání)
1	násilná přímá akce (útok na majetek a osoby, osvobozování zvířat)
2	demonstrace, shromáždění, pochod – násilné (střet mezi protestujícími a mezi protestujícími a policií, nepokoje, barikády)
3	demonstrace, shromáždění, pochod – nenásilné
4	stávka
5	blokáda, okupace budov
6	performance, happening, sociální/politické divadlo
7	petiční akce
8	protestní tábor
9	festival, pouliční party, výstava
10	bojkot
11	meeting, schůze
12	hladovka
13	jiná
14	internetový protest
-2	chybějící informace
F.	Požadavky
1	ekonomický požadavek obecně, změna ekonomických politik
2	materiální kompenzace (platy...)
3	změna v managementu

4	politický požadavek obecně
5	začlenění do rozhodovacího procesu
6	činnost vlády, politických stran a parlamentu
7	činnost soudního systému, policie a represivních složek
8	obrana, národní bezpečnost a zahraniční politika
9	ekologie, environmentální politika a práva zvířat
10	sociální politika
11	vzdělávací politika
12	zemědělská politika
13	dopravní politika
14	zdraví, zdravotní péče
15	ochrana spotřebitele
16	bydlení
17	energie, energetická politika
18	lidská a občanská práva a svobody
19	rozvoj v dřívějším třetím světě
20	postavení etnických menšin
21	rovnost příležitostí
22	kapitalismus, globalizace
23	korupce, obchod se zbraněmi
24	proti radikální pravici/fašismu
25	za uznání identity aktérů
26	jiný
27	proti radikální levici
28	proti imigrantům
-2	chybějící informace
G.	Cíle/objekty
1	prezident
2	parlament
3	vláda
4	soudní systém
5	armáda
6	policie, celní úřady
7	ministerstva, centrální orgány státní správy
8	místní samospráva
9	krajská samospráva, okresní a krajská státní správa
10	média
11	veřejné mínění
12	politické strany

13	zájmové skupiny
14	sociální hnutí
15	firmy
16	zaměstnavatel
17	český stát obecně, česká politická elita
18	EU
19	mezinárodní instituce
20	instituce jiných států
21	zahraniční nevládní subjekty
22	jiný
-2	chybějící informace
H.	Počet účastníků – je-li znám, je kódován skutečný počet. V některých případech byla dostupná jen vágní informace o počtu účastníků:
-1	několik jednotlivců
1	několik desítek jednotlivců
2	několik stovek jednotlivců
-3	několik tisíc jednotlivců
-4	desítky tisíc jednotlivců
-2	chybějící informace

PŘÍLOHA II

UDÁLOSTI ZE ZÁŘÍ 2000

22. září	
	Na Palackého náměstí se shromáždilo přibližně 250 lidí na protest proti politice MF a SB (shromáždění zorganizovala Humanistická aliance).
23. září	
	Na Pražském hradě proběhla debata 300 obhájců a kritiků mezinárodních finančních institucí (MFI).
	Někteří reprezentanti environmentálních nevládních organizací, kteří se zúčastnili této debaty, protestovali na Pražském hradě proti globální chudobě.
	Asi 500 lidí se zúčastnilo pochodu na protest proti politice MFI (pochod zorganizovaly Antifašistická akce, Solidarita a Federace sociálních anarchistů).
	Na protest proti politice těchto institucí pochodovali i komunisté v počtu 400–1 000 lidí (pochod zorganizovala komunistická mládež).
	Na Letné se shromáždilo 150 členů českých krajně pravicových organizací.
24. září	
	INPEG zorganizovala demonstraci (150 lidí) na podporu členů organizace YA BASTA!, kterým bylo zabráněno ve vstupu do země.
	Začala alternativní konference „Jiná zpráva“ o globální chudobě, kterou uspořádaly organizace Jubilee 2000, Friends of the Earth a CEE Bankwatch Network.
	INPEG zorganizovala pochod (500 lidí na začátku, 1 000 na konci) na protest proti MFI a na podporu členů YA BASTA! zadržovaných na hranicích.
	Aktivisté z YA BASTA! zadržovaní na hranicích krátce zablokovali všechny koleje na hraniční železniční stanici a následně založili několik ohňů.
	Před českým velvyslanectvím v Římě proběhla demonstrace na podporu aktivistů zadržovaných na českých hranicích.
25. září	
	Před českým konzulátem v Miláně protestovalo 20 lidí (zelení, Strana komunistické obnovy).
	Tři aktivisté se připoutali k Nuselskému mostu přibližně 300 metrů od Kongresového centra – místa summitu MFI. K mostní konstrukci připevnili transparenty (People not Profit, Earth First!, anarchistický symbol – A v kruhu, End Corporate Rule).
	Na Fügnerově náměstí se na protest proti MFI shromáždilo 100 lidí.
	Na protest proti MFI se shromáždilo 10 lidí v ulici Na Příkopěch.

26. září	
6:00	Před hotelem v centru Prahy protestovalo 70 aktivistů z Finska.
6:30	Skupina zahraničních aktivistů krátce zablokovala hraniční přechod.
7:45	Na Náměstí míru se shromáždilo 500 lidí.
9:00	Na Náměstí míru se od rána shromáždilo 1 000 lidí.
až 10:00	K demonstraci na Náměstí míru se připojilo 300 lidí pochodujících z Václavského náměstí a 300 dalších pochodujících z Mezibrané ulice. Později se na pochod k Náměstí míru vydalo 1 000 aktivistů z YA BASTA!
10:00	Několik protestujících proniklo do restaurace McDonald's a poškodilo vstupní dveře a interiér.
10:15	1 000–2 000 protestujících krátce zablokovalo Anglickou ulici.
11:00	Na Náměstí míru už bylo 5 000–7 000 aktivistů.
11:30	Aktivisté pochodovali z Náměstí míru na Karlovo náměstí. Několik protestujících napadlo dva mladé Američany.
12:00	Část průvodu změnila směr a obrátila se směrem ke Kongresovému centru. Policejní síly zablokovaly přístupové cesty ke Kongresovému centru.
12:00 až 13:00	Tři skupiny protestujících se dostaly do blízkosti Kongresového centra. První z nich v čele s aktivisty z YA BASTA! čelila policejním silám na Nuselském mostě. Druhá skupina (1 700 lidí) se dostala na Karlovo náměstí, pak se obrátila směrem k Nuslím. Třetí skupina byla na Náměstí bratří Syнкů. Policejní odhady mluvily dohromady o 5 000–6 000 protestujících.
13:00	Protestující na mostě se pokoušeli projít skrz policejní kordon. Obě strany se střetly. Aby aktivisty pacifikovala, použila policie vodní děla a slzný plyn. Jiný pokus dosáhnout Kongresového centra učinili protestující přicházející přes Nusle. Proti policii použili dlažební kostky, dřevěné hole a Molotovovy koktejly; policie reagovala vodními děly a slzným plynem.
13:30	Střety v Lumírově ulici.
14:30	Protestující byli vytlačeni z Lumírové ulice. Několik stovek protestujících zaútočilo na přibližně 50 policistů dřevěnými holemi a snažilo se proniknout skrz policejní zátarasy v ulici Mikuláše z Husi (100 metrů od Kongresového centra). Policejní síly použily vodní dělo, slzný plyn a obušky. Několik aktivistů bylo zatčeno. Protestující zapálili oheň. Poblíž ulice Marie Cibulkové bylo zdemolováno auto a zničeny vstupní dveře do hotelu. 12 policistů, 5 aktivistů a jeden britský novinář hlášení jako zranění během střetů.
15:00	Již 20 zraněných policistů a 10 aktivistů. S pomocí slzného plynu a vodního děla byl rozeznán dav v ulici Marie Cibulkové. Někteří aktivisté byli zatčeni. Několik stovek protestujících se v Neklanové ulici snažilo postavit barikády ze silničního oplocení a popelnic. Některé z nich byly zapáleny. Proti policii byly opět použity dlažební kostky.

15:30	3 000 protestujících bylo vytlačeno z Nuselského mostu.
16:00	300–400 aktivistů zůstalo na mostě. Zbytek protestujících se buď vrátil zpět na Náměstí míru, nebo se rozptýlil po městě.
	100–200 aktivistů pod Nuselským mostem se pokoušelo dosáhnout Kongresového centra.
	Do ulice Marie Cibulkové přijel obrněný transportér a vodní dělo. Dvě vodní děla vytlačila protestující z křižovatky ulic Na Slupi a Svobodovy. Střety pokračovaly; protestující používali dlažební kostky a dřevěné tyče, policejní síly měly slzný plyn, obušky a vodní děla.
	200 protestujících se dostalo do blízkosti Kongresového centra.
16:15	Stovky protestujících přicházely na Václavské náměstí ve středu města.
16:45	200 protestujících, kteří se dostali do blízkosti Kongresového centra, vytlačila policie.
	Několik stovek aktivistů pochodovalo z Václavského náměstí k budově Státní opery.
17:00	Desítky lidí zraněných, včetně 54 policistů.
	Ke státní opeře se vydala další skupina 300 protestujících.
	Mnoho skupin protestujících bylo roztroušeno po celém městském centru.
	30 protestujících zůstávalo na Nuselském mostě.
17:30	Několik stovek protestujících se střetlo s policií u hotelu Corinthia Towers (CT) poblíž Kongresového centra.
	Protestující před hotelem CT byli rozehnáni slzným plynem.
	1 000 většinou řeckých protestujících se shromáždilo před budovou Státní opery.
17:45	Demonstrace na Nuselském mostě skončila.
	Doprava před budovou Státní opery byla zablokována.
	Potyčky mezi policií a malými skupinami protestujících pokračovaly po celém městě.
18:00	Několik skupin protestujících se pokoušelo zablokovat Kongresové centrum. V ulici Petra Rezka bylo hlášeno 200–300 aktivistů, v ulici U Palouku 200 aktivistů a v ulici Žateckého 200 aktivistů.
	Ruský delegát na summitu byl poraněn sáčkem naplněným pískem.
19:00	Z Tábořské ulice hlášen pochod 400 protestujících a útoky proti veřejnému majetku (dopravní značky, silniční oplocení).
20:00	V Bělehradské ulici 10 protestujících rozbilo výlohy banky. Několik jiných zaútočilo na veřejný i soukromý majetek na jiných místech ve městě.
	Skupina 20–25 italských a španělských protestujících se vrátila na Nuselský most. Doprovázelo je 10 českých punkerů.
	10–20 protestujících rozbilo výlohy restaurace Kentucky Fried Chicken (KFC), zdemolovalo interiér restaurace McDonald's a pokračovalo rozbíjením výkladů C&A a české banky na Václavském náměstí. Převraceli popelnice a nejméně jednu zapálili.
	Doprava před budovou Státní opery byla stále zablokována.

20:30	Policejní síly vytlačily protestující z Václavského náměstí. Na policii byly házeny dlažební kostky, někteří protestující byli zatčeni, byl použit slzný plyn. Někteří protestující se později vrátili a pokračovali v útocích na výklady (Mercedes-Benz, Peugeot).
20:45	200 protestujících se shromáždilo v místě, kde český předseda vlády pořádal recepci pro delegáty summitu.
22:00	Policejní síly vytlačily protestující z Václavského náměstí a držely je pak v přílehlých ulicích; několik desítek jich bylo zatčeno. Byly hlášeny aktivity tajných policistů, kteří provokovali k aktům násilí vůči majetku.
27. září	
7:00	40 aktivistů krátce zablokovalo hotel Hilton; byli vytlačeni policií.
9:45	100–200 aktivistů, kteří se shromáždili na Náměstí míru, obklíčila policie. Někteří aktivisté byli zatčeni, což vyprovokovalo útok na policii.
12:30	Na Náměstí míru bylo 200–300 většinou španělských protestujících. Jejich pochod z náměstí do centra města zastavila v Anglické ulici policie. Sedli si na zem, zpívali a vykřikovali hesla.
15:30	Protestující se vrátili z Anglické ulice na Náměstí míru.
17:00	Hlášena byla obvinění proti 18 z více než 500 protestujících, kteří byli předešlého dne zatčeni.
17:30	Pražská konference hnutí Diverse Women for Diversity kritizovala politiku MFI.
18:00	Aktivisté shromáždění na Náměstí míru se rozhodli po malých skupinkách přesunout na Karlův most.
19:00	300 aktivistů z Náměstí míru se shromáždilo na Staroměstském náměstí.
19:40	Aktivisté se dostali na Karlův most.
20:30	Aktivisté se vrátili na Staroměstské náměstí.
23:00	Shromáždění na Staroměstském náměstí skončilo.

Zdroj: Česká tisková kancelář. Sestavil autor.

BIBLIOGRAFIE

- Aksartova, Sada. 2006. „Why NGOs? How American Donors Embrace Civil Society after the Cold War.“ *The International Journal of Non-for-Profit Law* 8, 3, 15–20.
- Axelrod, Regina. 2004. „Nuclear Power and EU Enlargement: The Case of Temelín.“ *Environmental Politics* 13, 153–172.
- Barša, Pavel a Ondřej Císař. 2004. *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: CDK.
- Baršová, Andrea. 2002. „Partnerství gayů a lesbiček: Kdy dozraje čas pro změnu?“ *Sociální studia* 7, 173–185.
- Baršová, Andrea. 2003. *Enhancing the Effectiveness of the Non-Judicial Human Rights Protection Mechanisms in the Czech Republic*. Budapest: IPF (www.policy.hu/barsova, ověřeno k 20. 11. 2007).
- Baršová, Andrea. 2004. „Possibilities and Limits of the Civil Society in Human Rights Protection: A Contribution to the Discussion Based on Czech Experience: From the Human Rights Movement to A Human Rights Industry?“ Příspěvek prezentovaný na *The International Conference Human Rights between Economy, Law and Ethics. Theoretical and Practical Perspectives*, Wien, December 3–4, 2004.
- Bastl, Martin. 2001. *Radikální levice v České republice: devadesátá léta dvacátého století*. Brno: IIPS.
- Bell, Ruth Greenspan. 2004. „Further Up the Learning Curve: NGOs form Transition to Brussels.“ *Environmental Politics* 13, 1, 194–215.
- Bendick, Mark Jr. 1998. „Discrimination against Racial/Ethnic Minorities in Access to Employment in the United States: Empirical Findings from Situation Testing.“ *International Labor Organization: International Migration Papers* 12. (<http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/papers/usempir/>, ověřeno k 10. 12. 2007).
- Benford, Robert a David Snow. 2000. „Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment.“ *Annual Review of Sociology* 26, 611–639.
- Berclaz, Julie a Marco Giugni. 2005. „Specifying the Concept of Political Opportunity Structures.“ In *Economic and Political Contention in Comparative Perspective*, eds. Maria Koussis a Charles Tilly. Boulder, London: Paradigm Publishers, 15–32.
- Berry, Jeffrey a Clyde Wilcox. 2007. *The Interest Group Society*. New York: Pearson Longman.
- Blee, Kathleen a Verta Taylor. 2002. „Semi-Structured Interviewing in Social Movement Research.“ In *Methods of Social Movement Research*, eds. Bert Klandlermans a Suzanne Staggenborg. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 92–117.
- Bourdieu, Pierre. 2004. *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity Press.
- Brokl, Lubomír et al. 1997. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Slon.
- Bruszt, László. 2000. „Constituting Markets: The Case of Russia and the Czech Republic.“ In *Democratic and Capitalist Transition in Eastern Europe*, ed. Michel Dobry. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, 197–221.
- Carmin, JoAnn. 2003. „Resources, Opportunities and Local Environmental Action in the Democratic Transition and Early Consolidation Periods in the Czech Republic.“ *Environmental Politics* 12, 3, 42–64.
- Carothers, Thomas. 1999. *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Carothers, Thomas. 2004. *Critical Mission: Essays on Democracy Promotion*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Chrást, Jiří. 2007. E-mailová komunikace. 7. 12. 2007.
- CHV 2007. „Co je to Český helsinský výbor?“ (<http://www.helcom.cz>, ověřeno k 10. 12. 2007).
- Císař, Ondřej. 2003a. „The Transnationalisation of Political Conflict: Beyond Rationalism and Constructivism.“ *Journal of International Relations and Development* 6, 1, 6–22.
- Císař, Ondřej. 2003b. *Strategies for Using Information Technologies for Curbing Public-Sector Corruption: The Case of the Czech Republic*. Budapest: IPF. (www.policy.hu/cisar, ověřeno k 20. 10. 2007).
- Císař, Ondřej. 2004. *Transnacionální politické síť: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: IIPS.
- Císař, Ondřej. 2006. „Graždanskoe občestvo i jeho rol' v občestvennoj transformacii.“ In *Perechod k demokratii – češskij opyt*, eds. Stanislav Balík a Pavel Pšeja. Brno: CDK, 272–291.
- Císař, Ondřej. 2008. „Internationalization of Social Movements in the Czech Republic: The Case of the Anti-Temelín Campaign.“ *Polish Sociological Review* 1, 89–102.
- Císař, Ondřej a Martin Koubek. 2006. „Do-It-Yourself Activism in Central Eastern Europe: The Case of the Hardcore Scene in the Czech Republic.“ Příspěvek prezentovaný na *The ECPR Joint Session of Workshops*, Nicosia, Cyprus, April 25–30, 2006. (http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/nicosia/ws_list.aspx, ověřeno k 10. 4. 2007).
- Císař, Ondřej a Kateřina Vrábliková. 2007. „The Europeanization of Social Movements in the Czech Republic: Political Activism of Women's Groups.“ *ISPO Working Paper* 2007/9. (<http://ispo.fss.muni.cz/ispo-wp-2007-9>, ověřeno k 10. 12. 2007).
- Císař, Ondřej a Ondřej Slačálek. 2007. „The Alter-globalization Movement and Democracy in the Czech Republic.“ Příspěvek prezentovaný na *The ECPR Joint Session of Workshops*, Helsinki, Finland, May 7–12. (http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/helsinki/ws_list.aspx, ověřeno k 10. 10. 2007).
- Císař, Ondřej a Petr Tomáš. 2007. „Party Funding in the Czech Republic.“ In *Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition*

- Period*, eds. Daniel Smilov a Jurij Toplak. Aldershot: Ashgate Publishing, 2007, 71–89.
- Čisáň, Ondřej a Lubomír Kopeček. 2008. „Czech Democracy, Politics, and Society from 1989 to Present.“ In *Democracy in Western and Eastern Europe*, ed. Tadeusz Buksinski. Bern: Petr Lang Publishing, v tisku.
- Clemens, Elisabeth. 1993. „Organizational Repertoires and Institutional Change: Women’s Groups and the Transformation of U.S. Politics, 1890–1920.“ *American Journal of Sociology* 98, 4, 755–798.
- CNF 2003. *Annual Report 2003*. (<http://www.cooperatingnetherlandsfoundations.nl/index.htm>, ověřeno k 1. 3. 2007).
- CNF 2007. *Cooperative Netherlands Foundations for Central and Eastern Europe*. (<http://www.cooperatingnetherlandsfoundations.nl/index.htm>, ověřeno k 1. 3. 2007).
- CVVM. 2001. „Veřejnost opět k problému jaderné elektrárny Temelín.“ Tisková zpráva.
- CVVM. 2005a. „Pravo-levá orientace, představy o nejpřijatelnějším politickém programu a názory na roli státu.“ (<http://www.cvvm.cas.cz/>, ověřeno k 16. 3. 2007).
- CVVM. 2005b. „Jak jsme na tom s tolerancí?“ (<http://www.cvvm.cas.cz/>, ověřeno k 15. 12. 2007).
- Čermáková, Marie, Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková, Hana Maříková a Martina Musilová. 2000. *Relations and Changes of Gender Differences in Czech Society in the 1990s*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Davis, Steven M. 2004. „Building a Movement from Scratch: Environmental Groups in the Czech Republic.“ *The Social Science Journal* 41, 375–392.
- Della Porta, Donatella a Mario Diani. 1999. *Social Movements. An Introduction*. Malden, Oxford: Blackwell.
- Della Porta, Donatella a Sidney Tarrow, eds. 2005. *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.
- Della Porta, Donatella, Massimiliano Andretta, Lorenzo Mosca a Herbert Reiter. 2006. *Globalization from Below. Transnational Activists and Protest Networks*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- DFID 2007. *Department for International Development: Czech Republic: Country Strategy 1999–2002*. (<http://www.dfid.gov.uk/search/proxy/query.html?col=dfid&qt=know+how+fund+Czech+Republic&charset=iso-8859-1>, ověřeno k 29. 2. 2007).
- Doherty, Brian. 2006. „Friends of the Earth International: Negotiating a North-South Identity.“ *Environmental Politics* 15, 5, 860–880.
- Duyvendak, Jan Willem a Marco G. Giugni. 1995. „Social Movement Types and Policy Domains.“ In *New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*, eds. Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak a Marco G. Giugni. London: UCL Press, 82–110.
- Dvořáková, Vladimíra. 2002. „Civil Society in the Czech Republic.“ In *Uncivil Society. Contentious Politics in Post-Communist Europe*, eds. Petr Kopecky a Cas Mudde. London and New York: Routledge, 134–156.
- Eckstein, Harry. 1975. „Case Study and Theory in Political Science.“ In *Handbook of Political Science, Vol. 7: Strategies of Inquiry*, eds. Fred Greenstein a Nelson Polby. Reading MA: Addison-Wesley, 79–137.
- Edwards, Bob a John McCarthy. 2004. „Resources and Social Movement Mobilization.“ In *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David Snow, Sarah Soule a Hanspeter Kriesi. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 116–152.
- Ekiert, Grzegorz a Jan Kubik. 2001. *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland, 1989–1993*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Ellingson, Stephen. 1995. „Understanding the Dialectic of Discourse and Collective Action: Public Debate and Rioting in Antebellum Cincinnati.“ *American Journal of Sociology* 101, 100–144.
- Fábíán, Katalin. 2006. „Against Domestic Violence: The Interaction of Global Networks with Local Activism in Central Europe.“ *Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis* 88, 111–152.
- Fagan, Adam. 2004. *Environment and Democracy in the Czech Republic. The Environmental Movement in the Transition Process*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Fagan, Adam. 2005. „Taking Stock of Civil-Society Development in Post-Communist Europe: Evidence from the Czech Republic.“ *Democratization* 12, 4, 528–547.
- Fagan, Adam a Petr Jehlička. 2003. „Contours of the Czech Environmental Movement: A Comparative Analysis of *Hnutí Duha* (Rainbow Movement) and *Jihoceske matky* (South Bohemian Mothers).“ *Environmental Politics* 12, 2, 49–70.
- Fagin, Adam a Petr Jehlička. 1998. „Sustainable Development in the Czech Republic: A Doomed Process?“ In *Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe*, eds. Susan Baker a Petr Jehlička. London, Portland: Frank Cass, 113–128.
- Fagin, Adam. 2000. „Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development.“ *Czech Sociological Review* 8, 2, 139–156.
- Fawn, Rick. 2006. „The Temelín Nuclear Power Plant and the European Union in Austria – Czech Relations.“ *Communist and Post-Communist Studies* 39, 101–119.
- Fiala, Petr. 2001. „Česká republika: transformující se nebo konsolidovaný politický systém? Pokus o aplikaci obecných kritérií a indikátorů konsolidace na český případ.“ *Středoevropské politické studie* 3, 1, on-line. (<http://www.cepsr.com>, ověřeno k 5. 11. 2007).
- Fitzgerald, Kathleen a Diane Rodgers. 2000. „Radical Social Movement Organizations: A Theoretical Model.“ *The Sociological Quarterly* 41, 4, 573–592.
- Flam, Helen, ed. 2001. *Pink, Purple, Green: Women’s, Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*. Boulder: East European Monographs.

- Fórum dárců. 2007. *Analýza výročních zpráv nadací příjemců příspěvku z Nadačního investičního fondu: údaje za rok 2006*. Praha: FD.
- Frič, Pavol. 2001. „Společensko-politický kontext aktuálního vývoje neziskového sektoru v ČR.“ In *Neziskový sektor v České republice. Výsledky mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University*, eds. Pavol Frič a Rochdi Goulli. Praha: Eurolex Bohemia, 73–125.
- Frič, Pavol, Rochdi Goulli, Stefan Toepler a Lester Salamon. 1999. „The Czech Republic.“ In *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, eds. Lester Salamon, Regina List, Stefan Toepler, Wojciech Sokolowski a kol. Baltimore, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 285–303.
- Fung, Archon. 2003. „Associations and Democracy: Between Theories, Hopes, and Realities.“ *Annual Review of Sociology* 29, 515–539.
- Gamson William a David Mayer. 1996. „Framing Political Opportunity.“ In *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, eds. Doug McAdam, John McCarthy a Mayer Zald. Cambridge: Cambridge University Press, 275–290.
- Glenn, John. 2003a. „Contentious Politics and Democratization: Comparing the Impact of Social Movements on the Fall of Communism in Eastern Europe.“ *Political Studies* 51, 103–120.
- Glenn, John. 2003b. „Parties Out of Movements: Party Emergence in Post-communist Eastern Europe.“ In *States, Parties, and Social Movements*, ed. Jack Goldstone. Cambridge: Cambridge University Press, 147–169.
- Greenwood, Justin. 2003. *Interest Representation in the European Union*. London: Palgrave.
- Greskovits, Béla. 1998. *The Political Economy of Protest and Patience*. Budapest: Central European University Press.
- Habermas, Jürgen. 1996. *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Habermas, Jürgen. 2004. „Státní občanství a národní identita.“ *Filosofický časopis* 52, 2, 185–205.
- Hála, Jaroslav, Aleš Kroupa, Zdenka Mansfeldová, Jaroslav Kux, Renáta Vašková a Igor Pleskot. 2002. *Rozvoj sociálního dialogu v ČR*. Praha: VÚPSV.
- Hall, Peter. 1989. „Conclusion: The Politics of Keynesian Ideas.“ In *The Political Power of Economic Ideas. Keynesianism across Nations*, ed. Peter Hall. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 361–391.
- Hall, Peter a Rosemary Taylor. 1996. „Political Science and the Three New Institutionalisms.“ *Political Studies* 44, 5, 936–957.
- Hallstrom, Lars. 2004. „Eurocratising Enlargement? EU Elites and NGO Participation in European Environmental Policy.“ *Environmental Politics* 13, 1, 175–193.
- Hašková, Hana a Alena Křížková. 2006. „Rozhodčí a hráči: Vliv socioekonomické transformace a evropské integrace na ženské občanské skupiny.“ In *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*, eds. Hana Hašková, Alena Křížková a Marcela Linková. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 89–102.
- Hašková, Hana a Marta Kolářová. 2003. „Women’s Non-governmental Organisations and Women’s Groups in Left- and Right-wing Social Movements.“ In *Women’s Civic and Political Participation in the Czech Republic and the Role of European Union Gender Equality and Accession Policies*, eds. Hana Hašková a Alena Křížková. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 45–57.
- Hašková, Hana. 2005. „Czech Women’s Civic Organising under the State Socialist Regime, Socio-economic Transformation and the EU Accession Period.“ *Czech Sociological Review*, 41, 6, 1077–1110.
- Havel, Václav. 1990. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny.
- Helfferrich, Barbara a Felix Kolb. 2001. „Multilevel Action Coordination in European Contentious Politics: The Case of the European Women’s Lobby.“ In *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*, eds. Doug Imig a Sidney Tarrow. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield, 143–162.
- Henderson, Sarah. 2002. „Selling Civil Society: Western Aid and the Nongovernmental Organization Sector in Russia.“ *Comparative Political Studies* 35, 2, 139–167.
- Henderson, Sarah. 2003. *Building Democracy in Contemporary Russia. Western Support for Grassroots Organizations*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Herman, Robert. 2005. „Advocacy in the Europe and Eurasia Region: Progress, Promise, and Peril.“ In *The 2005 NGO Sustainability Index*. Washington: USAID, 26–39. (http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2005/index.htm, ověřeno k 7. 3. 2007).
- Hicks, Barbara. 2004. „Setting Agendas and Shaping Activism: EU Influence on Central and Eastern European Environmental Movements.“ *Environmental Politics* 13, 1, 216–233.
- Howard, Marc Morje. 2002. „Postcommunist Civil Society in Comparative Perspective.“ *Demokratizatsiya* 10, 1, 285–305.
- Howard, Marc Morje. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hrycak, Alexandra. 2002. „From Mothers’ Rights to Equal Rights. Post-Soviet Grassroots Women’s Associations.“ In *Women’s Activism and Globalization. Linking Local Struggles and Transnational Politics*, eds. Nancy Naples a Manisha Desai. New York and London: Routledge, 64–82.
- Imig, Doug. 2001. „Methodological Appendix: Building a Transnational Archive of Protest Events.“ In *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*, eds. Doug Imig a Sidney Tarrow. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield, 253–259.
- Imig, Doug a Sidney Tarrow, eds. 2001. *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield.
- INPEG 2000. *Iniciativa proti ekonomické globalizaci*. (<http://inpeg.ecn.cz/>, ověřeno k 5. 3. 2007).
- Jäger, Petr. 2006. *Církev a náboženské společnosti v České republice a jejich právní postavení*. Brno: CDK.

- Jehlička, Petr. 2001. „The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989.“ In *Pink, Purple, Green: Women's, Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*, ed. Helen Flam. Boulder: East European Monographs, 81–94.
- Jehlička, Petr, Philip Sarre a Juraj Podoba. 2005. „The Czech Environmental Movement's Knowledge Interest in the 1990s: Compatibility of Western Influences with pre-1989 Perspectives.“ *Environmental Politics* 14, 1, 64–82.
- Jenkins, Craig J. 1983. „Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements.“ *Annual Review of Sociology* 9, 527–553.
- Jenkins, Craig J. 1998. „Channeling Social Protest: Foundation Patronage of Contemporary Social Movements.“ In *Private Action and the Public Good*, eds. Walter W. Powell a Elisabeth Clemens. New Haven and London: Yale University Press, 206–216.
- Keck, Margaret a Kathryn Sikkink. 1998. *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Keohane, Robert a Joseph Nye. 2000. „Introduction.“ In *Governance in a Globalizing World*, eds. Joseph Nye a John Donahue. Cambridge, Mass., Washington D.C.: Visions of Governance for the 21st Century, Brookings Institution Press, 1–41.
- Keohane, Robert. 2002. *Power and Governance in a Partially Globalized World*. London and New York: Routledge.
- Kim, Sun-Chul. 2006. „South Korean Protest Events: Result Summary.“ Rukopis.
- Kitschelt, Herbert. 1986. „Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies.“ *British Journal of Political Science* 16, 57–85.
- Klandermans, Bert. 2004. „The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements.“ In *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David Snow, Sarah Soule a Hanspeter Kriesi. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 360–379.
- Kolářová, Marta. 2004. *Gender in Czech Anarchist Movement*. Praha: Subverze.
- Koopmans, Ruud. 2007. „Who Inhabits the European Public Sphere? Winners and Losers, Supporters and Opponents in Europeanised Political Debates.“ *European Journal of Political Research* 46, 2, 183–210.
- Koopmans, Ruud a Paul Statham. 1999. „Ethnic and Civic Conceptions of Nationhood and the Differential Success of the Extreme Right in Germany and Italy.“ In *How Social Movements Matter*, eds. Marco Giugni, Doug McAdam a Charles Tilly. Minneapolis: University of Minnesota Press, 225–252.
- Koopmans, Ruud a Dieter Rucht. 2002. „Protest Event Analysis.“ In *Methods of Social Movement Research*, eds. Bert Klandermans a Suzanne Staggenborg. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 231–259.
- Kriesi, Hanspeter. 2004. „Political Context and Opportunity.“ In *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David Snow, Sarah Soule a Hanspeter Kriesi. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 67–90.
- Kriesi, Hanspeter, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak a Marco Giugni. 1995. *New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*. London: UCL Press.
- Kroupa, Aleš, Jaroslav Hála, Renáta Vašková, Zdenka Mansfeldová a P. Šimoník. 2004. *Odbory, zaměstnavatelé, sociální partneři – odborová organizovanost v ČR a hlavní faktory jejího vývoje*. Praha: VÚPSV.
- Kurzman, Charles. 1996. „Structural Opportunity and Perceived Opportunity in Social-Movement Theory: The Iranian Revolution of 1979.“ *American Sociological Review* 61, 153–170.
- Linková, Marcela. 2003. „The Institutional Framework for Equal Opportunities Enforcement.“ In *Women's Civic and Political Participation in the Czech Republic and the Role of European Union Gender Equality and Accession Policies*, eds. Hana Hašková a Alena Křížková. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 31–37.
- LLP 2002. *Výroční zpráva Ligy lidských práv pro rok 2002*. (<http://www.llp.cz/cz/kdo-jsme/vyrocní-zprava>, ověřeno k 12. 12. 2007).
- Long, Scott. 1999. „Gay and Lesbian Movements in Eastern Europe: Romania, Hungary, and the Czech Republic.“ In *The Global Emergence of Gay and Lesbian Politics: National Imprints of a Worldwide Movement*, eds. Barry Adam, Jan Willem Duyvendak a Andre Krouwel. Philadelphia: Temple University Press, 242–262.
- Loomis, Burdett a Allan Cigler. 2002. „Introduction: The Changing Nature of Interest Group Politics.“ In *Interest Groups Politics*, eds. Allan Cigler a Burdett Loomis. Washington, D.C.: CQ Press, 1–33.
- Mahoney, James. 2007. „Qualitative Methodology and Comparative Politics.“ *Comparative Political Studies* 40, 2, 122–144.
- Mansfeldová, Zdenka. 2005. „Sociální dialog a jeho budoucnost.“ In *Participace a zájmové organizace v České republice*, eds. Zdenka Mansfeldová a Aleš Kroupa. Praha: Slon, 105–128.
- Mareš, Miroslav. 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principál, Centrum strategických studií.
- Mareš, Petr, Pavla Kreuzigerová a Jan Marian. 2006. *Zahraniční pomoc v Česku a Československu po listopadu 1989: cíle, formy a výsledky*. Praha: Association for International Affairs.
- Marks, Gary a Doug McAdam. 1999. „On the Relationship of Political Opportunities to the Form of Collective Action: the Case of the European Union.“ In *Social Movements in a Globalizing World*, eds. Donatella della Porta, Hanspeter Kriesi a Dieter Rucht. New York: St. Martin's Press, 97–111.
- Martin, Andrew a George Ross. 2001. „Trade Union Organizing at the European Level: The Dilemma of Borrowed Resources.“ In *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*, eds. Doug Imig a Sidney Tarrow. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield, 53–76.
- MATRA 2007. *The Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Prague*. (http://www.netherlandsembassy.cz/grants_subsidies_scholarships.phtml, ověřeno k 29. 2. 2007).

- McAdam, Doug. 2003. „Beyond Structural Analysis: Toward a More Dynamic Understanding of Social Movements.“ In *Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action*, eds. Mario Diani a Doug McAdam. Oxford: Oxford University Press, 281–298.
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow a Charles Tilly. 2001. *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, John a Mayer Zald. 1977. „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory.“ *American Journal of Sociology* 82, 6, 1212–1241.
- McKay, George, ed. 1998. *DiY Culture: Party & Protest in Nineties Britain*. London: Verso.
- McMahon, Patrice. 2001. „Building Civil Societies in East Central Europe: The Effects of American Non-governmental Organizations on Women’s Groups.“ *Democratization* 8, 2, 45–68.
- Mendelson, Sarah a John Glenn, eds. 2002. *The Power and Limits of NGOs*. New York: Columbia University Press.
- Meyer, David. 2002. „Opportunities and Identities: Bridge-Building in the Study of Social Movements.“ In *Social Movements. Identity, Culture, and the State*, eds. David Meyer, Nancy Whittier a Belinda Robnett. Oxford: Oxford University Press, 3–25.
- Meyer, David. 2003. „Political Opportunity and Nested Institutions.“ *Social Movement Studies* 2, 1, 17–35.
- Ministerstvo vnitra. 1999–2005. *Zprávy o problematice extremismu na území České republiky*. (<http://www.mvcr.cz/dokument/index.html#extrem>, ověřeno k 15. 3. 2007).
- Mishler, William a Richard Rose. 1998. *Trust in Untrustworthy Institutions: Culture and Institutional Performance in Post-communist Societies*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy.
- Müller, Jiří. 2002. *Kapitalizace českých nadací*. Praha: Fórum dárců.
- Narozhna, Tanya. 2004. „Foreign Aid for a Post-Euphoric Eastern Europe: The Limitations of Western Assistance in Developing Civil Society.“ *Journal of International Relations and Development* 7, 243–266.
- NED 2007. *The National Endowment for Democracy’s Projects Database*. (<http://www.ned.org/dbtw-wpd/textbase/projects-search.htm>, ověřeno k 28. 2. 2007).
- NID 2007. *National Democratic Institute for International Affairs. Europe: Central & Eastern: Czech Republic*. (<http://www.ndi.org/worldwide/cee/czech/czech.asp>, ověřeno k 29. 2. 2007).
- Norris, Pippa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York: Cambridge University Press.
- NROS 2002. *Výroční zpráva*. (<http://www.nros.cz/vyrocnizpravy-nros>, ověřeno k 1. 3. 2007).
- NROS 2003. *Výroční zpráva*. (<http://www.nros.cz/vyrocnizpravy-nros>, ověřeno k 1. 3. 2007).
- NROS 2005. *Výroční zpráva*. (<http://www.nros.cz/vyrocnizpravy-nros>, ověřeno k 1. 3. 2007).
- O’Hara, Craig. 1999. *The Philosophy of Punk. More than Noise!* London, Edinburgh, San Francisco: AK Press.
- Orenstein, Mitchell. 2001. *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in Postcommunist Europe*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Patočka, Jakub. 1999. „Duha deset let na cestě: lidé a křižovatky.“ *Sedmá generace* 8, 10, 15–23.
- Pavlík, Petr. 2006. „Originální experiment české vlády aneb jak prosazovat politiku rovných příležitostí bez odpovídajícího institucionálního zabezpečení.“ In *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*, eds. Hana Hašková, Alena Křížková a Marcela Linková. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 132–141.
- Pehe, Jiří. 1996. „Společnost svobodných občanů.“ *Lidové noviny* 7. 11.
- Pehe, Jiří. 1998. „Občanská společnost obohacuje moderní demokracii.“ *Hospodářské noviny* 30. 1.
- Petrova, Tsveta a Sidney Tarrow. 2007. „Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East Central Europe.“ *Comparative Political Studies* 40, 1, 74–94.
- Phillips, A. L. 1999. „Exporting Democracy: German Political Foundations in Central-East Europe.“ *Democratization* 6, 2, 70–98.
- Pleines, Heiko a Kristýna Bušková. 2007. „Czech Environmental NGOs: Actors or Agents in EU Multilevel Governance.“ *Contemporary European Studies* 2, 1, 37–50.
- POOL 2002–03. *Výroční zprávy Poradny pro občanství, občanská a lidská práva, 2002–2003*. (http://www.poradna-prava.cz/home_zpravy.htm, ověřeno k 10. 12. 2007).
- POOL 2000–2006. *Výroční zprávy Poradny pro občanství, občanská a lidská práva, 2002–2003*. (http://www.poradna-prava.cz/home_zpravy.htm, ověřeno k 10. 12. 2007).
- Putnam, Robert. 1995. „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital.“ *Journal of Democracy* 6, 1, 65–78.
- Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Quigley, Kevin. 1997. *For Democracy’s Sake: Foundations and Democracy Assistance in Central Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press; Distributed for The Woodrow Wilson Center Press, Washington, DC.
- Quigley, Kevin. 2000. „Lofty Goals, Modest Results: Assisting Civil Society in Eastern Europe.“ In *Funding Virtue. Civil Society Aid and Democracy Promotion*, eds. Marina Ottaway a Thomas Carothers. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 191–215.
- Rabušic, Ladislav. 2000. „Je česká společnost ‚postmaterialistická‘?“ *Sociologický časopis* 36, 1, 3–22.
- Rada. 2002–2006. *Výroční zprávy Rady vlády pro nestátní neziskové organizace 2002–2006*. Praha: RNNO. (<http://www.vlada.cz/cs/rvk/rnno/vzpravy/vzpravy.html>, ověřeno k 30. 11. 2007).
- Risse, Thomas. 2003. „Transnational Actors in World Politics.“ In *Handbook of International Relations*, eds. Walter Carlsnaes, Thomas Risse a Beth A. Simmons. London: Sage Publications, 255–274.

- Risse-Kappen, Thomas, ed. 1995. *Bringing Transnational Relations Back In. Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenstone, Steven a Mark Hansen. 2003. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: Longman.
- Rucht, Dieter. 2001. „Lobbying or Protest? Strategies to Influence EU Environmental Policies.“ In *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*, eds. Doug Imig a Sidney Tarrow. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield, 125–142.
- Rudbeck, Jens a Jesper Sigurdsson. 1999. „Contentious Politics and Regime Change: New Perspectives on Democratization.“ *CLAO Working Paper*. (www.ciaonet.org/wps/ruj02/, ověřeno k 10. 2. 2007).
- Saxonberg, Steven. 2001. „In the Shadow of Amicable Gender Relations? The Czech Republic.“ In *Pink, Purple, Green: Women's, Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*, ed. Helen Flam. Boulder: East European Monographs, 33–46.
- Saxonberg, Steven. 2003. *The Czech Republic before the New Millennium: Politics, Parties and Gender*. Boulder: East European Monographs.
- Scott, James M. a Carie A. Steele. 2005. „Assisting Democrats or Resisting Dictators? The Nature and Impact of Democracy Support by the United States National Endowment for Democracy, 1990–99.“ *Democratization* 12, 4, 439–460.
- Shapiro, Ian. 2003. *The Moral Foundations of Politics*. New Haven: Yale University Press.
- Sikkink, Kathryn. 2005. „Patterns of Dynamic Multilevel Governance and the Insider-Outsider Coalition.“ In *Transnational Protest and Global Activism*, eds. Donatella della Porta a Sidney Tarrow. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 151–173.
- Šilhánová Libuše. 2004. Ochrana lidských práv v ČR. Praha: Český helsinský výbor, 23 s (<http://www.helcom.cz/>, ověřeno k 12. 12. 2007).
- Skocpol, Theda. 1999. „Advocates without Members: The Recent Transformation of American Civic Life.“ In *Civic Engagement in American Democracy*, eds. Theda Skocpol a Morris P. Fiorina. Washington D.C., New York: Brookings Institution Press and Russell Sage Foundation, 461–509.
- Soule, Sarah. 2004. „Diffusion Processes Within and Across Movements.“ In *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David Snow, Sarah Soule a Hanspeter Kriesi. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 294–310.
- Spillman, Lyn. 1995. „Culture, Social Structures, and Discursive Fields.“ *Current Perspectives in Social Theory* 15, 129–154.
- Stark, David a László Bruszt. 1998. *Postsocialist Pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steinberg, Marc. 1998. „Tilting the Frame: Considerations on Collective Action Framing from a Discursive Turn.“ *Theory and Society* 27, 6, 845–872.
- Steinberg, Marc. 1999. „The Talk and Back Talk of Collective Action: A Dialogic Analysis of Repertoires of Discourse among Nineteenth-Century English Cotton Spinners.“ *American Journal of Sociology* 105, 3, 736–780.
- STEM a NROS. 2004. „Informace z tiskové konference STEM a NROS“ (www.nros.cz/programy-nros/ukoncene-programy/backend_ukoncene_programy/civicus/konference_stem.pdf, ověřeno k 18. 3. 2007).
- STEM. 2006. „Češi mají k Romům stabilně spíše odmítavý vztah.“ (<http://www.stem.cz/clanek/1112>, ověřeno k 15. 12. 2007).
- Štěpán, Petr. 2001. „České spotřebitelské hnutí.“ *Cahiers du CEFRES* 27. Praha: CEFRES, 161–170.
- Stulík, David. 2007. „Vliv členství České republiky v Evropské unii na postavení českých nestátních neziskových organizací a jejich zapojení do společnosti.“ In *Dopady členství České republiky v Evropské unii na nestátní neziskové organizace v programovacím období 2004–2006*. Praha: RNNO, 9–12. (<http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=21139>, ověřeno k 10. 12. 2007).
- Sztompka, Piotr. 1997. *Trust, Distrust and the Paradox of Democracy*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Tarrow, Sidney. 1989. *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy 1965–1975*. Oxford: Clarendon Press.
- Tarrow, Sidney. 1998. *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics, 2nd edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, Sidney. 2002. „From Lumping to Splitting: Specifying Globalization and Resistance.“ In *Globalization and Resistance. Transnational Dimensions of Social Movements*, eds. Jackie Smith a Hank Johnson. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 229–249.
- Tarrow, Sidney. 2004. „Center-Periphery Alignments and Political Contention in Late-Modern Europe.“ In *Restructuring Territoriality: Europe and the United States Compared* Christopher, eds. Christopher Ansell a Giuseppe di Palma. Cambridge: Cambridge University Press, 45–64.
- Tarrow, Sidney. 2005. *The New Transnational Activism*. New York, Cambridge: Cambridge University Press.
- Teorell, Jan. 2006. „Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda.“ *European Journal of Political Research* 45, 787–810.
- Teorell, Jan, Mariano Torcal a José Ramón Montero. 2007. „Political Participation. Mapping the Terrain.“ In *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*, eds. Jan W. van Deth, José Ramón Montero a Anders Westholm. London and New York: Routledge, 334–357.
- Thomas, Daniel. 2002. „Human Rights in U.S. Foreign Policy.“ In *Restructuring World Politics. Transnational Social Movements, Networks, and Norms*, eds. Sanjeev Khagram, Riker, James V. a Kathryn Sikkink. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 71–95.
- Tilly, Charles. 1994. *Contention and Democracy in Europe, 1650–2000*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tilly, Charles. 1995. *Popular Contention in Great Britain 1758–1834*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Tilly, Charles. 2004. *Social Movements, 1768–2004*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
- Tilly, Charles a Sidney Tarrow. 2007. *Contentious Politics*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
- Toepler, Stefan a Lester M. Salamon. 2003. „NGO Development in Central and Eastern Europe: An Empirical Overview.“ *East European Quarterly* 37, 3, 365–378.
- USAID 2005a. „The 2005 NGO Sustainability Index For Central and Eastern Europe and Eurasia. Dimensions of NGO Sustainability.“ In *The 2005 NGO Sustainability Index*. Washington: USAID. (http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2005/index.htm, ověřeno k 1. 3. 2007).
- USAID 2005b. *The 2005 NGO Sustainability Index*. Washington: USAID. (http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2005/index.htm, ověřeno k 7. 3. 2007).
- USAID 2006. *The 2006 NGO Sustainability Index*. Washington: USAID. (http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2006/index.htm, ověřeno k 7. 3. 2007).
- USAID 2007. „USAID Mission to the Czech Republic.“ (http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/countries/cz/, ověřeno k 1. 4. 2007).
- Vajdová, Tereza. 2005. *Česká občanská společnost 2004: Po patnácti letech rozvoje*. Praha: NROS a FHS UK.
- Vašková, Renáta, Aleš Kroupa a Jaroslav Hála. 2005. „Možnosti a bariéry členství v odborech.“ In *Participace a zájmové organizace v České republice*, eds. Zdenka Mansfeldová a Aleš Kroupa. Praha: Slon, 129–158.
- Verba, Sidney, Kay Schlozman a Henry Brady. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vermeersch, Peter. 2006. *The Romani Movement. Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Vláda ČR. 1998. „Zpráva o stavu lidských práv v ČR v roce 1998.“ Praha: Úřad vlády.
- Vláda ČR. 2000. „Rozbor financování nestátních neziskových organizací ze státního rozpočtu ČR v roce 1999.“ Praha: Úřad vlády.
- Vláda ČR. 2004. „Rozbor financování nestátních neziskových organizací ze státního rozpočtu ČR v roce 2003.“ Praha: Úřad vlády.
- Vodrážka, Mirek. 2006. „Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989–2006.“ In *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*, eds. Hana Hašková, Alena Křížková a Marcela Linková. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Vrábliková, Kateřina. 2006a. „Český anarchofeminismus.“ *Rexter* 2, on-line. (<http://www.barrister.cz/strat/rexter/page.php?id=49>, ověřeno k 15. 12. 2007).
- Vrábliková, Kateřina. 2006b. „Gay a lesbické hnutí v České republice.“ *Global Politics* 5, 1, on-line. (<http://www.globalpolitics.cz/clanek/gay-lesbicke-hnuti.html>, ověřeno k 21. 11. 2007).
- Vrábliková, Kateřina. 2007. „Jak zkoumat sociální hnutí? Aktivismus ženských skupin v ČR.“ *Politologický časopis* 14, 3, 224–246.
- Walker, Jack. 1986. „The Origins and Maintenance of Interest Groups in America.“ *The American Political Science Review* 77, 2, 390–406.
- Wall, Derek. 1999. *Earth First! and the Anti-Roads Movement: Radical Environmentalism and Comparative Social Movements*. London: Routledge.
- Wedel, Janine. 1998. *Collision and Collusion. The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe 1989–1998*. New York: St. Martin's Press.
- Welsh, Ian. 2004. „Network Movement in the Czech Republic: Peturbating Prague.“ *Journal of Contemporary European Studies* 12, 3, 321–337.
- Williams, Rhys. 2004. „The Cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities and Symbolic Life of Social Movements.“ In *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David Snow, Sarah Soule a Hanspeter Kriesi. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 91–115.
- Winch, Peter. 1958. *The Idea of Social Science*. London: Routledge and Kegan Paul.
- World Values Survey Association 2007. *World Values Surveys Four-Wave Integrated Data File, 1990–2005*. (<http://www.worldvaluessurvey.org/>, ověřeno k 2. 4. 2007).
- Zald, Mayer. 1992. „Looking Backward to Look Forward: Reflections on the Past and Future of the Resource Mobilization Program.“ In *Frontiers in Social Movement Theory*, eds. Aldon Morris a Carol McClurg Mueller. New Heaven: Yale University Press, 326–348.
- Znoj, Milan. 2005. „Podivný spor o občanskou společnost.“ In *Josef Lux a česká politika 90. let*, eds. Milan Znoj a Michal Pehr. Praha: Ústav politologie FF UK, 67–78.

Rozhovory

- Rozhovor 1. Hnutí DUHA. Ředitel. Brno, 17. 3. 2006.
- Rozhovor 2. Greenpeace Česká republika. Ředitel. Brno, 9. 5. 2006.
- Rozhovor 3. Nesehnutí. Aktivista. Brno, 15. 2. 2006.
- Rozhovor 4. Hnutí DUHA. Ředitel. Brno, 14. 12. 2001.
- Rozhovor 5. Transparency International Česká republika. Projektový manažer. Praha, 15. 11. 2002.
- Rozhovor 6. Český svaz žen. Předsdkyně. Praha, 7. 4. 2006.
- Rozhovor 7. Genderové informační centrum Nora. Aktivistka. Brno, 6. 2. 2006.
- Rozhovor 8. Gender Studies o.s.p. Ředitelka. Praha, 27. 4. 2006.
- Rozhovor 9. Anarcho-feministická skupina. Aktivistka. Praha, 15. 2. 2006.
- Rozhovor 10. Česká ženská lobby. Ředitelka. Praha, 16. 3. 2007.
- Rozhovor 11. European Network Against Racism (ENAR). Manažer pro síťování a vedení kampaní. Brusel, 12. 7. 2006.
- Rozhovor 12. Amnesty International EU Office. Ředitel. Brusel, 13. 7. 2006.
- Rozhovor 13. Friends of the Earth Europe. Aktivista. Brusel, 14. 7. 2006.
- Rozhovor 14. European Trade Union Confederation (ETUC). Tajemník. Brusel, 18. 7. 2006.

- Rozhovor 15. Transparency International Europe. Manažer pro politiku EU. Brusel, 18. 7. 2006.
- Rozhovor 16. European Women's Lobby (EWL). Výkonná generální tajemnice. Brusel, 19. 7. 2006.
- Rozhovor 17. CEE Bankwatch Network. Politická koordinátorka. Brusel, 19. 7. 2006.
- Rozhovor 18. Greenpeace European Unit. Ředitel. Brusel, 19. 7. 2006.
- Rozhovor 19. European Public Health Alliance Environment Network (EEN). Programová a operační ředitelka. Brusel, 19. 7. 2006.
- Rozhovor 20. Rada vlády České republiky pro lidská práva. Bývalá pověřená náměstkyně. Praha, 8. 1. 2008.
- Rozhovor 21. Poradna pro občanství, občanská a lidská práva. Výkonná místopředsdkyně. Praha, 24. 1. 2008.
- Rozhovor 22. Liga lidských práv. Předseda. Brno, 22. 1. 2008.
- Rozhovor 23. Amnesty International Česká republika. Zástupce ředitele. Brno, 10. 3. 2006.

E-mailové komunikace a zprávy

- E-mailová komunikace 1. Prominentní aktivista INPEG. 2007.
- E-mailová komunikace 2. Prominentní aktivista anarchistického hnutí 1. 2007.
- E-mailová komunikace 3. Prominentní aktivista anarchistického hnutí 2. 2007.
- E-mailová komunikace 4. Aktivista anarchistického hnutí. 2007.
- S26 zpráva 1. „A Positive Evaluation of Prague.“ (<http://www.nadir.org/nadir/initiativ/aggp/s26/praga/evalu.htm>, ověřeno k 10. 4. 2007).
- S26 zpráva 2. „Prague Evaluation Notes: Notes from General Debrief and Evaluation Meeting September 26 Mobilization.“ (<http://www.nadir.org/nadir/initiativ/aggp/s26/praga/notes.htm>, ověřeno k 10. 4. 2007).

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Tabulka 1: Advokační kapacita organizací občanské společnosti ve východní Evropě	27
Tabulka 2: Typologie aktivismu	32
Tabulka 3: Geografické rozmístění událostí podle modů aktivismu	42
Tabulka 4: Počet událostí podle počtu účastníků (petice byly vyloučeny).....	47
Tabulka 5: Počet účastníků podle modů aktivismu (petice vyloučeny, zahrnuta iniciativa „Děkujeme, odejděte!“).....	48
Tabulka 6: Velikost petičních akcí podle modů aktivismu	50
Tabulka 7: Shrnutí analýzy protestních událostí	61
Tabulka 8: Explanační rámec: Čtyři mody	86
Tabulka 9: Podíl zaměstnanosti na celkové zaměstnanosti neziskového sektoru, 1995/96.....	105
Tabulka 10: Agregace a samostatná produkce (% celkových příjmů).....	106
Tabulka 11: Financování nevládních organizací z veřejného sektoru podle oblastí jejich zaměření (1999).....	107
Tabulka 12: Financování nevládních organizací z veřejného sektoru podle oblastí jejich zaměření (2003).....	108
Tabulka 13: Grantové financování (% celkových příjmů).....	109
Tabulka 14: Západní vládní pomoc střední a východní Evropě, 1990–1999 (miliony USD).....	112
Tabulka 15: Programy Phare spravované NROS	116
Tabulka 16: Výdaje Greenpeace Česká republika (% celkových výdajů; 2000–2002).....	132
Graf 1: Počet událostí podle modů aktivismu a let	41
Graf 2: Průměrná participace podle modů aktivismu	45
Graf 3: Průměrný počet účastníků petičních akcí podle modů aktivismu.....	49
Graf 4: Repertoár jednání podle modů aktivismu	51
Graf 5: Repertoár jednání podle let	54
Graf 6: Cíle podle modů aktivismu.....	55
Graf 7: Politické požadavky podle let.....	58
Graf 8: Požadavky podle modů aktivismu	59

OBSAH

PŘEDMLUVA.....	5
KAPITOLA 1	
ÚVOD.....	7
KAPITOLA 2	
DATA A METODOLOGIE.....	19
KAPITOLA 3	
DEFINICE A TYPOLOGIE POLITICKÉHO AKTIVISMU.....	25
KAPITOLA 4	
ČTYŘI MODY POLITICKÉHO AKTIVISMU V ČESKÉ REPUBLICE.....	35
Kolektivní jednání v České republice: Hlavní rysy.....	39
Organizátoři protestních událostí a jejich geografické rozložení.....	40
Velikost protestních událostí.....	44
Repertoár jednání.....	51
Cíle.....	54
Požadavky.....	57
Nový aktivismus: Vybrané sektory.....	62
Environmentalisté a skupiny hájící lidská práva.....	62
Skupiny hájící práva žen.....	69
Anarchisté.....	71
KAPITOLA 5	
HLEDÁNÍ VYSVĚTLENÍ: PŘÍLEŽITOSTI A ZDROJE POLITICKÉHO AKTIVISMU.....	74
Struktura politických příležitostí.....	74
Zdroje.....	79

Explanační rámec: Příležitosti a zdroje.....	81
Příběh patronátu v zemích SVE: Převládající interpretace a její kritika.....	87

KAPITOLA 6	
TRANSAKČNÍ AKTIVISMUS: PŘÍLEŽITOSTI.....	93
Ekologický a lidskoprávní aktivismus.....	94
Aktivismus za práva žen a anarchismus.....	99

KAPITOLA 7	
TRANSAKČNÍ AKTIVISMUS: ZDROJE FINANCOVÁNÍ.....	104
Mechanismy financování.....	104
Externí financování transakčních aktivistů.....	111
Proč transakční aktivisté?.....	117
Důsledky externího financování v České republice.....	122

KAPITOLA 8	
ZAHRANIČNÍ FINANCOVÁNÍ JAKO ZDROJ TRANSAKČNÍ KAPACITY.....	127
Environmentální aktivismus a jeho evropeizace.....	128
Lidskoprávní aktivismus a jeho evropeizace.....	136
Aktivismus v oblasti práv žen: EU jako motor mobilizace.....	141
Anarchisté a jejich internacionalizace.....	146

KAPITOLA 9	
ZÁVĚR.....	154

PŘÍLOHA I: KÓDOVACÍ TABULKA.....	162
----------------------------------	-----

PŘÍLOHA II: UDÁLOSTI ZE ZÁŘÍ 2000.....	166
--	-----

BIBLIOGRAFIE.....	170
-------------------	-----

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ.....	185
-----------------------------	-----

POLITOLOGICKÁ ŘADA, SVAZEK Č. 28

ŘÍDÍ PETR FIALA A FRANTIŠEK MIKŠ

ONDŘEJ ČISAŘ

POLITICKÝ AKTIVISMUS V ČESKÉ REPUBLICE

Sociální hnutí a občanská společnost v období
transformace a evropeizace

z anglického originálu

Political Activism in the Czech Republic

přeložil Jiří Ogrocký

Odpovědný redaktor Martin Sedlák

Typografie a sazba Lenka Váchová

V roce 2008 vydalo jako svou 288. publikaci

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK),

Venhudova 17, 614 00 Brno,

tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, www.cdk.cz

Tisk Mikada Adamov

1. vydání

Doporučená cena 198 Kč

ISBN 978-80-7325-168-0

Kompletní přehled publikací CDK a internetové knihkupectví
s 15–25% slevou najdete na adrese: <http://www.cdk.cz>